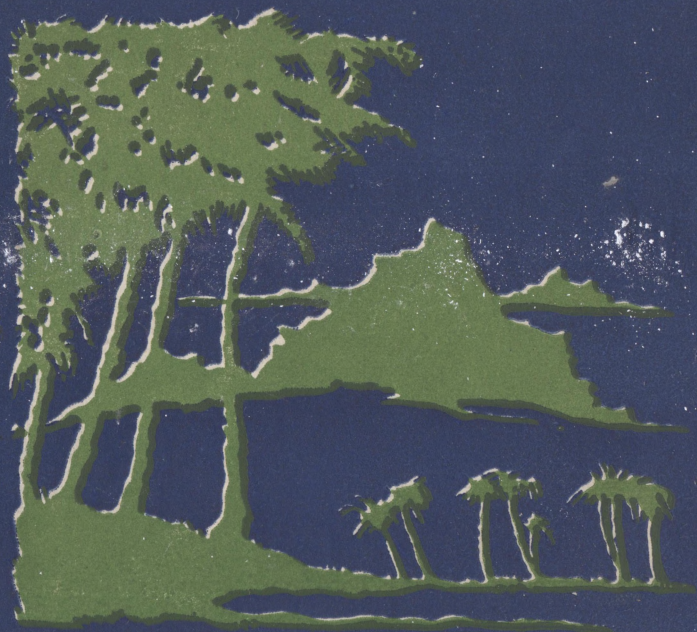

АРНОЛЬД ГЕЛЬРИГЕЛЬ

ТИСЯЧА
І ОДИН ОСТРІВ

Д В У

АРНОЛЬД ГЕЛЬРІГЕЛЬ

ARNOLD HÖLLRIEGEL

ТИСЯЧА І ОДИН ОСТРІВ

TAUSEND UND EINE INSEL

ДОРОЖНІ ЗАМІТКИ З ПОЛІ-
НЕЗІЇ І НОВОЇ ЗЕЛЯНДІЇ

З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ПЕРЕКЛАВ О. ВАРЛАМ

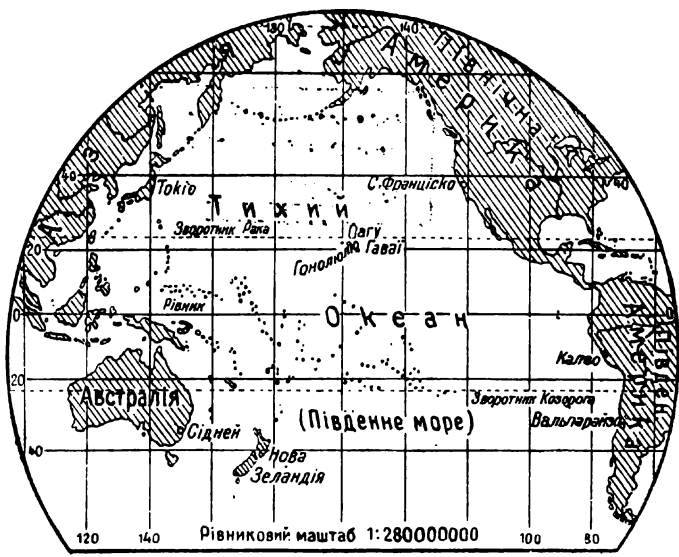
ПРИМІТКИ ПРОФ. РІТТЕРА ТА О. ВАРЛАМА

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1929

Бібліографічний опис та шифри
для бібліотечних каталогів на цю
книгу вміщені в „Літописі Укр.
Друку“ та „Картковому Репертуарі“
Української Книжкової Палати

ПЕРЕДМОВА

Майбутнім театром рішучих подій світової історії, загостреної економічної й політичної боротьби будуть безсумнівно антиподи так званого Старого Світу — Великий або за іншою назвою Тихий океан, а діячами в головних ролях виступатимуть ті народи й держави, що тоді володітимуть не тільки східним азійським, західним американським узбережжям та Австралією, але й численними островами, що їх розкидано безліч аж до Південного моря по поверхні цього найбільшого на всій земній кулі морського басейну — Великого „Мирного“ (англ. Pacific, франц. Pacifique), але в дійсності зовсім не „Тихого“ океану, який займає 40% усієї водної площі. Оця так звана „Тихоокеанська проблема“ все більш притягає до себе увагу економістів, істориків, учених геополітиків, практичних комерційних і політичних діячів по різноманітних галузях. Вони організують спеціальні наукові заклади, улаштовують міжнародні

вчені конгреси для вивчення питань, що торкаються цієї важливої проблеми. Такий конгрес відбувся недавно в Гонолулю, столиці Сандвічевих (Гавайських) островів, які з 1895 року підлягають вже Північно-Американським Сполученим Штатам. Рівночасно в 1925 р. той самий американський уряд улаштував у тій самій величезній гавані Гонолулю грандіозні морські маневри, де приймало участь 150 військових кораблів. Зрозуміло, що такі обставини поширюють і кола туристів і професійних мандрівників, що прямують до тих країн з їхнім райським кліматом і розкішною природою.

Арнольд Гельрігель, невтомний мандрівник, походженням австрійський німець, що попомандрував у Старому й Новому Світі, подає в своїй книзі „Тисяча й один острів“ на тлі своєрідно прекрасної природи яскраві, талановито накреслені малюнки з життя, побуту й сучасного стану людей — „кольорових“ і „білих“, що живуть по окремих групах цих островів, описує останніх представників тамтешніх тубільців, що не встигли ще сконати під „цивілізаторським“ навалом білих колонізаторів „культур-трегерів“, які вміло й спритно захоплюють усі природничі скарби й визискують колишніх первісних тубільців. Отака боротьба за життя виявляється най-

виразніше у першій половині книги: „Вступі“ й чотирьох картинах, що їх присвячено „блаженним“ островам Гавай та сусіднім Фіджі, Тонга, Самоа, де тепер усюди панують американці та англійці, бо після світової війни колишні німецькі колонії на Самоа перейшли теж до Англії.

Тубільне населення, що належить до так званої полінезійської раси, під навалом білих, а частково й жовтих (японці, хінці) колонізаторів і переселенців зменшується страшенно: гавайські тубільці, т. звані „канаки“, що їх було на початку ХІХ сторіччя аж 300.000, тепер зменшились до 20.000. Подібне явище спостерігають і по сусідніх групах. Не дуже придатні вони і до європейсько-американської культури, не дивлячись на велике поширення сучасної техніки, включаючи авто, радіо і т. ин.

Зрозуміло, людожерства вже немає, сучасні канакські діди лише пригадують, як їхні діди ще куштували смачного людського м'яся, як оповідав авторові наш важний царський родич, дуже охочий до горілки „віскі“ на остр. Фіджі. Ці тубільці вже офіційно „хрещені“, тільки місіонери різних сект не можуть погодитись, як розподілити поміж себе цих своїх „хрещеників“, які зберігають проте усі свої поганські забобони. Зразком

до цього є „прем'єр міністр“ і царицин чоловік на Тонга або той освічений самоанець, що добре розмовляв німецькою мовою і пробував переконати автора, щоб він залишився на завжди в Самоа. Але автор з переляку після урочистої церемонії „чаші кави“ (4-й нарис) не спокусився, хоч і почував велику принадність тропічної природи, як він це змальовує в нарисі. Фаїлімська могила була ніби проща його до міста, де жив і вмер його улюблений письменник, англієць Роберт Луї Стівенсон (1850—1894), автор авантурно-екзотичних оповідань, що виславляють красу Південного моря.

З цими першими нарисами, де маємо ніби два табори—засуджені на знищення тубільці і енергійні американо-європейські діячі, контрастують нарис (7), що ознайомлюють з Новою Зеландією. Чудова, надзвичайно своєрідна природа, що сполучує тропічні й альпійські краєвиди, дає підвалину, щоб на ній оселенці не тільки засвоїли зовнішню техніку білої культури, але й досягли високо розвиненого соціального складу. Тубільці „маорійці“, хоч вони й унуки людоджерів і поступово вимирають, але змогли засвоїти собі культуру і стати справді освіченими громадянами, як той шофер Джім, що висловлює авторові свою мрію, подивитись

на Радянську Росію; мабуть, чудова країна?, і розпитує його, чи не був він знайомий з Леніном?

Після Нової Зеландії Гельрігель прямує на Захід. Він знайомить нас із самотніми скелями „Піткерн“, Великоденних островів, де збереглись якісь загадкові величезні статуї, видовбані в скелях, розказує авантурні історії, а закінчує „Панамським переказом“, присвяченим цьому майбутньому Гібралтарові між Тихим і Атлантичним океанами.

Проф. Ріткер

„Перше вражіння ніколи не може повторитися. Перша любов, перший захід сонця, перший острів на Південному океані — це спогади своєрідні, вони торкнулися цілиного місця почувань“.

Стівенсон

За мною лишилася кінцева зупинка трамваю, зникала поміж милих прохолодних бенгало¹⁾ паркова доріжка. В приємному, запашному, гарячому промінні сонця купаючись, підіймався я до гірського пересмику Палі. Полотняний мій одяг вповивала довга пушиста гірлянда з білого жасміну, званого тут, на острові, „нав“. Цю гірлянду повісив я собі на шию не заради особливої якоїсь моєї чепурности, а тому, що не міг відмовити цієї втіхи смішному канакському²⁾ хлоп'яті. Другим вінком з пахучих кармазинових квіток укоронував він мою панаму. Отак уквітчаний, мов король, мов клечаний віл, ішов я собі гірською дорогою що-раз вище, поки опинився там, де вона, безлюдна, над глибоким з одного боку проваллям

завернула вгору. То назад, то вперед неслись повз мене авто з туристами з нашого пароплава, охочими подивитися на чудові краєвиди з їхніми ананасовими плантаціями. Сидить ото в авто старий американець або якась дама з японським обличчям серед милих забавних дітей, або їде стара, товста китаянка в штанах і сорочці з чорного атласу. Змійковою дорогою підіймався я щораз вище, а глибоко під мною — Гонолюлю⁸⁾, пристань, обидва червоні велетенські димарі на пароплаві, що привіз мене сюди, і вся неймовірна геометрія західньо-американської міської архітектури, втиснута в цей наймиліший з усіх краєвидів.

На цьому місці присів я на камінь під тінистим деревом, обсіпаним пурпуровими кульками квіток, що його вже я навчився називати огійським деревом. В руках у мене книжка з чудовими кучерявими легендами брунатного гавайського народу. Я сидів цілком щасливий, тримаючи в зубах легеньку манілу⁴⁾, куплену на прогулянку. То читав, то поглядав униз закоханими очима, що пестили красиві візерунки узбережжя, морську синяву й білу лінію мережива навколо коралових риф. Незабаром наблизилась до мене людина з дивним якимсь інструментом у руці. За мене йому байдуже, він сідає помалу й

важко якраз напроти, по той бік дороги, над проваллям Нууану, з його крутими стінами, вкритими плутаною гушавиною, чорно-зеленою деревиною, живо-зеленим папоротником і безліччю крикливо-яскравих квіток. Він сів. Його одяг — брудні полотняні черевики, парусинові штани, сорочка і грубий солом'яний місцевий капелюх. Тепер повернув він своє обличчя до мене. Це був смуглий, мов горіх, канак, так собі з сорок — п'ятдесят років, рябий і, видно, сліпий. Він розгорнув свій інструмент. Це була якась триструнна гітара, здається, з тих, що називаються укулеле. Почувши, що наближається авто, починав він співати повним, красивим голосом, скоріш барабанячи, ніж граючи на своєму інструменті. Співав він тією чудесною полінезійською мовою, що її на голосівки багаті говірки на численних порозкиданих островах, такі схожі одна на одну. На мою думку, це не була навіть мелодія, а скоріш ритм. Вже з самого початку моє вражіння було таке, що цей сліпець не співає ліричної пісні, а виводить якийсь епос, довгу історію на акорди укулеле нанизуючи.

Я сидів тихесенько і не знав навіть, чи відомо сліпцеві, що я тут. Та він раз-у-раз повертав своє поважне й огидне обличчя до мене, не перериваючи своєї пісні й тоді,

як не чути було вже жодного авто. Була у мене думка подати йому милостиню опісля, а поки-що слухав я його не те що неприємного, хоч і одноманітного, речитативу, сприймаючи його, мов складовину загального краєвиду, мов ті нечисленні веселі голоси пташок, що роздавались то тут, то там із гущавини. Так мило тут, за диким кущем. Ані сліду тих гаспидських мук, що так отруюють бразилійські праліси. Гаваї, та й уся Полінезія, не знає й не бачила в своїх лісах отруйної гадюки або небезпечного звіра. Не докучає тут ні комар, ні муха. З мого каменя міг я впірнути глибше в м'який папоротник і звідси кинути оком униз, де підшви острова зникли в воді і трохи далі від берега такою самою лінією маячили рифи. Здавалося мені, наче я тримаю призму перед очима: якась неймовірна кольорова лямівка навколо всієї картини, навколо кожної її лінії. В моїй книжці було написано, що старі полінезійці називали Гаваї веселковими островами. І справді, це була країна у веселці. Лише надо мною, на висоті Палі, переривалася раптом призматична гра майже неземних кольорів, тьмяно розпливаючись. Велика хмара животом лягла на горі. Так Мауї...

Я здригнувся. Тримаючи в руках свою книжку легенд, я думкою торкнувся Мауї-

а тут цей сліпий рапсод оспівує те саме ім'я — Мауї. Невже це можливо? Невже цей канакський Гомер співає пісні свої про лицарів і богів? Невже ото справді стеменні-сінька предковічна „меле“ останніх нащадків брунатного гавайського народу?

... Хай воно й так. Хай старі гавайські барди давно вимерли або в циліндрі ходять собі до недільних шкіл. Але ж я чув, там у межигір'ї Нууану, на дорозі до високого пересмику Палі, я чув, як гавайський музика „гаку-меле“ співав прадідівської „меле“, справжньої пісні про лицарів і богів.

Про Мауї співав сліпий старець, про того Мауї, що небо від землі відділив. Знайте, що колись небо своїм тягаром на Гаваї лежало, придушивши майже країну. Аж ось прокинулись рослини, дерева, квіти, трави і вгору погнали. І посунули вони небо трішки вгору, і до нинішнього дня все листя пласке від того тягару великого. Добрі, гарні, запашні рослини відсадили небо. Вже могли люди повзти на животі, поміж небом і землею. Сказав тоді Мауї одній жінці: „Дай мені ковтнути з твоєї тикви, і я відділю небо від землі“. І дала йому жінка напитися, і пішов Мауї до батька свого Ру, що небо на своїх плечах носив. „Підштовхнімо небо“ — сказав Мауї. І підсунули вони долоні рук своїх під

важке небо, потім кінці своїх пальців і штовхнули небо; аж воно вгору відскочило. І з того часу тільки зрідка наважується воно впасти на високі гори. Люди рівнин дихають вільно між землею і небом. Сказала Гіна вогненна, мати Мауї, та, що живе в печері під водопадом: „Небо вже не душить мене, але занадто квапиться сонце. Як же мені сушити всі мої полотна, коли день такий коротенький?“

А Гіна вогненна чудово вміла фарбувати личаний домоткан. І зробив Мауї мотузку з кокосового волокна і звязав з неї сільце й заарканив сонце, щоб не могло воно так швидко бігати...

Це та меле про Мауї, що нею бреніли струни під пальцями співця. Мабуть, оспівував він і чудесні мандрівки лицарів по всьому морю, між безліччю островів, що за них знають лише брунатні народи океану, від Гаваї до Нової Зеландії. Мабуть, співав він про смерть того героя, що, мов Прометей, приніс людям світло й вогонь, хоч і не був безсмертним богом: він загинув на далекому-далекому острові, в нутрошах великої Гіни, що пильнує життя. Вскочив у її величезний рот, хотівши в темряві її велетенського тіла знайти сховане джерело життя, що там мусило бути, десь коло серця великої богині...

А далі, мабуть, співав невидючий сліпець і про те, чому не здобув Мауї людям безсмертя і чому сам він помер у жахливій темряві божеського тіла. Залилася сміхом верескливим пташка пататай, бачивши, як гарно татуйоване тіло Мауї зникає між губ богині. Так зрадила маленька пташка героя. А Гіна стиснула свої великі зуби, з твердого обсидіану^{б)} вирізьблені.

Це та пісня про Мауї, що нею струни бренили під пальцями співця.

Пісню про Мауї скінчивши, затих невидючий співець. Може засумував він, що великого героя не стало, а може, що вже був південь і не чути було жодного авто, звідки могли б йому кинути цента. Та сліпий Гомер Гаваї не покидав свого місця; чи не тому, може, що я ще був тут і нічого йому не дав. Він сидів, укулеле на коліна поклавши, а його невидющі очі дивились униз, на країну з веселковими берегами. Може, думав він, чи нема тут кого та чи не дасть він йому цілого квартера, а може ввижилось його невидющим очам: мов бачать вони сонце 18 січня 1778 року й велику річ, що раптом з'явилася в морі, річ особливу, величаву й грізну.

Питали люди з Оагу людей з Кауаї: „Що воно таке, оцей крґрабель?“ Сказали люди з Кауаї, ті, що найперше вгледіли його

величності корабель „Рішучість“, з капітаном Джемсом Куком⁶⁾: „Цей корабель — мов святиня бога Лоно, із східцями, що провадять до віттаря, з високими деревами, що простягають своє гілляччя на всі сторони, а спереду великий стрижень, мов гострий ніс меч-риби. Чоловіки на кораблі мають вугласті голови, одяг і шкуру із складками, діри по баках, звідки вони дістають скарби, заховані в їхньому тілі, на їхніх ногах кінчасті речі, а в роті вогонь, так що з нього виходить дим, як з батька вулканів Кілауеа⁷⁾“.

Дивлюсь я ще раз на свого сліпого барда і приходиться мені в голову думка, наперекір розумові, що він, сліпороджений, може, і не знає нічого, що таке Гаваї сьогодні. Він співець, що оспівує богів і героїв. Він знає напевно Камегамега Великого⁸⁾, хоч і не бачив йому пам'ятника там, унизу, перед „Капітолем“, що колись йому палацом був. Там він стоїть в еллінському шоломі, бо гавайські вожді ходили в шеломах, як грецькі гопліти⁹⁾— і він дуже великий король, не сумнівайтеся: він бо зумів у нових білих богів дуже швидко купити кілька старих корабельних гармат і ними підкорити собі інших вождів, у морській битві, що названо її — Капувагу - улаула, цеб-то гармата з червоною пелькою.

Певно знає це мій бард, знає і те, що канакі куди швидше могли вбивати один одного з того часу, як прийшли до них білі. Знає він і про інші блаженства: як з красивим, пристойним убранням прийшли сухоти, з новою половою мораллю сифіліс, з блискучою новою медициною всілякі хвороби й смерть...

Авжеж сліпець мусить це все знати, він мусить знати ту велику трагедію чарівних брунатних нащадків полінезійських народів. І я не міг би припустити, що він не зазнає смутку від цієї свідомости, адже він співець...

Та краще йому не знати всієї щирої правди! Коли б цей сліпець тут, високо над новим містом Гонолюю, міг собі уявити, що його народ не доріс до тих розсудливих білих істот, що він конає під їхніми ногами, що вони переможці, без серця, але великі...

Тільки не правду, не всю правду, о ви, боги Гаваї, ви, чотири тисячі богів, сорок тисяч богів, ви, лави, зборище богів, чотиреста тисяч богів, боги лісові, гірські, водяні, всі...

Не відкривайте йому всієї правди, цьому сліпому,— мені соромно.

Не кажіть йому, що оце місто, там унизу, вже не місто білої людини, а що воно з усіма його торговельними фірмами, авто, міськими

залізницями, з його ресторанами - автоматами і „Камегамега“-кіно, з його готелями, телефонами і відкритками, з його поліцією руху, заборною алкоголю¹⁰⁾, радіо, з його крамницями для туристів, для чужинців, з його ананасовими підприємствами, що воно вже нині належить скоріш жовтим, ніж білим. Що на американській території Гаваї, правда, припадає нині три білих на одного канака, але ж так само три азіяти на одного білого, що цей острів, що - правда, вже не належить до брунатного кольорового народу, зате він і не країна білих зайд!

О ви, чотири тисячі богів, ви, чотириста тисяч богів Гаваї, захойте перед цим сліпим старцем тріумф японців і метушню китайців, корейців і філіпінців. Не говоріть йому, що передмістя Гонолюлю мають такий самий вигляд, як передмістя Нагасакі!

Не дайте йому догадатися, що ті гарні старі перекази, такі милі йому, марно загинули, що не білий Христос, як вірить він, став спадкоємцем канакського спасителя Мауї: що нині хоч які великі успіхи мають місіонери всіх християнських обрядів, що нині мешканці острова переважно шанують великого Буду, Лао - тсе або предків японського царя.

О ви, чотири тисячі богів, ви, чотириста тисяч богів, пошліть цьому останньому канак-

ському бардові, цьому сліпому гаку-меле, що співав мені про вчинки Мауї в гірській долині Нууану, на дорозі до пересмику Палі, пошліть йому смерть раніш, ніж довідається він про цю правду, що на протязі всього цього століття білої людини на Гаваї жорстокість її та облуда, її філантропія й релігійність, її гігієна й електромотори й Фордові авто — що все це хоч і винищило цей милий, гарний народ, проте не заклало держави білої людини, не дало майбутнього нащадкам її в цім раю на Тихому океані, де, мабуть, відіграватиметься один з найближчих актів людської драми, але не перед судилищем переможних білих богів.

ПОТСДАМ ¹²⁾ ПІВДЕННОГО МОРЯ

Я зафрахтував в аптекаря Бравна на еспланаді Вікторії його старий зелено пофарбований вітрильний човен з підсобним мотором. Виявляється, це найдужче обшарпаний старий човен на Фіджі ¹³⁾, зате править ним сам аптекар Бравн, завжди на підпитку. Коли ми навантажили свої пожитки й мали вже покинути Суву ¹⁴⁾, — звідкіль не взялась тропічна злива, та така страшенна, що досі я й не бачив ніколи. Довелось чекати кінця бурі, і пропав мій цілий день: бо, коли ми, нарешті, дістали змогу виїхати, обігнувши узбережжя з його пальмами й кучерявими дахами колоніального міста, до пінистої лінії коралових риф, увесь час не покидаючи лагуни, аж до гирла ріки Реви, що широко й спокійно пливе з хмарами вповитих зубчастих гір, із середини острова Віті - Леву, — коли, кажу, переїхали ми з лагуни в ріку гирлом великої дельти, хотівши другою від-

ногою вийти на відкрите море, коли ми опинилися якраз серед мангових гаїв, боліт, настав, одним словом, відплив. Ми осіли на мілізні, серед фантастичних берегів — не земляних, а сплетених з якогось коріння, переплутаного над землею з яскравозеленим листям і москітами. Нічого кращого не можна було зробити, як тільки сидіти, захоплюватися величавим сірим журавлем і чекати припливу.

Аптекарь Бравн, старий, червоно-вилощений новозеляндець, потішає себе пляшкою віскі. Я гадаю, що він взагалі поїхав з нами лише тому, що дома його жінка не дає йому випити стільки віскі, скільки йому хотілось би. Машиніст лежить собі на ослоні коло мотора й спить. Це смуглий, мов горіх, дикун з острова Еліс-Ісланд¹⁶), і, може, прирощений канібал. Матрос, дванадцятилітній фіджійський хлопець, чорний і маслястий, з величезним м'яким чубом, у коротенькому хвартусі навколо буйних мускулястих темношкурних стегон, сидить собі на почіпках і з щасливим виглядом жує дебелий шматок цукрової тростини. А сам я проліз рачки в нижню кабіну й нишпорю в духоті, що віддає бензиною й алкоголем, аж піт з мене летється, серед ящиків і скринь: оглядаю вантаж мого корабля.

64 ярди перкалю, переважно рожевого й червоного, з широкими смугами, фірми Навріджі Сінгх, вулиця Всіх Націй, Сува.

Місцевий тютюн, згорнений у величезну ковбасу, з десять метрів завдовжки.

Цукерки, індійські й липкі.

Всі губні гармоніки, які тільки можна було дістати в Суві. Німецькі губні гармоніки марки „Веселий терцет“. На ящику охоронна марка: виють три коти.

Оце вантаж мого корабля. І віскі. Мені ніяково признатися, але в мене є теж одна корзина віскі на борту для начальства. Знаючі приятелі в Суві, що з ними я радився, були теж тієї думки, що без віскі не обійдеться.

Перевіривши весь вантаж, дістаю обережно дорогоцінний предмет із картонної коробки — подарунок для королеви: маленьке механічне віяльце з Відня, Кернтнерштрассе. Тільки натиснути на гудзика, і пропелер цього віяльця починає крутитися...

З маленьким віяльцем виходжу знову на палубу, лягаю на лавку, пускаю в рух своє віяльце й пожадливо втягую в себе повітря, що його воно на мене навіває. Лежу собі спокійно, придивляючись до лету фантастичних пташок, що снують над водою.

Мусимо чекати, поки приплив не здійме нас з мілизни. А тимчасом, що ото аптекар

вовтузиться із своїм мотором? Мотор спинається саме в ту хвилину, як знову піднялася вода, а як на те і вітру нема для вітрил. Вже сонце далеко за південь перехилилось, як нам пощастило покинути дельту й пуститися до моря, до чарівної затоки, з її срібно-сірими силуетами островів на обрії. Маленький, круглий острівець, недалечко від берегів великого головного острова Віті-Леву, стає виразніший: низькі, вулканічні скелі та горбки купаються в чудовій зелені. Коли гляну на ці гори й ліси, на цей недійсний образ, і сірим, і блакитним, і яскраво-зеленим мережаний, я відчуваю, як за всі ці дні, що, нарешті, я тут, у тих блакитних горах, що їх я колись за молодих моїх років бачив на обрії та що потім, зблизька, були собі звичайнісінькі гори... Вони не гублять свого блакитного серпанка навіть тоді, коли зійти на них. Цей ліс і тоді, як зайти в нього, не перестає бути райським лісом. Це не той бразилійський праліс, що жахом віє, це не азійські джунглі, де на кожному кроці пантрує смерть, — це весела, привітна мішанина приємних квітів, бадьорогарних рослин, ласих диких овочів. Цей ліс, де нема жодної шкідливої тварини, де нема навіть малярійних комах, схожий на величезну корзину квітів, з гірляндами, букетами,

з папоротниками, що звисають з вінців. Здається, тут десятки тисяч тих папоротників, і малих - малесеньких, і великих, що, мов пальмові дерева, стріляють вгору з-поміж хащів. І все це, провалля і гори, бурхливі потоки, папороть, кущі квітів—усе зелене, червоне, срібне вповито в синювату блакить гір, ту щирю фарбу туги, чогось недосяжного...

Цей ліс росте і висить, і хитається аж до срібної бухти, що нею тепер пливе наш човен, і маленький острівець, куди ми прямуємо, геть увесь купається в цій блакитнявій зелені. Назустріч нам пливе місцеве кану (човник), велике рибальське кану з блоком і трикутними вітрилами з прядив'яних цинівок. Дебелі люди, голі аж до самого хвартуха на стегнах, рухами подають нам якісь знаки з веселим сміхом.

Тепер видно нам село під високими деревами. От і Мбау—святий королівський острів, те село, де мешкають великі вожді, останні внуки королів і богів.

Ми причалюємо до маленького хисткого містка. На містку чекає на нас з великою повагою якийсь старий чолов'яга; на ньому веслярський лейбик на плечах, а вузькі полотняні сулу - хвартухи щільно охоплюють його темноцинамкові ноги. Це Туї Савура,

дуже великий князь серед багатьох вождів на цьому маленькому острові Мбау.

подаємо один одному руку.

— Ходи на борт, Туї, вип'ємо!

П'ємо віскі й соду в малій кабіні. Старий вождь з припорошеним сивизною волоссям над зморщеним чолом сидить поважно й статечно, немов який білий джентльмен. Як випили, бере він мене за руку і ламаною англійською мовою каже:

— Іди. Твої речі мої люди носити до берег, ще й ще. Іди, диви село.

Я дізнаюсь, що Туї Савура тепер найстарший між тими вождями, що перебувають на Мбау. Рату Попе, внук останнього фіджійського короля, поїхав човном на інший острів, бо там настановлюють нового вождя, і він при цьому мусить бути.

Я чув багато про того вождя, — шкода, що я його не побачу. Я вже знаю, що йому тридцять п'ять років, що він гарний темношкірий великан та що він із сорокома жінками привів на світ не менше й не більше — тільки сотню дітей. Він має освіту не гіршу за якого-небудь білого джентльмена, бо виховано його в новозеляндському коледжі у Вангануї. Він на славу грає в крокет і у футбол. Він має нечувані скарби білих людей, має такі машини, що говорять, і такі,

що їздять, а до того ще маєтки, дуже дорогі для людей з Фіджі, як от незрівняної ціни китові зуби, що за найменший з них колись можна було б людину вбити і потім з'їсти...

Хоч Рату Попе нема тепер у Мбау, я мушу таки зараз відвідати його помешкання; його мусить бачити кожен чужинець, коли він приїхав на острів. Це бо дійсно королівський будинок, хоч збудовано його з пористого плетива, зі стрімкою солом'яною стріхою, з вистромленими обидвома кривими кінцями бантин, здебелого кокосового пня, що має вигляд обглоданої кістки. Назовні цей будинок дещо дикий і обшарпаний, але всередині він охайний, мов хатка якоїсь голяндки, свіжий і холоднуватий, мов Гранд-Пасіфік — готель в Суві, важний, мов якась вілла в Фобур-Сен-Жермен¹⁶). Підлога, покладена на палях на певній висоті, так що навіть знизу може проходити холодне повітря, вистелена розкішними пругкими цинівками, плетеними з чорної і білої тонкої соломи, з цяткованою вовняною бахромою по краях. Так само плетені повітропропускні стіни закріплено на дебелих палях з твердого дерева, а палі обмотано чорними, білими й червоними кокосовими мотузками; такими самими майстерно різноманітними зразками прикрашено вели-

чезні перекладини під стріхою. Стіни обвішено тапами, мов шовк блискучою і чудово пофарбованою тканиною, що її полінезійські жінки виробляють з кори паперової шовковиці. А які вишукані розкоші в цьому будинкові, це ж бо будинок королівського внука Попе! По середині — низенька перегородка, а за нею окрема спальня, із справжнім ліжком. Навіть у світлиці є деяка європейська мебля: плетене крісло, гладкий полірований стіл, етажерка, на ній одна книжка Велса. Під сволоком висить нафтова лампа, на стіні фотографія: Рату Попе і гурток крокетистів з Мбау, зняті перед змаганням.

Коли мене старий Туї провадить до цього гарного будинку, я зразу відчуваю ту особливу атмосферу королівських палаців і не дивно мені, що мене зараз представлять принцесі. Це своячка Рату Попе, як і він, нащадок останнього незалежного короля Фіджі - Такомбау. Старий канібал — аж дивно якось! — зрікся 1884 року добровільно свого трону на користь королеві Англії, а за це йому забезпечено пенсію у дві тисячі фунтів і на придачу парову яхту. Титул старого Такомбау, „Туї Віті“ — король Фіджі, не перейшов на його нащадків; королівська дочка в місцевій мові Фіджі ніколи не мала ніякого титулу, проте кожний називає цю жінку, що

мене тепер приймає в домі свого брата в перших, принцесою. Принцеса Анді Такомбау ходить у червоному балахоні, що вільно висить на її сухих плечах. Вона встала із-за маленької швацької машини, що за нею вона сиділа. Простягає мені свою гарну, всю в перстнях, руку, всміхаючись. На її пристаркуватому обличчі не видно меланезійських негритянських рис, характерних для фіджійців; її мати була князівна з Тонга¹⁷), одна з тих полінезійських жінок, що своєю красою дорівнюють найгарнішим європейкам з Півдня.

Ніколи не бачив я жіночої істоти з таким справжнім виглядом королівни - принцеси. Згинаюсь з глибоким поклоном. Навіть старий Туї ставиться до неї з пошаною, хоч вона й жінка, а жінок на Фіджі ні за що не мають. Але навколо голови принцеси Анді носиться „мана“, великий престиж старого й святого ватажківського роду її, того королівського роду острова Мбау, що живе тут з давніх - давен. Вона й багата, принцеса Анді. Вона має найкращу ділянку кокосового горіху, понад 350 акрів плантацій. Той, за кого б вона вийшла, лежав би собі на м'яких цинівках і товстів би. Та вона дівувала.

— Вітаємо, — каже вона мені. — Ви мешкаєте в нашій гостиниці? Ми влаштували б вам зустріч, та вже пізно. Коли б ви

прийшли раніш, ми наплели б вам багато вінків...

Я даю їй маленьке автоматичне віяльце, і якийсь час вона бавиться ним, мов дитина на radoсах. Потім передає вона свою іграшку служниці, яка присідає перед нею, щоб прийняти її віяльце...

Гостиниця, де я маю спати, це велетенський будинок, і широкий, і високий, і порожній, мов ангар. Він стоїть на насипнім горбку над просторим охайним майданом, що заріс зеленою травою, як майдан навколо церкви в якому-небудь англійському селі, і править разом за місце гри в крокет. Напроти гостиниці — церква, поганенька, дерев'яна, кострубата, під кучерявим залізним дахом. На однім горбку стоїть хата веслеянського¹⁸⁾ місіонера. Це єдиний білий, що може мешкати на Мбау, бо хоч і багато європейців та азійських плантаційних кулі на всіх інших фіджійських островах, але на малому королівському острові Мбау надано право мешкати лише стародавньому родові вождів, що мають берегти родові традиції. Мбау — це фіджійський Версаль чи, краще, фіджійський Потсдам. В цих гарних будинках, де так вільно дихається, серед маленьких садків можуть мешкати тільки вожді й їхні жінки та їхні слуги. На цьому острові

не сміє рости ані кокосовий горіх, ані хлібне дерево. Все, що треба великим панам, приносять з інших островів: тут не сіють і не жнуть.

Хилиться сонце в море впірнути, і море те навколо Мбау чорвоним золотом мигтить. „Яечні з паприкою“, — буркнув незадоволеним голосом аптекар Бравн і пішов у гостиницю пити віскі, бо в таку пору без віскі дуже нездорово.

Я сиджу на монументальних сходах з чорного базальту, що провадять до гостиниці, і, поки зайде сонце, показую голим чорним і кучерявим тубільним дітям, як грати на губній гармонії марш Радецького¹⁹). І саме марш Радецького граю я їм тому, що я можу його цілком докладно відрізнити від багатьох інших мелодій, які так нетвердо сидять у моїй немюзикальній пам'яті, та й не вмію добрати якоїсь іншої пісні, що краще підійшла б до цієї феодальної занепадницької атмосфери острова Мбау.

Через те, що я привіз так багато губних гармонік, я став наймилішим дядьком для всіх маленьких негринят на ватажківському острові Мбау. Двадцять - тридцять таких маленят сидить на почіпках, на сходах перед гостиницею, а там ще менші рачкують на

насип нашого горбка, де пишається великий будинок над гарним, охайним, зеленою травою зарослим майданом. Вони притискають зубанки до зуб так, начеб-то їх збираються глодати; і мимохіть летить думка до дідів-прадідів оцих бадьорих хлопчиків, що так колись людські кості глодали.

На жаль, виявляється, що я не взяв з собою стільки гармонік, щоб могло вистачити для всіх фіджійських хлоп'ят на Мбау. Декого із скривджених можна ще потішити шоколадом, але одного восьмилітнього ватажківського нащадка не щастить мені перекопати: він кривиться на мене дикими гримасами, загрожує мені по-своєму якимсь страшним, незрозумілим для мене словом. Дехто із старших хлопців училися англійської мови в місіонерській школі. В одного з них запитую, що ото вигукує мені той його товариш, якому я не приніс губної гармоніки.

Цей відповів:

— Він каже, сер: я з'їм твої очі, сер!

Сяк-так передаємо ми один одному свої думки по-англійськи, але куди забавніше, коли я дістаю свою записну книжку й пробую розмовляти по-фіджійськи. Я записав собі: „йо“ означає „так“, „сенгаї“ — „ні“, „вінака“ — „дякую“; а „тоу вейтотакі“ значить „будьмо добрими приятелями“.

Раз - у - раз кажу їм: „тоу вейтотакі“ і граю більш - менш марш Радецького. Якась фіджійська мати, ще струнка, мов дівчина, з квіткою гібіскуса ²⁰⁾ в напівдовгому кучерявому волоссі, що щіткою стирчить на голові, підходить з милою всмішкою і садовить голе немовля, що його вона на плечах принесла, мені на коліна. І коли я торкнувся теплої оксамитної дитячої шкури, мене пронизує якась дивна електрична струя, цілком одмінна від того почуття, що його ми зазнаємо від дотику білого немовляти.

Запала ніч якось зразу. На вільному повітрі починають докучати москити. Я заходжу в будинок дещо попоїсти із своїх власних запасів, бо я прийшов, не попередивши про себе, а втім і пізно вже, щоб можна було ще заколоти свиню й спекти її з хлібними овочами й таро ²¹⁾ у викопаній в землі печі.

Душно вночі, але в розкішній високій залі гостиниці стіни пористі, а до того ще аж четверо дверей, з усіх сторін, пропускає цінне дихання легенького нічного вітру по всьому будинкові. Спадистий дах спочиває на різноманітними прикрасами обвитих стовпах; стіни обвішано цинівками, сплетеними мов панама - капелюхи, з чудовими чорними меандрами й геометричними візерунками.

В цій величавій залі стоїть лише довгий стіл, куди я на купу склав свої подарунки, яскраві тканини, тютюн і пляшечки дешевих пахощів. Я сиджу по-турецьки на цинівках, опершись на свій подорожній клунок. Надворі, в темряві, блимає світло; якийсь тубілець вносить ліхтар і ставить його перед мене на цинівку. Далі надходять гуртками мбауські хлопці та дівчата. Старий вождь Туї командує ними, як шкільний наставник. Сідають усі — хлопці з одного боку, правильними рядами, чотири з них глибше, з другого боку дівчата, в просторих яскравих ситцевих кафтанах, у вінках з квітів. Деякі між ними, але небагато, відрізняються від решти своїм руським або рудим волоссям, натертим глиною або обробленим вапнистим лугом.

Позаду розсілися мбауські чоловіки; їх небагато, бо Рату Попе забрав із собою розкішний почет. Лишилися тільки деякі парубчаки, дебелі будови атлети, що на їхніх чорних масних стегнах відблискувало світло ляmpi, мов на лакованих чоботях. Їхнє м'яке викохане волосся шапкою стирчить над красивим широким чолом. На всіх присутніх канаках видно фартухи, звані сулу, хоч Рату Бола відразу запевнив мене, що він має ще й штани, „такі самісінькі, як біла людина, на твоє життя“. Рату Бола, дебела людина

років так із шістдесят—це, крім старого Туї Савура, одинокий вождь, що є тепер на Мбау; решта вирушили в похід із своїм родовим феодалом Рату Попе.

Рату Бола говорить по-англійськи, вільно оперуючи тим особистим лексиконом, що його він назбирав на березі Суви, з його чудернацькими американськими перекрученими словами. Це показна людина, аристократ, але—я не можу з цього зробити тайни—він щось дуже часто вимагає від мене віскі. Я маю намір решту віскі залишити, як подарунок, але не хочеться мені зробити цих канібальських онуків занадто п'яними, поки я тут. Треба величезного такту, щоб якимось викрутитися. Та Рату не нахаба, він лише жадібний як дитина.

Раз-у-раз доводиться міняти тему. Та навіщо його тільки й розмовляти що про віскі й таке інше?

— Буде ця молодь співати?—питаю.

— Bet y'r life,—каже Рату,—на твоє життя, вони співатимуть здорово! Велика „меке“ для тебе. А багато п'ють віскі в твоїм краю?

Та „меке“, що нею сьогодні ввечері забавляють гостя на острові Мбау, не дуже велика й не дуже церемонна—може, гість взагалі не важний, бо він навіть не дуже

великий вождь, може тому, що прийшов він так пізно й не було змоги приготувитися, а, може, і через те, що ніхто не знав, скільки подарунків привіз він із собою. Перед справді великою „меке“ вдягають чоловіки й жінки святочне вбрання з тапи або танковий одяг з широкого й довгого листа, на зелено й червоно пофарбованого, що звисає від пояса до колін. Сьогодні вони навіть не причепурились у дорогі нашійники з китових зубів, вони навіть не напудрили як слід сажею своїх облич, не видно якось нині великої врочистости. Хіба що оті співи й деякі драматичні танки! Два хори — один з чоловіків і хлопців, другий з жінок — співають у сутені величезної залі, на почіпках присівши, якихось пісень, для мене незрозумілих, але, на мою думку, чудових: нічого негрятянського, нічого дикого нема в тій солодкій, милій співзвучності багатоголосії вокальної музики. Мабуть, один із двох вождів, старий Туї, відіграє тут ролю своєрідного капельмайстра, він диригує енергійними рухами або короткими рішучими наказами. Рату Бола сидить поруч мене на цинівці й перекладає мені нестримано голосно те, що дається перекласти. Перша пісня, каже він, патріотична: прекрасно жити, співають вони, на Фіджі, фіджійці дуже великі й сильні...

Рату Бола перериває раптом свій переклад і його старе гультіпацьке обличчя набирає лукавого виразу. Чи не співають, бува, про те, які сильні ці люди з Фіджі? Може, вони такі сильні, що можуть поїсти очі всіх своїх приятелів? Я знаю, що вони вже цього не роблять; але так само знаю я, в якому будинкові я сиджу. Старий Туї Савура, мабуть, сам був при тім, як тут, на тому самому місці, стояла святиня триголового мбауського бога, святиня, де вбивали „довгу свиню“, двоногу, на славу бога свого...

Але тепер співають мбауці іншу пісню, що її нині ввечері спеціально склав місцевий бард, щоб привітати мене, якусь епічну баладу, де за героя правлю я, чужинець в окулярах, що в човні аптекаря Бравна з Суви приїхав. Він у своїм краю — вождь, а, може, й місіонер, він привіз подарунків багато-багато...

А далі йде цілком інша пісня, пісня з великої війни, що на фіджійських чоловіків таке могутнє зробила вражіння. Англійці дуже-дуже мужні, вони в полон забрали царя одного племені, що називається „німці“...

І знову м'яка, мила пісня жіноча, вже не фіджійська, а гарна самоанська пісня, що її знають на всіх островах південного моря: „Тофа маї фелені“ — „Прощавай, друже“.

Це сентиметальна прощальна пісня з англійським рефреном:

„Oh, i never will forget you...“ — „Ніколи не забуду вас...“

Ще й ще співають вони її, а потім інших пісень. Пісень з Фіджі, а далі лагідніших, з Самоа²²), з Тонга.

А в антракті малі кароокі хлоп'ята показують, як навчили їх у місіонерській школі. „Тай прері!“ — гукають вони й плещуть у долоні, познаючи гострий такт. „Оце він довгий, довгий шлях до Тай прері...“

І знову глибше пересуваються хори; я бачу, як вони ритмічно вигинаються і, сидячи на почіпках, долонями виплескують мелодію танку. А спереду, в освітленому ліхтарем колі, присіло три дівчини чудової краси у вінках з пахучих квіток. Сидячи, виконують вони танкові рухи, ілюструючи пісню, що її хор співає. Стримано, дисципліновано, злегка поводять вони плечима й голими пальцями; справжньою мімічною мовою танку промовляють їхні гарні бронзові плечі й їхні шляхетні руки, своїми рухами втілюючи суть пісні й даючи чужинцеві-гостеві зрозуміти ту нехитру дію балади.

Цілісіньку ніч лунають пісні. У глибині залі сидять співаки; на середині присів

якийсь важний урядовець перед великим дивним дерев'яним кухлем, де серед багатьох церемоній варилася кава²³). Це полінезійський хмельний напитек, але від нього ніхто не п'яніє, тільки ноги стають якісь ліниві.

Корінців янгони, що з неї виробляють цю брудну теплувату юшку, на Мбау жінки вже не жують, принаймні, коли є гості. Вони разбавляють муку з молотого коріння в теплій воді і проціджують крізь полотняне сито. Потім один з чоловіків занурює в дерев'яний кухоль половину кокосової шкаралупи, де всередині давно вже наросла смага, і подає її Рату.

Рату Бола саме пробував, не без ущіпливості, пояснити мені, що кава дуже добра, але віскі теж. Я не розумію і захоплююсь тихим співом, Рату мусить примиритися, дає знак чоловікові з кавою, який приносить йому миску з кокосового горіха й з пошаною присідає перед ним, бо ніхто не стоїть перед вождем. Тепер і я мушу скоштувати. Я це роблю, старанно дотримуючи належного обряду. Ковтнув цього теплуватого напитеку, що спершу відгонить якимось гидким хлороформом, потім начеб-то якимсь таємничим способом заспокоює спрагу й залишає в роті своєрідну терпку свіжість. Раніш, ніж взяти кухля в руки й випити, треба

тричі сплеснути в долоні з вигуком „Бола“. Бола означає — „на здоров'я“, а Рату Бола можна б перекласти так: принц На - здоров'я,

Випивши, починають похрюкувати, потираючи обидвома руками горлянку, куди проходить нектар. Ах, показують на миги, яке ж воно смачне!

— Віскі теж дуже добре! — вставляє принц На - здоров'я мимохідь, випивши свою каву.

Нарешті таки дістає він свою пайку віскі, малесеньку, і зразу стає балакучий. Я лежу черевом на подушці й час од часу нотую дещо в своїй записній книжці. Ця людина — цілий конверсаційний лексикон.

— На твоє життя, — каже він, — Фіджі добра країна. Ми тут на Мбау тільки вожді, вожді, і жінки, і діти, і слуги. Діти? Чи є в мене діти? На твоє життя! Сорок дітей! Місіонер каже: „Багато жінок — не добре!“ Вінчаюсь з одною, друга жінка — друга хата, багато. Фіджійські звичаї.

Він морщить чоло заклопотаний.

— Місіонер „не добре“ каже. „Кинь трохи фіджійські звичаї“, каже, „не добре, підеш пекло“. Я гадай, піду инший місіонер. Ром-католик добрий шматок кращий, на твоє життя!

Говорить ото він тим узбережним англійським жаргоном решток старої генерації, і,

може, навіть дещо комічним здається тому, хто не розуміє, яка це в ґрунті шляхетна людина, який це справжній аристократ — може, один з останніх, кого ще носить земля. Може, цей острів Мбау, цей заповідник великих ватажківських родин на Фіджі — останній певний притулок отим шляхетним істотам.

Трохи піднявшись на своєму лігві з дорогих цинівок, вказує старий вождь на ту врочисту залю, на хори гарних дівчат, що, мов рабині, припали до землі, на дебелих юнаків, на ту темряву, звідки доходять тихі співи, і великодушно пояснює мені, що ця гарна заля аж ніяк не лише місце відпочинку для письменників, що нудьгують.

— Цей будинок — наша палата лордів, — каже Рату Бола. Він провадить далі свою думку, що ця заля на місці старинної святині — це, власне кажучи, заля засідань фіджійських вельмож. Раз на рік приїздить британський губернатор фіджійських островів на Мбау. Тоді його вітають, влаштовуючи велику гучну „меке“ з піснями та військовими танками на зеленому майдані перед будинком, а потім він сідає серед вождів і вони розмовляють з ним, розказують йому, чого вони бажають.

— І що нам не до вподоби, — додає Рату Бола, гордо закинувши назад свою сиву голову.

Та й хитра ж, гадаю собі, ця англійська політика! Вони залишили мбауським тубільцям своєрідне уявне королівство, республіку великих вождів, куди й не заходить поліцейська нога; і сидять ото чотирнадцять гордих князівських онуків на острові, так гарненько вкупі...

А тимчасом на великих головних островах бідолашні індійські кулі просторі плантації розбивають.

Але на Мбау усе так самісінько, як було, хіба що людей вже не їдять. Правда, місіонер мешкає на острові й добре пильнує, щоб кожного вождя врочисто повінчати з одною з його жінок у маленькій церкві; перед церквою лежить видовбаний пень — барабан, що колись скликав на канібальські свята, а тепер кличе на християнську молитву. Вінчаються з одною жінкою, а, крім цієї, мають ще по кількадесять інших жінок по маленьких охайних хатках. Тільки ці родини вождів мешкають на острові Мбау; проста людина, не шляхетної крові, не сміє ногою ступити на це святе місце, хіба що вождь коли покличе. Коли що вождеві треба, він просто велить доставити. „Іди на материк,— дає він наказа служникові, зігнутому з великою пошаною перед ним, — дістань риби! Принеси таро! Привези палива!“ Проста людина йде й дістає.

— Дивись, — звертається до мене Рату, простягаючи свої тонкі брунатні руки з ясними нігтями, — дивись, ці руки, на твоє життя, ніколи не знали важкої роботи!

— Навіть не писали, як білий, — додає він, зневажливо кинувши оком на мої руки. Він, мабуть, підозріває, що я зовсім не такий - то вже й великий качик ²⁴).

Він говорить довго, голосно, йому байдуже, що він не дає мені слухати тих безконечних пісень, що їх так мило співають хлопці й дівчата. Переді мною розгортається картина феодального суспільства, де князь шляхетної крові ніколи й не підіймається із своєї цинівки, хіба що на розвагу, на спорт або на війну. В бою орудувати клинком, а коли це вже непотрібне — крокетним молотком, — це годиться для Рату, або, принаймні, човном пороти хвилі на розвідці. Нижчі люди — „койгу“, ті можуть спинатися на дерева за кокосовими горіхами, що їх вони п'ють. Їм тільки й лежати в ногах у свого вождя й подавати йому корзину з найкращою їжею.

— Фіджійські звичаї, — говорить Рату з великим притиском. Він консервативний, певна річ.

Я запитую його, чи в тих блискучих розкошах беруть однакову участь і вельможні жінки? Та Рату лише сміється цинічно.

— Леді ніщо,— каже він.— Леді у нас нікому не годиться. Як мій дід помер, десять, двадцять жінок повісилося. Жінка ніщо.

Цей дід, що про нього Рату Бола раз-у-раз згадує з великою любов'ю, мусив узгалі бути дуже цікава й симпатична особа. Він їв м'якеньких ніжних немовлят з більшою охотою, ніж старших людей, що їх вже отруїло життя. Батько Рату Бола ще за дитячих років діставав іноді кістку обглодати, але пізніше перемінив він дієту, а вже Бола, звичайно, ніколи й не куштував людського м'яса.

Погляди цього бувалого старого торі²⁵⁾ на соціальне питання прості, чесні та й не такі вже екзотичні.

— На твоє життя,— каже він,— фіджійські звичаї добрі для вождів. Допустімо, фіджібой²⁶⁾— не вождь, теж добре. Він робить— я даю багато таро. Він не робить— він голод.

На триголового мбауського бога, де я чув, щоб солідний вождь вже так говорив?

Глуха ніч. Старший з-поміж вождів розділив мої подарунки з важним виглядом великого патріярха. З тих дівчат, що співали й танцювали, він викликав до стола тих,

кому хотів показати свою прихильність, і вони, набожно присівши з опущеними вниз очима, приймали від нього те, що він із моїх подарунків хотів їм дати: чи то тканини на вбрання, чи півметра тютюнового сувою, чи пляшку одеколону від аптекаря Бравна, що вже не одну годину десь у куті п'яний спав. Я запримітив, що одна з тих трьох вродливих дівчат, які танцювали, воліла б краще червону тканину, ніж блакитну, і я сам відрізав їй клапоть тієї тканини. Занадто пізно я завважив, що я грубо порушив етикету, той основний звичай острова Мбау, який хоче, щоб усяка ласка й усяке добро земне виходило з руки вельможі, пана й вождя. Тепер уже співаків нема. Обидва начальники далеко від мене в куті ще довго щось по між себе глухо гомоніли. Тепер уже пішли собі геть. У мене є підозріння, що Рату Бола взяв собі пляшку віскі. Але мене перемагає втома, мені не до того, щоб їх рахувати.

Накрившись своїм непромакальним плащем, лежу я на цинівках. А, мабуть, таки краще було б на ліжку з пружинним матрацом, особливо, якби ще до того була й сітка від москітів.

Крізь одчинені великі двері дивлюся на небо, зірками унизане. Чудовим холодком дихає ніч, вогким запахом дощу, трави й

білих квітів франжипана. Довго нічого не чути, крім цвірінькання коників, тоненького брентіння москітів над вухом, тільки раз якось несамовито заверещав птах.

Довго не можу заснути — москіти не дають, а до того ще містер Бравн так хропе. І раптом цілком виразно відчуваю чужину, якусь неспокійну особливість тієї моєї ночівлі в домі фіджійського лорда, на землі, що наче так і пахне ще кров'ю людських жертв і невідомими еманациями триголового бога—страхіття.

Грохи згодом десь далеко, хто й зна, під якою стрімкою стріхою, в якій прохолодній ватажківській хаті, чути заглушену музику: то пробує хтось на губній гармоніці марш Радецького.

ПРИНЦЕСА З ТОНГА

Гадаю, що цю історію можна розповісти, коли трохи змінити докторове прізвище.

Він прийшов до мене до Гранд-Пасіфік-готелю ввечері того самого дня, як я приїхав до Суви. На пристані затримав мене репортер „Фіджі Геральд енд Таймс“ і відзначив цей знаменний факт мого прибуття зараз таки у вечірній газеті, з прикрасами. Докторський титул²⁷⁾ на моїй візитній картці зрозумів він як ознаку медичної професії і написав, що я маю намір на Фіджі, Самоа і Тонга вивчати тропічні хвороби.

По обіді сидів я з містером Бер у великій прохолодній залі готелю під електричними вентиляторами. Містер Бер — це гарний чоловік, старий американець, що колись захоплювався сталевим трестом, а тепер рибальством.

Індійський офіціант у білому одязі з блакитним поясом вручив мені візитну картку якогось чужинця, що бажає говорити зі мною: Шарль Ф. Мортон, доктор медицини.

— Доктор чекає сагіба²⁸) на веранді.

— Просити джентльмена сюди,— сказав я.

На рябому обличчі невеличкого ростом бенгальця на одну мить з'явилася усмішка.

— Доктор краще там,— сказав він з низькою ноткою в голосі.— Так сагіб не вийде до нього?

Я піднявся трохи здивований.

В найтемнішому куті веранди, коло входу до більярдної залі, сидів доктор Мортон. Дебелий атлетичний англосакс, уже не молодий. Хоч на ньому був не той загальнозживаний вечірній одяг, проте він мав вигляд охайний і акуратний у свому тоненькому сірому альпаковому сурдугі та білих штанях. Коли він скинув свій тропічний шолом, можна було бачити вже припорошене сивизною волосся.

Водночас зустріли ми один одного тими самими словами: „Ноу до юу до?“ („Як ся маєте?“)! Ні, доктор воліє краще бути тут, ніж іти до залі, тут надворі прохолодніше. Звичайно, він радо вип'є зі мною віскі з содою. Отже, я— австрійський лікар, що... Ні, не лікар! Але ж хотів я таки зробити подорож до Тонга. Доктор Мортон прийшов, щоб мені багато дечого розповісти про Тонга, а якщо я поїду, то він може мені дати рекомендаційні листи. Він довго проживав у Нікуалофа²⁹), як надвірний лікар королеви

Салоте. Тепер займав він посаду одного із заступників урядового лікаря тут на Фіджі. Нагляд за гігієною, поліція здоров'я в порті і т. ин. Ах, він міг би показати мені дуже цікаві речі в цьому особливому містечку; з ним можна спокійнісінько відвідати найнепевніші приміщення. Чому не зараз, сьогодні ж увечері? Воно й так гаряче в цьому готелі. Що б так трішки прогулятися вночі по вулиці Всіх Націй, га?

Я пішов за містером Бером, щоб і його забрати з собою; потім узяли ми авто. Ви-явилось, що доктор Мортон дійсно вельми цінний провідник по нічній Суві. На його стук відчинялися двері неймовірних кубел по темних дерев'яних портових вулицях. Ми бачили, як хінці курять опій, а індійці гашиш. Ми просиділи один безконечний і нудний акт у хінському театрі. Ми пили гіркувате пиво тубільців у напівтемних, з особливим запахом пивницях, серед чорних велетнів, що над їхніми гарними широкими чолами могутньою горою стирчало волосся, мов курчява щітка. Тут, де, може, навіть шинкували забороненою віскі, та доктор цього не бачив, виблискували чорні очі. Жінки у вінках, з яскравочервоними квітками гібіска за вухами, тулилися до своїх милих. Де-не-де лунала пісня з канібальських часів, дика й

енергійна. Але по тих кімнатах, де пили каву, було невесело. Від теплуватого каламутного отруйного напиту, що його приготувлювали служниці у великих дерев'яних казанах з тертого коріння й води, дерев'яніли важкі тіла, але не веселішали голови. Раз-у-раз доводилось нам випорожнити кокосову шкаралупу: не можна від кави відмовлятися, коли частують. „Бола!“ „На здоров'я!“ Гучні церемоніяльні оплески.

Була вже глуха ніч, як ми зайшли до одного кабаре, де жінки - мулатки танцювали уонстеп (onestep) з англійськими матросами. Стара товстюча каначка, хазяйка дому, радісно привітала доктора. Найкраща з самоанських дівчат обвила його шию гірляндою з квіток. Він мусив танцювати з усіма під музику з європейських бляшаних інструментів і гавайських укулеле. Скільки сміху було, коли він почав відогравати американського дядька з провінції, що вперше з'явився у великому місті. Між двома Шіммі сказав він мені трішки чванливо й винувато:

— Правда, вони як ті діти? Всі вони поводяться зі мною, мов з батьком.

— Цього я не завважив,— відповів я ввічливо. Він весело засміявся.

— Тільки, прошу вас, нікому не кажіть, що я тут танцював.

Ага, думаю собі, жонатий!

Та якось не видно було його дружини. Що - вечора, як тільки стемніє, приходиться докатор до нас до готелю, або, краще, він ніколи не заходить до готелю, а сідає завжди в затишнім кутку на веранді. Даремно просимо ми його до вечері. Вдень доктор Мортон не показувався; виправдувався перед нами, що він мусить робити пішки певний круг, не мильо й не дві, по міських кватирах тубільців і поза містом— по селах кулі. Нагляд за гігієною— ясно. Ніколи не бачили ми його в іншому одязі, ніж того першого вечора. Але його сірий сурдут був завжди свіжо вигладжений, а шолом і полотняні черевики чистісінько вибілені крейдою. Не можна було не завважити великого, але скромного та охайного убозтва. Видно, що джентльмен. Як виявилось, він мав учений ступінь не тільки оксфордський, а й гарвардський. Містер Бер сказав раз: „Так не говорить британець, хоча б він був навіть у Гарварді. Він мусить бути родом з Америки“. Невже ховався він з тим через свою скромну посаду в англійській колонії? Він розказував про своє життя стільки, що зразу можна було завважити: всього він не розказує. Кількадесят років був лікарем на пароплаві, на всіх морях. За той час був він навіть раз ков-

боєм на Дикому Заході та урядовцем на Перуанських копальнях срібла, в холодній місячній країні на високому хребті Анд, серед бідолашних поневолених індіців. Потім на Південному океані... Ніхто так досконало не знає Південного океану, як він. Тричі рятувався він з розбитих кораблів.

Найбільше любив він оповідати про острови Тонга. Це був рай. Там минули його кращі роки. Головний лікар королівства, щось наче міністер охорони здоров'я, і надворний медик королеви. Обидвом її синам допоміг він прийти на світ, еге. Незрозуміло було, чому тепер на Фіджі він мусив обходити села кулі. Незрозуміло було, чому він ніколи не хотів зайти в середину готелю В Суві ми вже знали тепер декого з білих. Сер Моріс І'астінгс, шеф великої фірми, сміявся, коли ми спитали його про доктора Мортонна. „Так ви його знаєте? А звідки ви його знаєте? Чудак, неправда?“ Чому саме він чудак, ми не могли довідатися. Місіс Леві, та, що мала на еспланаді Вікторії гарну крамничку пам'яток для туристів і справжніх черепашних виробів, сказала: „Доктора Мортонна ми знали колись давніше“. Видно, її знайомість з ним з того часу припинилася.

Невже чарка? — міркували ми, Бер і я. Але ж він зовсім не пив, хоч і не відсував від себе віскі, коли його частували. Іноді й

сам запрошував нас, трохи якось врочисто, на чарку. Ми приймали його запросини й замовляли собі кожен по одній оранжеаді, що коштувала всього шість пенсів. Ми вже давно запримітили, що для доктора кожен заощаджений пені має істотне значіння. Одного разу, коли ми йому запропонували прилучитися до нашої експедиції на острів Мбау, він якось нерішуче й неохоче сказав, що відпустку йому хоч і дадуть, але за пропущені дні стягнуть дещо з його платні, суму не таку вже й малу, так фунтів із три. Дуже ніяково взяв він ті три фунти, що я йому запропонував, та й пізніше не раз ще діставав невеличкі суми. Світські маніри доктора рятували його від великої скрути. Не зважаючи на свій службовий стан, він міг бути майже „морським вовком“, одним із „небагатьох білих“ на берегах Південного океану, і сер Моріс, бувало, тільки кивне коротенько головою, коли він у його авто проїжджа мимо. Містер Бер і я, що не були високими колоніяльними урядовцями, залюбки зустрічалися з доктором, хоч він, видно, був „під хмарою“ і через те трішечки „тінистий“, як кажуть англійці. Але, коли містер Бер з'їв забагато манго і вночі почало його колоти, він не послав за доктором Муртоном, а за другим із п'ятох лікарів на острові.

— Я люблю все проблематичне,— сказав він мені, коли я почав його умовляти,— але я цього не допускаю аж до моїх нутрощів.

Чи я вже сказав, що містер Бер сидів у правлінні великого сталевого тресту?

Коли ми з моїм супутником збиралися в дальшу дорогу, на Тонга, ми попросили доктора Мортон дати нам рекомендаційні листи. Він стурбувався:

— Звичайно, дуже радо... Та, власне кажучи... Знаєте, тут є одна дама, вона принцеса королівської родини з Тонга...

Ця дама, ця принцеса, розуміється, може нас рекомендувати ще краще. Вона так хотіла з нами познайомитися. Сьогодні ввечері, добре?

Увечері ми вже не в м'яких смокінгових сорочках, а в твердих, не зважаючи на велику задуху. Замовили авто. Доктор Мортон прийшов нас проводити. Навіт нині не змінив він свого вбрання. Побачивши авто, чогось зніяковів. „Ні, це ж отут недалеко, напроти!“ Напроти Гранд - Пасіфік - готелю був великий спортивний майдан, а за ним хаос маленьких нечепурних дерев'яних хаток; то були пральні й помешкання вродливих мішаної крові проституток. Сюди провадив нас Мортон крізь темні закутки, де запах тропічних квітів змішався із смородом тропічних людей. Та й

справді було всього кілька кроків. Ми ввійшли в звичайну собі хату. З того, як доктор відчиняв двері, ми догадалися, що він тут мешкає. Двоє дітей, дві милі, товстенькі, кароокі дівчинки щебетливо кинулись до свого тата. В кімнаті в розкладному кріслі лежала гарна жінка в червоному вбранні європейського крою. Принцеса!

Містер Бер торкнув мене. Ось де розгадка всім загадкам: цього чоловіка ізольовано від решти білих через те, що він жив з кольоровою. Для американця, що звик до „кольорової межі“, може, і не було нічого особливого в цій немілості. Я здивувався. Ото через те? А хіба всі білі юнаки на Фіджі не мали кольорових коханок?

Та й не зразу можна було в докторовій дружині впізнати кольорову. Вона була не смуглявіша за еспанку; на першій-ліпшій сцені вона могла б співати Кармен. У неї було довге овальне обличчя і мигдалюваті очі під довгими віями. І руки справжньої принцеси: предки цих рук не працювали ніколи, з часів старих полінезійських богів, від кого вони походили. Це були руки „табу“, що від їхнього дотику все ставало святим і недоторканим для простих. А проте, ці руки певно шили і червону сукню, і шалі для дітей, і, мабуть, вони ж таки так часто гладили док-

торові його альпаковий сірий сурдут. Вже з першого погляду помітно тут було мішанське й небезбавлене претенсій убозтво. Кімната складалася з помальованих сірою фарбою дошок, що на них висіли всілякі витребеньки Південного океану, маленькі різьбляні розвідчі кану, фіджійські луки й стріли, гарно відполіровані або помальовані шкаралупи кокосового горіха, все це дешевеньке. На підлозі лежала, може, тільки з нагоди цієї візити, неоцінна самоанська начальницька цинівка, м'яка, як шовк, оброблена червоним пташиним пір'ям. На неструганому столі лежала друга цинівка, а на ній докторова медична книжка й полінезійський барабан: видовбана дерев'яна колодка, схожа на маленький простий човник, без барабанної шкури, з двома дерев'яними паличками.

Доктор відрекомендував нас з великими формальностями своїй приятельці. Вона подала нам обидвом руку, не встаючи із своїх козлів. Видно, вона була хора; вона дуже кашляла, а її рука була на дотик гаряча. Вона розмовляла не так уже чисто по-англійськи. Поводилася з нами цілком, як європейська дама, просто й справді приязно.

Невеличкий чорний служник, майже цілком голий фіджійський парубчак з неймовірною стріхою волосся на голові, галасливо вносив

холодні напитки: пляшку содової води, пляшку шипучого лімонаду й півпляшки джину, що їх ми два дні тому дали докторові на дорогу з готелю. Обидві дівчинки, Аліна й Луїза, завурушилися, побачивши лімонад, і почали щось тихо, але виразно говорити з матір'ю по-тонганському. „Говоріть по-англійськи з джентльменами!“ — сказав доктор. Тоді діти забилися в куток, мов злякані пташки. Лише згодом уговорили якось шостилітню Аліну станцювати нам коротенького самоанського танка під музику матери, що вибивала ритм на дерев'яному барабані.

Другого вечора ми прийшли знову із зразками всіх сортів шоколади з чайної крамниці „Під чорною кішкою“ (поруч крамниці Леві) сухої австралійської місс Томсон. Навіть маленька дика Луїза якось трохи звикла до нас і давала себе гладити. Вона мала вигляд якої-небудь дитини чорноволого білого, але, торкнувшись її м'якої шкіри, можна було зразу завважити щось чуже з того особливого вчуття, що струйкою проходило крізь кінчики пальців. Навіть мати цих дітей збулася своєї першої несміливості й церемонности. Вона, певно, досить довірливо розмовляла б з нами, коли б не стримував її докторів погляд. Вона лежала або сиділа завжди в своєму полотном оббитому кріслі, не

випускаючи цигарки з рота. Платила за це куріння довгими тяжкими нападами кашлю; нікому не могла не кинутися у вічі природа її страждання. Це була людина-канак, що

Банани й пальми

гинула не так од сухот, як од свого європейського одягу, від цього запертого дерев'яного будинку, від цього пекельного кучерявого даху, від смішної половинчастої цивілізації цього малого філістерського колоніального містечка, від еспланади Вікторії,

від чайної „Під чорною кішкою“ і спеціальної крамниці Леві, що торгувала пам'ятками для туристів, від насильства безглузлого й не цілком європеїзованого життя. Аліса сказала це все, а навіть більше, кількома дитячими словами, більш-менш так:

— Допустімо, хочу банана. Іду сад, не мій сад, тонгайської людини сад, то нічого. Їм банана багато. Тут хочу банана, банан у крамниці Наулеп Сінг, мушу купити, все багато гроші. Тонга добрий шматок більше красивий для канакських дівчат.

О, Тонга куди кращий край, ніж Фіджі, з кращими людьми, кращими овочами, кращими рибами! І танцювати вміють лише люди з Тонга.

Одного вечора, коли доктор Мортон відпровадив нас до готелю і ми присіли на лавку в саду викурити цигарку під вповитим тоненькою сіткою зоряним небом, містерові Берові стало ясно.

— Ваша дружина вмирає, док'. Чи не можете ви з нею вернутися назад до Тонга?

Доктор Мортон відповів якось невиразно, але найближчого ранку приніс маленький бенгальський прислужник американцеві листа до ліжка: звичайно, саме це й хотів доктор — відправити Алісу з дітьми назад до Тонга. Адже Аліса була на Тонга членом

королівської родини, до неї належав цілий острів, власне це була несправедливість, що вона мешкала тут, у цьому маленькому будинку; доктор це розумів. Але певні обставини...

Лист де - далі заплутувався й нарешті раптом став якийсь пристрасний. Докторові теж набридло вже жити на Фіджі, тут містер Бер може йому сміло вірити. Оглядати плювальниці, чи що? Ради бога, чи не знає містер Бер чого-небудь для нього, адже він впливова людина в Америці, чи не знає він якого вільного місця, якої-небудь можливості? Звичайно, він, доктор, завжди радо посилатиме частину свого заробітку Алісі, для дітей; вони повинні виховуватися, як маленькі леді...

Я глянув на містера Бера, коли він мені прочитав цього листа.

— Він хоче цю бідну істоту покинути!— сказав я. Бер кивнув головою.

Того самого дня прийшов доктор знову до нас, зараз з полудня, саме в той час, коли йому треба було б робити свій інспекційний обхід. Мене, що не належав до сталевого тресту, залишив він ліворуч, а сам розмовляв з Бером довго й гаряче. Я сидів на другому боці веранди в плетеному кріслі, закуривши манілу, і придивлявся час од часу до смілої жовни, що прискакала з саду аж до

моїх ніг, а иноді кидав оком на обидвох, на коректного й спокійного Бера та на доктора, що не переставав говорити. Я бачив на цьому розгубленому обличчі страждання слабкої втомленої людини й не міг на нього сердитися, хоч він, певно, мав на думці якусь капость.

Бер дав йому напівобіцянку. Ввечері ми швиденько розпрощалися з Алісою. Її вигляд був ще хоробливіший, її очі стали ще більші. Вона дала нам ті листи, що написала для нас — один до шановного Тунгі, свого брата у перших, чоловіка тонгайської королеви, а один до свого дядька, губернатора Гаапаї. Листи були одверті, але для нас незрозумілі, бо написано їх по-тонгайськи.

Потім поїхали ми на Тонгатабу. Тонгатабу, святий Тонга — це той головний острів королівства, де бідна хора Аліса була колись принцесою. Це не дрібниця — мати свою частку в цій старозинній королівській тонгайській святості.

Тепер, звичайно, і Тонга заяложено. Королева Салоте носить смішну золоту корону на молодій голові, що тільки й має носити німб невимовного короля-табу, і вінок з квітів. Із старої держави острівних королів зроблено комічну маленьку державу найсвіт-

лішого, з парламентом, з сімома міністерствами в дерев'яному сараї, гордим прапором і англійським консулом, чиє зморщене чоло диктує всі права.

Зате тепер є понад вісімдесят автомобілів на Тонгатабу і гарні шосейні дороги для автомобілів з твердого білого коралового вапна.

Наш шофер заткнув яскравочервону квітку гібіска за своє брунатне ухо й узяв на дорогу з собою струнний струмент — ліру-укулеле. Я сидів поруч нього на передньому сидалі, а він то давав мені пояснення про свій острів, то випитував мене, чи то правда, що в Європі будинки мають по два поверхи, один над одним, та чи Нью-Йорк багато більший за Нікуалофа. Який завбільшки? Два рази більший? Скільки клубів є в Нью-Йорку? В Нікуалофа два — один той, звідки вони виключили німців, а другий новий. В Нью-Йорку їх, певно, три, ні?

Я відповідаю тому великому брунатному немовляті, а тимчасом усю мою істоту заповнює образ великих блакитнофіялкових квіток, що звисають з терника, і дикої рослини, що цвіте цинамковожовто, і гібіска, що горить червоним кольором, і отого золотистого куща. Мене захоплює чудова гра світла й тіней між високими кокосовими

пнями, що прикрашує їх то жовтими, то брунатними, то жовто червоними плямами. З кривих, скісних, простих, мальовничо переплутаних і перемішаних дерев сама природа чарівний ліс зіткала. Кокосові горіхи на землі валяються, їх безліч. І раптом з'явилася спрага, притьмом хочеться свіжого кокосового молока. Я кажу шоферові, що мені хочеться випити зеленого горіха. Він кивнув головою і спокійнісінько їде далі, ще багато миль, поки не довіз мене до того місця, куди він хотів. Це місце недалеко над морем, я бачу, як дзеркало його зеленими й блакитними вогниками паліється крізь пні великого саду; сад огорожено колючим дротом з кам'яними ворітьми. Шофер поглядає на мене якимось вичікуюче і бренькає стиха на своїй укулеле хто й зна яку святу пісню цього святого місця. Дивно мені: ці кам'яні ворота — менгір⁸⁰⁾ із трьох велетенських обтесаних брил, двох навсторч і одної, покладеної на них попереки. Міряю парасолею височінь цих воріт аж до верхньої перекладины: щось із два метри з половиною. Коли б це були ворота, що їх будували європейці, то це взагалі ніщо: простісінька річ — із трьох кам'яних брил. Але мені зразу стає ясно, що це старовинні, дуже старовинні ворота, що будувала їх нація, яка не знала

ще ні металу, щоб ці важкі коралові брили відділити від берегових скал та обтесати, ні тяглових тварин, щоб їх перевезти, ні машин, щоб їх поставити; що перелі мною могутній пам'ятник, таємничий, як ті кам'яні зображення на Великодньому острові. Хто це будував? Навіщо?

Ш фер зайшов у сад і полагодив справу із старим голим чоловіком, що пильнував його. Виходять вони обидва, добре навантажені садовиною. Дідок з волоссям неземно вибіленим у вапні смілими ударами збиває лускувату шкаралупу з ананасу, аж солодкий сік стікає йому по худих стегнах.

Через те, що старий не розуміє мене, я випитую шофера про оте каміння. Він пояснює:

— Старі королі, сер. Дуже старі королі. Не королі народ з Тонга, королі давніше, дуже старий народ. Їхати авто, ще багато, багато камені, дуже старий!

Він відпроваджує мене трохи назад і показує мені йти за ним у кущі. Пробираюсь крізь гущавину, що пахне ваніллю й дикими цитринами та аж кишить од жовтих шершенів і чорних метеликів з білими цятками, і здивований, опиняюсь перед руїнами цілком запущеного храмового міста. З велетенських брил, чудесно одна до одної без

вапна пригнаних, тут збудував хтось цілий лабіринт величних вулиць, оточених сходами терас, що колись провадили, може, до високих пірамід, а, може, до храмових платформ і королівських палаців. Нічого не збереглося, крім величезних коралових брил, місцями з другою й третьою надбудовою на них, що, здається мені, мають вигляд решток пірамід. Кущі й дерева в'їлися своїм корінням у всі щілини, місцями вже знівечили суворий геометричний порядок; проте, не можна не визнати величи такого замислу, священним страхом віє від цього старовинного твору з його таємницями. О, Тонгатабу! Це бо справді святий острів, хто й сумнівається?

Недалеко від руїн велике село — Муа.

Село на Тонга — це великий, травою зарослий майдан, затінений велетенськими манговими деревами, безладно засіяний низенькими плетеними куренями, де я не міг би навіть випростуватися. Покрівлі де-не-де вже не з пальмової соломи, а з бляхи, бо бляшаними риштаками краще збирати воду, що її тільки й п'ють на острові; але навіть ці бляшані покрівлі мають національну форму: форму перекинутого човна. Хати не такі гарні та охайні, як у тубільців на фіджійських островах; ціле село повнісіньке кокосових горіхів — свіжих, гнилих, порожніх.

На малих підмостках перед хатами сохне копра⁸¹). Безліч худючих свиней вештається й гризе кокосові горіхи. Собаки, невимовні дворняги й худі, мов привиди, кидаються на авто. Є в Муа дерев'яна школа та аж три церкви. Одна римсько-католицька, цеб-то гарна, показна, з двома вежами. А решта дві — дерев'яні буди: одна була до недавня веслеянська, друга належала до схизматичної вільної тонгайської церковної громади. Тепер веслеянські методисти, яким сприяє королева, відібрали у вільноцерківців їхній храм, і в Тонга ні про що так гаряче не говорять, як про цю церковну суперечку.

Так оце Муа. Я злізаю з авто на громадському майдані, на тому місці, де дві жінки на камені вибивають тапу — басту з паперового дерева; ту басту вони розстеляють, а потім через шаблон з пальмового листя вибивають на ній окремі такі чудові візерунки. Навколо мене збираються люди. Дехто має вигляд південних європейців, інші схожі на японців, ще інші — на негрів. Підстаркуватий чолов'яга, зодягнений у своєрідну тогу, скидається на товстого римського сенатора. Одна жінка, з червоними квітками у волоссі, може хоч зараз виступити в ролі Кармен. Жінки в довгих капотах, що їх апробував сам місіонер, але поверх капотів

веселий натяк на стару юбку балерин з пурхливого, яскравого листя. Майже в кожній квіті за вухом, квіти у волоссі, квіти навколо шиї. Я привітався:

— Malole lei!

— Malole lei! — гукає ціле село.

Оглядаюсь, чи нема кого, хто міг би мені на кілька моїх запитань відповісти по-англійськи. Шофер розповів мені одну дивну історію, і я хотів би, щоб її ще хтось інший потвердив. Бачу щось наче крамницю, що без них ніде не обійдеться. В таких крамницях канаки міняють копру на наповнені нафтою гранчасті бляшанки. на різнокольоровий ситець, на кешенькові зеркалаця та всілякі зайві європейські витребеньки. Тут мусить хто-небудь розуміти по-англійськи. Заходжу. Молодий темнобрунатний чоловік у трикотівім лейбику й хвартусі стоїть за лядою.

— Malole lei!

— Malole lei! — кажу, і раптом: — Та невже!

Професійним оком я вистежив книжку, що її читав цей тонгаець, і на палятурці знайшов заголовок: „Die Leute von Seldwyla“. („Люди з Зельдвіла“).

— Еге, — каже молодий тонгаець байдуже по-німецьки, тим найгарнішим швіцьким діалектом, який я тільки чув, — мене зовуть

Мюллером... Я вчився в Швейцарії, в Цугу. Одинадцять років був у Цугу...

Тепер проживає він із своїм швейцарським батьком і тонгайською матір'ю на Тонгатабу і читає Готфріда Келлера⁸²⁾.

Я прийшов завдавати питання.

— Що воно ото за руїни? — питаю я.

— З часів старих королів, — відповідає. — Тубільці розказують такі історії.. Гадають очистити те місце від рослинности, та досі...

— По - друге, — кажу, — ви вірите в цю історію про летючих лисів⁸³⁾? Чи правда, що летючі лиси ховаються, як має вмерти тонгайський король?

Молодий пскруч блідне, видно, як одна частина його крови бореться з другою. Нарешті відповідає цугською говіркою:

— Це правда!

Ту історію про летючих лисів розповів мені ще доктор Мортон. Він твердо вірить в неї.

Коли він ще був надворним лікарем тонгайської королеви, і королева Салоте мала привести на світ свою першу дитину, гадали, що вона не вийде живою з тяжких злогів.

— Докторе, спитала вона, — я вмру?

— Ні, ваша величносте, — сказав доктор, — певно все буде гаразд.

— Докторе, — каже вона, — сидять ще кажани на деревах тоа в Гіло?

— Сидять, ваша величносте, шойно при-ніс звістку вершник.

— Слава вічному, докторе, — каже молода жінка, дебела, вища за всіх на її островах, — слава вічному, я побачу свою дитину!

Три речі роблять з Тонгатабу такту святість: таємничі старі руїни, дивні зачаровані нори на одному боці узбережжя, де прибій гонить повітря й воду вузькими щілинами до коралових скал і численними водограями в небо стріляє, о, незабутня картина в пурпурі чарівного вечора, а по-третє, великі кажани з Гіло, що називаються там летючі лиси.

В Гіло, коло церкви, є те старе поганське урочище: невеликий гай, з фантастичними деревами, на них висять кажани, мов гемонські овочі. Великі чагинні дерева з мляво звислим гіляччям, з тієї породи, що її тубільці називають тоа, а білі — залізним деревом. Такої деревини багато всюди на острові, але лише тут, на отих кількох хирявих, майже цілком засохлих деревах висять вдень кажани, цілими сотнями... Пояснити це не важко: можуть „табу“ охороняє їх. Летючих лисів можна вбивати вночі, коли вони залітають у хату або коли вони по городах об'їдають смокву по пнях, що на

неї вони дуже ласі. Тільки не тут; тут їх вбивати не можна, за це чекає смертна кара.

Між цими сірими тваринами з'являється іноді білий кажан. Тоді вмирає начальник села. Та цю легенду не всі визнають.

Зате віддайте ви геть усе тонгайське населення, всіх брунатних, білих і мішаних на тяжкі муки, і всі вони скоріш сконають, ніж перестануть вірити: іноді раптом зникають кажани, зразу, безслідно. Можна тоді спробувати завернути їх назад, поклавши під дерево, з належними церемоніями шматок корінця кави. Може, дадуть вони вблагати себе.

А коли ні, тоді вмирає тонгайський король або хтось із членів королівської родини...

Безглузді балачки, звичайно.

Але кожен англієць на Тонга вірить цьому.

Містер Бер і я йдемо з візитом до прем'єр-міністра, що доводиться королеві братом у перших і заразом чоловіком. Ще з корабля послали ми йому свої рекомендаційні листи; він велів сказати нам, що прийме нас опівдні. Страшенна спека, і треба бути очайдушним, щоб нацупити на голову тропічний шолом, закласти на носа темні окуляри і йти навпоперек порту в Нікуалофі під смертельно гарячим сонячним промінням. Насамперед доводиться нам іти коло військового

пам'ятника, збудованого на честь тих британських борців з Тонга, що загинули в боях. Далі, минаємо музикальний павільйон, збудований теж на спогад тих борців. Проходимо мимо здобутої німецької гаківниці, мимо

Нікуалофа на острові Тонгатабу

нікуалофського клубу, звідки виключено німців, хоч тепер їх радо повернули б назад. Наближаємося до великого дерев'яного сараю, що править і за митницю, і за поштову контору, і за приміщення для кількох міністерств. У поштовому віконці купую цілу серію королівських тонгайських поштових марок. На марці за три пені зображено таємничі

кам'яні ворота, що правлять за доказ старовинної святости цього плаского копрowego острова. Я пишу листівку на дерев'яних сходах поштової контори, а поруч мене дівчина з вінком на голові бренькає на своїй укулеле, співаючи хто й зна якої пісні з поганських часів. Я оглядаю гарну, велику, блакитно-зелену марку і тут, серед розпачливої заялозености цього малесенького європеїзованого міста портового, я схоплюю чуттям, із справжньою пошаною: Святий Тонга!

Точнісінько о дванадцятій годині ми сидимо напроти великого чоловіка з Тонга, прем'єр-міністра і чоловіка самої королеви, в його маленькому бюро при порті.

Це охайна дерев'яна буда з двох кімнат, звідки можна бачити красивий білий палац королеви й тонгайський прапор над причальним мостом: червоний, з червоним хрестом на білому тлі у верхньому куті коло держала.

На дверях дерев'яної буди мосяжна таблиця з написом: „Прем'єр-Палемія“. Палемія — так вимовляють тонгайці це чуже слово.

В одній із двох кімнат працюють білі секретарі прем'єра. Вони важно сидять над паперами з заголовком: *On Her Majesty's Service* (До уряду її величності).

У малесенькій клітці, повній серйозних книжок, сидить великий масивний чоловік у

найбільшому з усіх тропічних одягів. Сам він занадто чорний як на полінезійця, майже, як мурин. Йому під п'ятдесят, хоч королеві підійшов би краще двадцятилітній юнак. Він її брат у перших, та вона не могла б вийти ні за кого іншого на землі, бо тільки його кров досить шляхетна.

Чорна людина повертає свою масивну голову до мене, і я зразу бачу, що стою перед могутнім і розсудливим чоловіком. Потім чую голос, з його викоханою, добре зрозумілою інтонацією. Цей канакський прем'єр - міністер, хто б він не був, так чи сяк вельми англізований джентльмен, продукт середніх і вищих шкіл. На етажерці коло його стола бачу том Герберта Спенсера, і це мене аж ніяк не дивує.

Темне обличчя над бездоганно чорним галстухом повне спокійної поваги, коли тонгайський державний муж відповідає на мій і містера Бера глибський поклін. Коли б ми навіть цього хотіли, ми не могли б тут поводитися з меншою пошаною, ніж у кабінеті першого - ліпшого європейського прем'єр - міністра.

Я дістаю з кешені рекомендаційний лист доктора Мортонна і той, що писала Аліса. Чоловік тонгайської королеви кидає оком на конверти і, не розриваючи їх, коротким рвуч-

ким рухом кладе на свій стіл. Мені видно, що тут щось не так, але Бер нічого не за-примітив і починає:

— Пан доктор Мортон у Суві був такий люб'язний, нам...

— Я радий бачити вас, — каже високошановний Тунгі. Тепер навіть американець догадався, що він власне каже: „Все-таки я радий бачити вас“.

Ні слова більше про доктора Мортонна. Ні слова про Алісу, тонгайську принцесу. Прем'єр, цілком світська людина, повертає розмову в діловий бік. Ми переходимо зразу до королівських тонгайських дворових і державних справ. Ця важка чорна людина має досить хисту, щоб не вважати цієї дрібної острівної держави за осередок світу, та проте надавати своєму завданню належної ваги.

Він каже до мене з усмішкою:

— Воно й не дуже великий рух у Тонга. Це малий, малесенький край. Більш, як двісті островів, та тільки тридцять тисяч населення. Ні, ми не вмираємо; тримаємось сяк-так. І не допускаємо азіятів: нема у нас япів, як на Гаваї, нема індійців, як на Фіджі. Білі...

Він робить широкий і байдужий жест.

— Ми мала нація, але горда. Англійці говорять про „Tongan swagger“ (Тонгайський чванько), цеб-то про гордий тонгайський

крок. Ви тільки гляньте навколо: задоволений народ, що знає собі ціну, не меншу від інших націй. Ви хочете об'їхати всю Тонга? Ви не знайдете жодного голодного, жодного, хто не шанував би королеви, жодного, хто не почитав би біблії...

Коли він далі провадить свою розмову про славу історію Тонга, про розумного короля Георга I Тубоу, що вмів зберегти країні певну незалежність, про приятну угоду з Німеччиною, що була в силі аж до 1916 року, та про британський протекторат, оголошений того самого року, мене кортить завдати йому одно запитання, але раз - у - раз відсуваю його на потім. Нарешті таки відважуюсь: чи вірить він у летючих лисів?

Це болюче питання. Адже він теж з родини Тубоу. Адже й перед його смертю покинуть кажани залізне дерево в Гіло...

Шановний Тунгі дивиться на мене велично й говорить Гамлетовими словами:

— Ще більше речей є між небом і землею...

Авдієнція у міністра скінчилася, і я пригадую собі, що я хотів купити тютюну. Шукаю крамниці й нарешті знаходжу її за дерев'яним будинком англійського клубу. Не минуло більш, як три хвилини, і я, ідентифікувавши білявого тредера пана Карла Рімер-

шмідта з Найсе⁸⁴), сиджу з ним і його родиною на веранді його будинку. Балакаємо по-німецьки й п'ємо справжнє мюнхенське пляшкове пиво.

Тут уже ніяк не міг я уникнути колоніальних балачок, хоч як би я цього не хотів; та мене це не цікавило: я мушу нарешті довідатися, що це за пригода сталася з отим доктором Мортонем. Чому прем'єр навіть читати не хотів рекомендаційних листів?

Мені розказують докладнісінько. Товста фрау Рімершмідт морально обурена. Мортон? Він покинув на Тонга свою білу жінку з чотирма дітьми, а сам утік з молодою Алісою. В Тонга ніхто й чути про нього не хоче, і ходять чутки, що навіть на Фіджі його становище стало нетривке з того часу, як колонія дізналася про отой скандал.

Що? Я передав листа від Аліси? Фрау Рімершмідт аж не своя!

— Ні, пане докторе, ви знаєте тутешні стосунки не так... Ви гадаєте, що тубільці вважають за честь для себе, коли білий... Дівчина з родини Тубоу — це щось високе й святе, і коли вона зважиться на такий крок, королева Салоте їй ніколи цього не забуде. Вона дуже горда й дуже суворої морали, ця тонгайська королева! Карл! Ще склянку пива для земляка!

Ця моя не вигадана історія закінчується на другому тонгайському острові, в порті Вавау. Хто говорить про острів Вавау, той мусить закинути слово про порт, бо Вавау — це не що інше, як вузький перстень горбків і гір, що оточують цей величезний порт. Це найнезначніший острів і заразом найгарніший і найбільший порт на світі. Це не означає, що Неіафу — так називається десять-дванадцять кучерявих будиночків, які становлять столицю Вавау — має такі портові заклади, як Гамбург. Порт, скільки він є твір людських рук, складається з дерев'яного причального містка, куди раз на місяць підходить пароплав „Тофуа“, із своєїрідної сто-доли, що править заразом і за митницю, і за поштову контору, і за урядовий палац королівського тонгайського губернатора. Щоправда, на Альстрі⁸⁵⁾ або в лондонських доках панує більший рух. Зате порт, як витвір природи, це світове чудо, справжній лабіринт, більший за відомий Сіднейський⁸⁶⁾ порт і всюди тридцять сажнів завглибшки. Тут могли б військові флоти всього світу безпечно закинути якір, та хто знає, скільки торговельних флот, крім цього. Тому, гадаю я, що Вавау має перед собою велике прийдешнє, бо він лежить у самому осередкові Полінезії, де мало добрих портів. Про той

глибокий фйорд між зелених пальмових горбків дізнається колись цілий світ.

Вже рано вранці того дня видряпався я на гору Талау і з її висоти оглянув і нарахував аж двісті островів. Тепер, добре налазившись між гладких коралових скель, відпочивав я, лінивий і знеможений, у моторному човні пана Ізегріма³⁷). Пан Ізегрім, з молодшої мішаної генерації Ізегрімів поморських, сидів там за стерном свого моторного човна. Це був чоловік з синіми очима й темною шкурою. Треба знати, що острів Вавау належить до Ізегрімів; на ньому повнісінько поморських Ізегрімів. Є цілком білі Ізегріми, і напівбілі, і чверть-білі, і навіть цілком темні. Ізегріми всюди, Ізегріми всіх кольорів — це острів Ізегрімів з Помор'я.

Дехто з них говорить по-німецьки, але не всі. Молоді хлопці йдуть до Нової Зеландії, ходять до англійських шкіл, вертаються назад і беруть собі за жінку брунатну дівчину з квітками за вухами; це робить їх дуже щасливими.

Є тут ще й інші білі та інші мішанці на острові і дехто з них має навіть німецькі прізвища, але їм не дає ходу буйна плодючість покоління Ізегрімів, що походить з Помор'я та що на цьому далекому, далекому острові глибоко пустило своє коріння і

заглушило їх цілком. До того часу, як величезний порт Вавау заповнять великі кораблі всіх націй, кров Ізегрімів з Помор'я буде в жилах усіх мешканців Вавау; велике прийдешнє Вавау має північну вовчу назву — Ізегрім.

Той Ізегрім, що запропонував мені свій моторний човен, хотів мені показати найбільшу гордість острова Вавау — його Блакитну Гроту. Ми їхали Вавауським Бджолиним морем так швидко, що зелено-блакитна вода від нашого киля бризкала фонтаном. Яка чудова їзда на неосяжному морі між крикливо-зелених узбережних гір! Неіафу, звідки ми їдемо, лежить у самій середині великого коралового перстєня; там, де цей перстєнь майже непомітно між високими скелями переривається, відкриваючи прохід у відкрите море, є та велика блакитна Водяна Грота; її ще не цілком досліджено, але я гадаю, що вона, певно, проходить крізь увесь кам'яний перстєнь і що нею океан котить свої хвилі в замкнуту бухту. Щоб довго не говорити, ця грота гарніша за відому гроту на Капрі і багатіша на світляні нюанси. Але я хочу тепер говорити не про те, а лише про одного кажана, що снував у найтемнішому закутку печери.

— Чи ті кажани тут теж святі? — спитав я пана Ізегріма. — Чи ховаються вони теж, як має вмерти член королівської родини?

Синьоокий і темний напів - Ізегрім за стерном свого човна всміхнувся заклопотано. Про такі забобони звичайних тубільців розмовляють неохоче, хоч і вірять у них.

— О, ні, — сказав він нарешті. — Ці кажани завжди тут. Навіть минулого тижня вони не зникали...

Я пильно глянув на нього. Минулого тижня? Я був тоді на морі, то на кількох малих островах і нічого не чув про кажанів. Але до Вавау дійшла звістка з парусними суднами: минулого тижня летучі лиси в Гіло раптом зникли. Цілий Тонгатабу був у жалобі; коли не помогла жертва кави, всі були певні; що вмер королева Салоте або її чоловік Тунгі, або хтось з малих принців. Та нічого такого не сталося. За чотири дні кажани знову вернулися. Мабуть, помогла молитва місіонерів. Та ніхто цього не міг зрозуміти...

Усе це оповідав мені напів - Ізегрім, а навколо нас самоцвітами вилискувала вода вавауської Блакитної Гроти. Я глянув у цю магічну воду і раптом, немов у дзеркалі некроманта, привиділась мені правда. Нічого не сказав я Ізегрїмові і з того часу нічого не чув такого, що могло б потвердити мою віру: я знаю тільки, чому зникли тоді летучі лиси в Гіло, я знаю, що це означало. Це вмер, цілком певно, член старої родини

Тубоу, той, про кого маси народні вже й не думали: бідна сухотна жінка, вигнана безталанна маленька принцеса Південного моря. Я знаю, що Аліса вмерла, коли докторові Мортоніві вона стала непотрібна й він цюкинув її.

ФАЇЛІМСЬКА МОГИЛА

П'ята година вранці. До схід сонця покинув я місто Апія³⁸⁾, хотівши вилізти на стрімку гору, поки настане денна спека, і їду тепер до Фаїліма тією дорогою, що колись називалася „Дорога подяки“ : вожді Самоа, з партії Матаафас, збудували поетові Робертові Луїс Стівенсону³⁹⁾ цю вигідну дорогу від Фаїліма до міста, на знак подяки за всі його старання. Може, ще десь на струхлявілій дощці лишився напівзатертий старий напис :

„Тусіталі велику любов пам'ятаючи, його ширі старання для нас, коли ми в неволі були, ми приготували цей величний подарунок. Ніколи не повинно тут бути болота, вона має бути вічна, ця дорога, що ми йому побудували“.

Фаїліма, „П'ять Потоків“, називався Стівенсонів будинок, а тепер уже більш як тридцять років називається так столиця колись німецьких, а тепер британсько-ново-зеландських губернаторів Самоа; вони його

перебудували й модернізували так, що він небагато вже знає про північного поета, який тут, у цьому теплому запашному острівному повітрі, останню слабу іскру життя міг ще раз роздмухати до великого світлого полум'я й жити далі, цеб-то писати, писати, писати. І так до кінця.

У Фаїлімському парку спиняю свого візника. Дивлюсь на гору, на білий будинок, вповитий ще сном. Дивно, як поет збудував такий палац, навіть для віце-королів не тісний. Стівенсонові листи з Фаїліма, з великою любов'ю оповідаючи про цей будинок і про сувору працю, в нього вкладену, згадують і про не малі суми, що їх невтомний оповідач здирав із своїх видавців на цей будинок; та проте і він, і царські та королівські губернатори, що після нього тут мешкали, усі разом, розуміється, не можуть надбати й половини такого гарного маєтку, як містер Нельсон, великий торговець, що бере у тубільців їхню копру, та зате він великий торговець, навіть більший за великих королів або великих поетів.

Виймаю з кешені маленький том Стівенсонових незрівняних Фаїлімських листів і використовую його зараз як подорожник і як улюблений молитвеник.

„Живу тепер“ — читаю я в його листі до Георга Мередіт, датованому п'ятого вересня

1893 року, — „патріархально на цьому місці, шістсот футів над морем на узбіччі гори 1500 футів заввишки. За мною підіймається відвічний ліс до задньої стіни острова (3 до 4 тисячі) без ніяких будинків і мешканців, хоч би тобі який-небудь чорний хлопець, що втік з плантацій, дикі свині, і бики, і дикі голуби, і летучі лиси, і безліч двокольорових птахів — і чорних, і білих; дуже дика, дивна країна, де важко подорожувати. Я голова господарства з п'ятьох білих і дванадцятьох самоанців, що для них я і вождь, і батько...

Моя садиба, це — величезний майдан; ми маємо довгий будинок, п'ятдесят футів завдовжки, із сходами з червоного дерева, що спускаються з нього; тут ми харчуємось не аби-як, я сам ходжу звичайно в трико і в штанях, обслуговують слуги в одинокому їхньому одязі, щось неначе гірський кафтан — назовні квіти й листя, і часто з волоссям, напудреним вапном. Коли б раптом сюди зайшов європеєць, йому здавалось би, що це — сон...

З зовнішнього боку обходжу будинок, що його гарні широкі веранди віють певно такою чудовою прохолодою, захоплююсь красою й повагою величавого тропічного саду,

куди я йду тепер помалу, що - раз вище, наближаючись до гори, що підіймається за Фаїліма. Ще сонце не виглянуло з - за обрїю, але вже досить тепло. Вітер з моря одгонить сіллю, несеться в повітрі запах какао, що у великих, важких червоних шкаралупах то тут, то там звисає з дерев, не з гілляччя, а якось дивно з самого пня виростаючи. Навіть про це какао знаходжу згадку в маленькій книжечці: як Роберт Луїс Стівенсон і його вихованці Лойд і Бела на веранді сиділи й приготовлені для ніжних паростків корзини землею насипали, грудки й камінці старанно усуваючи; та як потім Фані, Стівенсонова Фані, в кожену корзину зернятка садила. Я розбиваю шкаралупу цього стівенсонівського какао, злущую її і, далі йдучи, жую солодке й кислувате його м'ясо та осередок, що ще не достиг, але вже має виразний смак гіркої шоколади. Гарно було б шукати отак овочів і квітів або стежити, як метелики прокидаються; але я мушу бути на горі раніш, ніж сонце цьому стане на перешкодї. Йду темnobрунатою крученою стежкою, що провадить у чагарник, а під ногами вулканічні наметні й безліч сухого листя хрустить. І незабаром я радію, що на моїх ногах міцні, важкі черевики, а в руках палиця з гострим залізним кінцем. Дорога

гладка, суха й досить утяжлива, але це справді торована лісова доріжка, мов де-небудь у нас; в основі це одноманітний ліс. Не видно кокосових пальм, ні орхідей. Це можуть бути кавчукові дерева або дикі дерева какао, на світанку вони схожі на буки й клени з багатими кущами, густо обплетені виткими рослинами. Це майже безбарвний ліс і до певної міри сумрачний. Присівши трохи відпочити, читаю я в маленькій книжці, як доводилось спинатися на гору Ваеа тоді, коли ще не було тут дороги: новий фаїлімський плантатор, Роберт Луїс Стівенсон, пробирався просто вздовж ваеайського потоку.

„Долина стала вузька й задушна; зверху густий дах з листя; сухе корито потоку таке підмулене, що я міг пройти під заваленими деревами не згинаючись. Раптом звертав потік гостро на північ, під простим кутом до свого попереднього напрямку; я почув, як дзюркоче вода й заразом побачив профіль високої скелі, звідки виривався потік...“.

Це місце з одного листа до Сіднея Кольвіна, того серйозного приятеля, що його він, видно, завжди трішки побоювався; але в одному із своїх цікавих листів до дітей оповідає він цю історію дещо инакше, принаймні, правдивіше. Цей великий чоловік зазнав у цьому лісі не аби-якого жаху, він просто

лякався чарівної лісової феї Аїту Фафіне, що, як відомо, мешкає в цьому ваейському лісі.

„Коли Худа Людина заходить у цей ліс, вона завжди зазнає великої тривоги, хоч і стидно їй до цього признатися. Ліс такий великий і порожній і гарячий і завжди повний якогось особливого шамотіння; птахи кричать, мов діти, і лають, мов собаки, і наче чути, як люди сміються, дерева корчуючи... І треба вам знати, що коли Худа Людина боїться в цьому лісі, то люди з острова ще дужче лякаються. Вони бо вірять, що в лісах нечиста сила водиться; ці духи з'являються у вигляді свиней або крилатих звірів; ще інші перекидаються в гарних молодих жінок, пишно вбраних по-тубільному, в ніжних хвартуках, нашихніх гірляндах і вінках з яскраво-червоних квітів...“.

Обережно ставлячи ноги, підіймаюся вище, і думка моя переноситься до того грудневого дня 1894 року, коли голі, олією намащені плечі брунатних вождів острова несли на цю гору важку домовину, вповиту прапором. Тут вони, мабуть, спинилися й високо піднесли домовину, щоб можна було бачити її знизу, з будинку Фаїліма, що мигтить крізь кущі. А потім обережно, нога за ногою, пішли вони далі на гору.

З високої гори Ваеа видно блискучу піну прибою, видно блакитний лиман і пароплав на рейді перед Апія поруч решток затопленого німецького корвету „Адлер“. Тут не раз прислухався поет, як цвірінькають фантастичні птахи. Цю вершину гори Ваеа він міг бачити із свого будинку, і ми знаємо, що сюди він не раз поглядав за останні дні свого життя. Цей маленький приступок на горі обрав він собі сам за могилу, хоч і нерішуче...

„А може коли й справді побачиш Фаїліма“, — пише він в одному з тих листів, де він даремне просить свого далекого приятеля відвідати його, — „я хотів би, щоб ти побачив її, бо вона така гарна, це мій притулок, моя прийдешня могила; хоч серце розривається моє, що не поховують мене в Шотляндії — цього я не можу заперечити, — о, коли б мене поховали там у горах, під вересом і під пласким надмогильним каменем, як тих мучеників, там, де кричать сивки...“.

Але цього не могло бути, і великого белетриста поховали на Ваеа; тут, між червоних квіток гібіска, під велетенськими деревами, лежить великий камінь, мов катафалк. З одного боку можна прочитати такі слова самоанською мовою: „О Le Oli'Olisago О Tusitala...“

Самоанці називали Роберта Луїс Стівенсона Тусітала — оповідач історій.

На вузькій стороні катафалку написано ім'я тієї жінки, що її поховано тут аж двадцять років після її супруга, ім'я Фані, тієї милої товаришки, дружини, мандрівниці-супутниці, вірної все життя, щирого серця й одвертої душі...“.

На чільному боці відомі вірші, що їх склав Стівенсон для своєї могили :

„Under the wide and starry sky
Dig the grave and let me lie,
Glad did I live and gladly die
And I laid me down with a will.
„This be the verse you grave for me.
Here he lies where he longed to be
Home is the sailor, home from sea,
And the hunter home from the hill“.

Того ж таки ранку на вершині гори Ваеа я переклав цей вірш :

Як зйдуть у небі зорі ясні —
Копайте, друзі, могилу мені,
Любо я жив і любо вмер,
Така моя буде воля тепер :
Виріжте вірша на гробі моім :
Тут він лежить у домі своїм
Додому вернувся моряк з морів
Додому вернувся стрілець з полів¹⁾).

Коло цієї могили, під тінистими деревами я роздумував потім над життям цієї великої людини, скільки я знаю її з її книжок і з тих чудових фаліміських листів. Оповідач історій, справді! Він повнісінький тих історій,

¹⁾ В перекладі М. Йогансена.

вони загрожують його слабке, хлоп'яче тіло розсадити, він чує, як наближається його жахливий кінець: передчасна смерть. Він написав уже „Острів скарбів“, „Пригоди Давіда Бальфура“, але „Баллентракський господар“ і „Гермістонська гребля“ ще лише замисли. Це нестерпна, немисленна мука — вмерти, не розказавши цього, не розповівши. А може який-небудь смішний випадок у слабкому тілі прокладе шлях побачити світ кільком кращим історіям світової літератури? Роберт Луїс Стівенсон, замість того, щоб терпеливо лягти й вмерти, як Шілер, пошотляндськи вперто розпочинає змагання із смертю. Далеко-далеко, в такий клімат, що міг би продовжити життя! Він несе з собою свої історії, тільки заради них покинув він свою батьківщину, що за нею він завжди тужитиме. Він перемагає смерть, набирається досить здоров'я у своєму пам'ятному хрестоносному поході через Полінезію, щоб потім у своєму будинкові Фаїліма на Самоа розповісти свої історії; всі, майже всі. З його листів, що сповіщають майже про кожні-сіньку годину його днів, видно неймовірну силу того демона, що опанував це німецьке тіло. Робота, робота, робота! Раз-у-раз читаємо в листах, що сьогодні почуває він себе досить кепсько, дуже втомленим, та скільки

розділів він написав! А коли його рука вже не може писати, він починає диктувати; коли він нарешті тратить голос, він диктує частину роману мигами глухонімих. З найбільшою охотою опрацьовує він у Фаїліма свої матеріали з шотландського високогір'я, що - раз нові приходять йому на думку; але він пише ще кілька книжок про Південне море. Крім цього, тричі перебудовує він свій будинок. поки йому не стає тут просторо, закладає плантацію, провадить переписку з двадцятьма приятелями, пильно стежить за самоанською місцевою політикою, бере палку участь у полеміці за одного вождя й протестує проти другого, крім цього, садить какао, день - у - день викоплює тропічний в'юнкий бур'ян у своєму саді, їде на прогулки, пускається в далекі подорожі, - одним словом, живе за десятьох! В такому кліматі, що кого - небудь іншого робить млявим, цей навіжений завзято кидається на роботу; його переслідує смерть, та не боїться він її, він мусить випередити її, він мусить, мусить і ще раз мусить розповісти певні історії...

Та потім тим швидше наздоганяє його смерть. Одного дня, саме коли він працював над своїми віршами, творчі думки літерально розсаджують тіло Роберта Луїса Стівенсона: в його голові раптом луснула жилка. Про-

живши сорок п'ять років, він вмирає, ще не вичерпаний, і його найкраща історія „Weir of Hermiston“ — „Гермінстонська гребля“ жалібно обривається на середині. О, я знаю, що з цієї кам'яної могили рветься на волю, що на дорозі Ваеа опівночі за життям тужить, вислову шукає, що тут уночі примаю ходить, коли літають кажани! Тут спочиває великий чоловік і велика жінка і велика історія, що ніколи не жила! О, Тусітала, що не може до кінця довести свого оповідання, що ніколи не може його скінчити!

Я підіймаюсь з лавки, мені так хочеться зірвати велику червону квітку гібіска й покласти на цю могилу. Коли я це роблю, несподівана свідомість захоплює мені дух: оцей чоловік, Тусітала, привів мене сюди, на те Південне море, про яке ми всі мріємо з того часу, як він розповів нам свої сні Південного моря; цю велику тугу за кокосовими пальмами та кораловими рифами дістала в спадщину наша генерація від нього, від Роберта Луїса Стівенсона! Здається мені, наче мене притяг сюди якийсь таємничий магнетизм цієї темної могили; а втім, що я тут роблю, чого шукаю? Це країна, де тільки й можна ліниво на цинівці лежати, або, пофілософськи, велика країна нірвани; і лише

цей шотландський оповідач історій, Тусітала, лише Роберт Луїс Стівенсон зробив з зелених островців ті острови скарбів, що їх з того часу шукають наші романтичні душі, наче тут можна знайти щось іншого, ніж спокійнісінький кінець життя, цеб-то смерть під кокосовими пальмами. І тепер, коли я з глибокою пошаною кладу велику червону квітку на цей камінь, здається мені, наче цей демонічний оповідач історій обдурив цілу мою генерацію. Хіба не оповідав він нам, своїми словами й своїм чарівним геройським буттям, що північна сторона кулі, де ми живемо, повна смерті, і старости, і хороб, що вистачить тільки сісти на корабель і переплисти на південну сторону кулі, щоб на щасливих островах відновилося життя, щоб не стало хороб, щоб зникла смерть?

О, Тусітало! Оповідачу історій!

З висоти гори Ваеа дивлюся вниз на великий острів Ополу, такий чарівний своєю красою в промінні ранішнього сонця, і я знаю, що хтось є коло мене, що на моїх очах лагідно спочиває вузенька, прозора рука, що я Південне море завжди бачитиму крізь цю хору руку, що писала Стівенсонові книжки про Південне море. Я знаю, що людина, яка спочиває в цій могилі, з незакінченою історією в своєму, мов привид, живущому серці,

вже тридцять років зваблює людей на Південне море — сюди — на цю стрімку гору з її гладко витоптаною гірською стежкою ногами паломників, що спинаються, не в силі встояти перед тим зацікавленим голосом, що хотів би й далі говорити, оповідати...

Цей чоловік, що тут лежить, з незакінченою історією в своєму мертвому серці, дав своєму століттю може найкращий сон щастя, той дорогий і безглуздий сон про досяжний рай, великий романтичний сон безмежної туги Південного моря.

ЧАША КАВИ

Нерадо й нерішуче берусь я за цю історію, де мушу признатися, чому я покинув Самоа аж надто хутко. Іноді приходиться мені на думку, що, коли б не ця пригода, я лишився б на острові Ополу надовго, а може, як Стівенсон, назавжди. А потім знову гадаю собі, що не трапляються з нами інші пригоди, крім тих, які лежать у нашому власному характері. Мабуть таки моя, а не косої чаші, наповненої кавою, вина, що панічний жах вигнав мене з раю; не всякому гаразд у кожному раю.

Під кінець того дня мала „Тофуа“ їхати назад на Фіджі. Я спав уже на борту замість в апійському готелі, але, як тільки холодом дихнув світанок, я раптом встав і почав упаковувати свої клунки, майже вирішивши дати їх перенести на сушу й ще залишитися там. Але з денною спекою знову прийшли ліньки та сумніви. Чи мав я рацію, відкладаючи раніш встановлений термін подорожі? Нерішуче

покинув я корабель, не взявши клунків з собою. Мені прийшло до голови щось, що вплинути могло б на моє вирішення: в моїй кешені був ще лист до одного тубільця, на ім'я Соолевао. Цього листа писав один німець, Еріх Л., що перед війною мав велику плантацію на Самоа. Пан Л. сказав мені: „Коли ви мому дорогому Соолевао передасте цього листа й привіт від „Еліка“, він вас, звичайно, не відпустить, ви замешкаєте в нього й ціле село буде ваше“. Цього листа не віддав я досі, бо чув від одного німецького крамаря, що Соолевао поїхав на острів Савайї. Тимчасом другий земляк сказав мені вчора, що Соолевао вже тут і я можу його знайти в одному будинкові в Апія. От і вийшов я перед полуднем, з непевною надією, що він умовить мене залишитися тут. А, може, я сподівався, що він позбавить мене останньої смішної зачіпки не їхати далі; я й не знаю, чого я справді хотів. Той будинок, де я мав спитати про Соолевао, належав до одної з англійських фірм, що з того часу, як вигнано німецькі торговельні й плантаційні товариства, монополізували всю торгівлю на Самоа. Соолевао поїхав на Савайї, на мою думку, з доручення цієї фірми, щоб закупити там копру, бо він, хоч і начальницький син, якому личить вилежуватися на добрій

цинівці. дивно активний і моторний, може, завдяки тій німецькій школі, де він виховувався. Не я знайшов Соолевао, а він мене, коли я, звязаний своєю нерішучою підсвідомістю, крутився коло будинку англійського комерсанта. Насамперед пішов я помалесенько вздовж набережної вулиці, що становить європеїзовану ділянку Апії. В одного фотографа оглянув я картини гарних самоанських танцюристок. В якоїсь старої жінки купив шнур черепашок і плетену з рябої соломи юбку, що в ній танцюють. Я спинився нерішуче перед баром, де продають овочеві напитки з содовою водою, бо мандатна ділянка західньої Самоа під новозеляндською зверхністю „суха“. Мені почала докучати спрага, і добре було б випити лімонаду. Але потім прийшла мені в голову инша думка, я пішов далі й перед самісіньким будинком комерсанта завів розмову з гарним напівголим хлопцем; я пообіцяв йому великий подарунок, якщо він дістане мені свіжого кокосового горіха, щоб я міг напитися. Брунатний, як бронза, хлопчина, недовго думавши, зразу подався на високу пальму, що в її тіні ми обидва стояли; тоб-то, він пішов на дерево так, як ходять сходами, це було до смішного просто й само собою зрозуміло. Не минуло й трьох хвилин, як у мене в

руках опинився здоровий зелений горіх, що його вміло надрізав хлопець моїм ножиком; треба було бути жорстоким варваром, щоб цього на все придатного ножика з багатьма вістрями та хитрими приладами взяти назад у самоанського хлопця, так мило він на нього поглядав. Я так і залишив йому цього ножика, а він почав навколо мене танцювати, мов малий навіжений. Тимчасом підняв я великий кокосовий горіх обидвома руками й пив холодний маслячастий сік; але тропічний шелом був мені на перешкоді, і сік розливався по бороді, капаючи на ковнір. В такій не дуже благородній позі застав мене Соолевао; в маленькому колоніальному гнізді давно він вже чув, що я про нього випитував та який у мене вигляд. Тепер підійшов він із спокійною усмішкою до мене й поклав мені руку на плече, молодий геркулес так років із тридцять, зодягнений у хвартух і трико без рукавів, босоніж і простоволосий. Трішки рябе обличчя було дуже мужнє, хоч і негарне, з цілком європейськими рисами, хоч і темне.

Майже вільною від помилок німецькою мовою Соолевао сказав:

— Добрий день! Як живеш? Я чув, що ти маєш листа від Еліка до мене. Це ж радість, радість яка!

Не раз ще виривались у нього слова: Donnerwetter, Teufel noch einmal (До біса! Гони до чорта!).

З тієї хвилини, як він мені поклав свою руку на плече, поводився зі мною Соолевао як з братом, а саме, хоч я й старший був, як з молодшим братом. Моє повідомлення, що я хочу ввечері від'їхати на „Тофуа“, він зразу відхилив, як дитячу нісенітницю. Я привіз йому листа від його дорогого приятеля Еліка, отже насамперед мусив я в його селі і в його хаті прийняти привітання з неодмінною церемонією кави; на все інше був час, зокрема, можна було потім перенести мої клунки на сушу. З ввічливою рішучістю, проти якої нічого не вдієш, відпровадив мене Соолевао назад на набережну вулицю, аж на майдан коло вежі з годинником, де стоять наймані авто — якраз напроти розбитого корабля „Морського Орла“.

Коли пасажирські пароплави стоять на апійському рейді, під вежею з годинником чекають авто, так самісінько, як по європейських містах. Тільки шофер прикрашений гірляндою з квітів, що вповиває горішню частину його багатирського бронзового тіла.

Я ще протестую, сміючись, але вже сиджу з Соолевао у відкритому авто, вже їдемо. Соолеваове село лежить біля довгої

рівної дороги, що провадить на схід від Апії вздовж узбережжя. Видно, це далеко не найкраща на світі дорога для авто, але, мабуть, найгарніша: не більш як кепська возова дорога, брукована вулканічним камінням або засипана береговим піском або, коли нас січе короткий тропічний дощ, раптом зникає під цілими потоками, що бурхливо стікають у море, зате який краєвид, яка багата панорама! Ідучи мимо цього берилового лиману, вздовж перлистої лінії прибою, крізь цю ніжноперисту зелень безлічи пальм, повз узгір'я й поважні контури гір, серед веселої краси тих багатьох охайних сіл, що так невимовно ваблять до себе подорожнього красою брунатних жінок і повагою дужих, статечних чоловіків—серед тих чарівних образів, що складаються з вінків і пісень і яскравих квітів гібіска та червоних вогненних рослин буа навколо хат і з голих гарних дітей, що купуються, і з пташок, метеликів, запаху морської соли й шоколади,—минаючи це все в авто, я починаю говорити собі, що Соолевао має рацію, що я нерозважний хлопець, бо хіба можна зробити таку дурницю—їхати нині на брудному кораблі з поганим запахом! Мій брат Соолевао сидить поруч мене з поважною усмішкою, і я бачу, що на нього можна покластися, що він радий

мені не тільки як посланцеві від Еліка, не тільки як „сіямані“. Бо „сіямані“, німців, тепер дуже люблять на Самоа і німецьких колоніальних часів не називають на островах інакше, як „добрими часами“. Навіть стара австралійська місис, хазяйка готелю, не говорить інакше.

Соолевао, поруч мене, плани складає: він дасть мені в своєму селі гарний новий будинок, щойно закінчений. Що - правда, це лише відкритий тубільний будинок, але його можна цілком замкнути цинівками, якщо я боюсь вечірнього повітря. Я мушу дістати справжнє ліжко, з сіткою від москітів, письмений стіл і два крісла, хоча б довелось зволукти меблю з усієї округи, доннерветтер! Я мушу мати нафтову лампу. Хоч воно й заборонено, я матиму що - вечора пиво, не те звичайне, що його варять канаки, а гарне, від німецького купця. А от ще тут недалечко є сіямані, вони вертаються тепер помалу на Самоа. В найближчому селі, куди ми їдемо, живе один німець, а в другому ще один, а що б так проїздом сказав я їм на добридень...

Еге, дуже радо, ми спинимо авто в обидвох селах.

Перше село велике й уже дещо європейзоване, цеб-то воно складається майже з самих мальовничих відкритих самоанських хат, — дерев'яні стовпи, дах і цинівки, без стін; звичайно, є тут і великий басейн з водою до плавання і низенька клуня з пальмового листя, де переховується гордість усього села — довжелезне кану з багатьма веслами для перегонів; але є тут і на європейський штиб збудовані будинки, це перш за все церкви, принаймні, трьох різних обрядів, є кілька місіонерських шкіл і будинків, де живе німецький купець. Залишивши Соолевао в авто, я злізаю і на веранді знаходжу білу людину в целулоїдному комірцеві і справжнім галстусі. В галстусі сторчить навіть булавка — з залізним гачкуватим хрестом, та таким величезним, що сміло міг би правити за якір для парусного човна. Це той німецький комерсант, що вже тридцять років живе на Самоа.

Починаємо балакати в його дерев'яній веранді. Напроти, перед покладеним на землі дерев'яним пнем, на почіпках сидять чотири здорові самоанські жінки, в намистах з червоних рослинних зерен на голих брунатних грудях, і дерев'яними палицями гладко вибивають шматок лубу, лубу з паперового дерева, що з нього виробляється чудові тапи;

готові, пофарбовані рослинними фарбами й вкрашені візерунками, виглядають вони як лінолеум, коли б лінолеум мало шовковий полиск.

Коли ми розмовляємо з торговцем про батьківщину, я раз-у-раз споглядаю на його гачкуватий хрест, цей символ чистоти німецької раси, і трішки дивно мені. Потім мушу зайти в світлицю, щоб випити кружку пива, і тут я знову бачу ті самі прикраси з великих гачкуватих хрестів, не лише з кайзерських портретів та кайзерських прапорів.

І дружина цього передового борця за чистоту рас теж у кімнаті. Вона трішки в тілі, носить хвартух — лавалава; колір її лиця оливково-зелений, що переходить в ясно-жовтий, бо справді вона не звичайна собі каначка, але має дещо хінської крові. Семеро дітей теж тут. Усі хлопці в галстуках з маленькими гачкуватими хрестами, тими грізними символами рішучої чистоти раси.

Мені трішки смішно, коли я вертаюся в авто до Соолевао; він запитує, чому я сміюсь, але я йому цього не пояснюю.

В найближчому селі бачу знову німецьке прізвище над маленькою крамничкою, де можна дістати яскраву тканину, залізний крам, цукерки, гумові м'ячі, лімонад у пляш-

ках і солом'яний капелюх, — усе за копру. Коли я в розмові з крамарем, русявою, синьо-окою людиною, сказав, що я з Відня, він вигукнув: „Kruzitürken!“ — і покликав свою пухку жінку, що, як і він, походить з Грацу. Зав'язується братерська дружня розмова по-австрійськи, і я мушу скуштувати стиглих сливок. Я другий австрієць, що за всі одинадцять років з'явився в цьому богом забутому селі, і за п'ять хвилин мене вже любить увесь дім, навіть їхній собака, якась мішанина вівчарки, дакля і бернардина, що його вони кличуть Вальдль.

— Ну, — питаю я, — як живеться вам на Самоа, пане Г.?

Він вибухає:

— Жахливо! — каже. — Жахливо! Адже ви й сами бачите, хіба це люди? Хіба це раса?

Я дивуюся, бо всі на Самоа, кому б я не завдав цього запитання, були задоволені й щасливі і не могли нахвалитися цієї країни. Ще отой з гачкуватим хрестом у попередньому селі все вихваляв, навіть ново-зеландське управління колонії, що, каже він, явно сприяє німцям і радується, коли німці-самоанці вертаються й знову замешкують на плантаціях, звідки їх вигнано підчас війни...

Але мій грацький земляк не з тих. Він ненавидить Самоа; він мріє про те, щоб

ніколи знову не бачити ні кокосового горіха, ні квітки гібіска, ні хлібного овочу, ні шматка тапи, ні видовбаного дерев'яного пня, що на ньому барабанять, ні канака, ні в жодному разі новозеляндця! Це свиняча країна з нікчемним урядом.

Його дружина сидить при цьому, кидаючи на мене той австрійський погляд, що його мені легко перекласти:

— Не чіпайте його, хай туркоче!

Буркало! Єй - ей, справжнісінький австрійський буркало забився аж сюди на Самоа! Ах, як це все пригадує мені мою батьківщину! Я чую: тільки й цього мені тут бракувало. Тепер це Острів блаженних.

Я показую на ізумрудно - зелений і шафірово - блакитний лиман, що мигтить між пальмових пнів:

— Але ж, пане Г., хіба це не краса?

— Е, дурниці! — каже чоловік з Грацу. — От де краса, Йогелланд, у нас дома! Ось де зелень! Та й люди ходять у штанях, розумних, міцних шкіряних штанях!

Я аж за боки берусь. Справді бо якесь добре провидіння закинуло це австрійське буркало на Самоа хто й зна як, лише на те, щоб він нарешті перестав лаяти Австрію. Горе, коли б він вернувся! Аж лячно якось подумати, як він тоді говорив би про до-

рогу батьківщину; добре, що він на острові Ополу, тепер він знає ціну пишній красі, стирійським гірським лісам.

— І копчене з кнедлями, неправда, пане Г.?

Одну мить я боюсь, що він мене викине. Не треба насміхатися над ним. Краще б я сміявся над своєю бабкою. Цього він не може перенести, коли я говорю про справжні кнедлі із стирійським копченим.

Я повертаю розмову в діловий бік:

— Молочне порося з таро, запечене в ямі на гарячих камінцях, теж незгірша страва!

Буркало спльовує. Починає лаятися неподібними словами. Він присягається, що він дуже радий, що не має дітей, бо вони, бідолашні, мусили б їсти таку погань та й взагалі стати канаками або новозеляндцями, а то ще й людодідами...

Коли я виходжу до Соолевао, мене знову збирає сміх і знову не можу цього пояснити. Але моя охота залишитися ще на Самоа таки не покинула мене.

Тепер приїздимо до того села, де живуть Соолеваові батьки та де житиму я, коли прийму запросини. І тут є три церкви, а саме: одна католицька, одна веслеянська та одна мормонська — в жодній країні на

світі нема так багато церков, як на Самоа. Крім цього, стоять навколо охайного вигону розкішні самоанські будинки, схожі скоріш на великий павільйон для музикантів в якому-небудь європейському паркові: високий поміст, дерев'яні стовпи та склепистий дах; жодної стіни, самі сволоки та крокви.

Найкращу хату в цьому селі має батько мого приятеля Соолевао. Зразу видно, що хата якогось начальника, бо має вона форму злегка овальну, майже круглу і стоїть високо над громадським вигonom на штучнім маленькім горбку, що його поверхню із смаком викладено великими білими черепашинами. Я заходжу, і батько Соолевао, сивий, старий чоловік з майстерно татуйованими стегнами, щиро здоровить мене:

— Талофа!

— Талофа! — вітаюсь я. Це означає — любов.

Зараз таки мушу сідати на тоненьку плетену солом'яну цинівку. В домі ніде нема стільця, і я сиджу не дуже вигідно.

На короткий час залишаюсь на самоті, бо ж треба скликати всіх товаришів з села та приготувитися, щоб мене прийняти та влаштувати врочисту церемонію кави. Я роздивляюся в цьому великому порожньому будинкові, милуючись красою його пропор-

цій і майстерною простотою його архітектури. Власне кажучи, будинок складається лише з трьох міцних високих стовпів, що стоять на середині й підпирають дах; але той дах, у формі великої, на половину розрізаної дині, чудесний. З акуратно вирізаних з хлібного дерева кроков збито своєрідну клітку, а її ребра оплетено тоненькою ліскою з тростини і цю ліску своєю чергою старанно пошито довгим сухим листям цукрової тростини; стріху добре примощовано до снасти жилками з кокосового листя. Усе це дає гарний, непромакальний, проте добре провітрюваний дах. Там, де треба було б сподіватися стін, тільки слабенькі тахлі; але на них можна опустити солом'яні цинівки мов жалюзі і вігрянуп сторону захистити від гострого вітру. Ввечері весь будинок зачинається, а, крім цього, для кожного окремого мешканця розпинається спальний намет.

Помалу наповняється будинок чоловіками й жінками. Насамперед приходять Соолеваова жінка. Вона має німецьке ім'я — Кайселіна, цеб-то Кайзерін (Імператриця). Навколо її шиї товста гірлянда й квіти у волоссі. За нею сходиться ціле село. Люди мовчки сідають на почіпки або стоять, сказавши ввічливо — „талофа“. Усі вліплюють очі в мене, трішки заклопотано, але молодь

починає вже перекидатися смішками. Поки-що всі ми поводимось якось назграбно, нас ще не відрекомендовано одного перед одним.

Я недурно читав свого Стівенсона і знаю, що тепер має бути. Гість мусить перш за все з новими приятелями випорожнити здорову чашу кави; найпочесніший старий вождь на селі частуватиме кожного з присутніх кокосовою чашею, наповненою теплою шипучою юшкою, насамперед мене, як гостя, а потім інших, по старшині, і шануватиме кожного зокрема коротенькою промовою, а найдовшою та з найбільшими почестями мене. . .

Тимчасом сидіти на почіпках на цій цинівці не дуже зручно, ноги мені починають деревіти, в будинкові гаряче, неприємно пахне від намащених олією людських тіл. Соолевао і його батько підійшли з усмішкою і кожен приніс по одному вінку з великих білих квіток; один кладуть мені на плечі, а другий вішають на мій тропічний шолом. Соолевао та його батько теж у вінках; вони сидять поруч мене, і Соолевао ніжно обняв рукою мене за плечі. Це дуже мило з його боку, і я теж так гадаю, але ж я не можу через те обернутися, коли тимчасом за моїми плечима певно щось діється, що стосується мене. Чую якийсь особливий голос, що говорить щось чутно, досить довго, і в цій

мові згадується моє прізвище й назву моєї батьківщини — Австелія. Я гадаю, що це вже мусить бути врочистий тост. Але чому той голос звучить так...

Занімів голос, розступається коло перед зігнутою старою людиною, яка виходить на середину, половину кокосової шкаралупи, наповненої кавою, в тремтячих руках тримаючи. Приглядаюсь цікаво до того обличчя і...

Як його сказати? Одного разу, підчас війни, на кораблі, переповненому хорими на холеру, я раптом прокинувся зі сну, побачивши жахливий череп смерті, чи, може, тільки здавалось мені, що я побачив його, бо це ж мусив бути страшенно виразний сон. А тут, серед білого гарячого дня, дивлюсь я в ще жахливіше обличчя, бо воно мертве й разом живе. Ця стара людина, що так щиро простягає мені чашу кави, не має носа, не має щік, ні зубів, ні бороди, це лише червона, як кров, загоєна маса розчавленого і роз'їденого м'яса, а в ньому чорні блискучі очі!

Це, інакше цього не можу назвати, сама смерть, найжахливіша смерть, що простягає мені чашу, вискаливши зуби: вітаю, на, пий!

Ще нині, коли я це оповідаю, трясє мене лихоманка, і я не можу навіть ясно пригадати собі, що сталося потім. Я знаю, що тоді я виразно зрозумів лише дві речі: що не випадало якось не прийняти цієї чаші, так врочисто простягнутої на привітання, та що мені краще було б на місці вмерти, ніж це зробити. Я бачу, як я незграбно і неймовірно вдаю, що млію, я чую свій голос, що по-німецьки й по-англійськи белькоче щось про велику задуху та мою втому... Я мушу зараз вертатися на корабель, кажу я, адже корабель відходить незабаром...

Я бачу страшного, мов привид, діда, що ставить каву на долівку й живенько подає наповнений ключевою водою посуд, щоб освіжити мене...

Та я й до вуст не беру цієї води.

Я бачу, як зразу хата пустіє, коло мене ще тільки Соолевао, із стурбованим і заклопотаним обличчям.

Певно, о, цілком певно, я невимовно скривдив тих добродушних людей, велику ганьбу заподіяв родині мого приятеля, цілому племені!

Я чую, як я умовляю Соолевао. Адже він мусить це зважити, кажу я, це ж неможливо, щоб я з рук прокаженого приймав напій!

Може, він ці корінці кави насамперед жував! — гадаю я собі, і жах стискає мене за горлянку.

Соолевао поводитьсь як шляхетна людина, як князь між людьми. Але ж ні, що я, — переконує мене він тихо й смутно, — цей старик не прокажений, він упав з кокосової пальми, на обличчя.

Та я не вірю йому, я не в силах повірити йому!

Живо сідаю в авто й кажу канакському шоферові, що мені треба назад до Апії, на корабель, але хутко, ради бога швидше!

Соолевао не відпроваджує мене, але перед відходом корабля приходить на борт з якоюсь робленою, але ввічливою міною, прощається зі мною, як ображений, і передає мені прощальні подарунки — гарні тапи й вельми ніжну цинівку з такої солом'яної тканини, як капелюх - панама, вишиту по краях дорогим червоним пір'ям з птахів; я знаю, що такі цинівки — майже святощі та що над ними жінки сидять багато місяців. Так само приніс Соолевао з собою чудові овочі — ананаси, помаранчі і мангові сливки.

Мені ніяково про це писати, але ці овочі я потім викинув за борт, бо боявся, що, може, їх торкнувся той старик.

Отака історія моєї безглуздої втечі з Самоа. Я не хочу прикрашувати своєї поведінки, — може, більш ніж хто інший, бачу я, що це була дитяча поведінка. Але я ніколи не міг би мешкати в цьому селі, поруч того жахливого обличчя. Я й нині не знаю, чи цей старий вождь був дійсно прокажений, і тепер я вже не так твердо вірю в це; але його обличчя, та нечувано страшна маска смерти, збудило в мені одно з тих могутніх категоричних почувань, що я вірю в них; я знаю, що пригода в цьому самоанському селі нічим добрим не могла скінчитися для мене. Я згадую про Соолевао як про брата, якого я зрадив, зате я знаю, що я уникнув якоїсь зрадливої небезпеки, відіпхнувши від себе ту чашу кави.

КУЩ

Австрійського дослідника Нової Зеландії Фердинанда фон-Гохштеттера⁴⁰⁾ назвали маорійці „Гокітіка“, бо їхня мова не знає наших хриплих і шиплячих шелестівок. Тепер називається „Гокітіка“ навіть одно місто в західньому краю — це велика, кущами заросла провінція на узбережжі Південного острова Нової Зеландії. За тих часів, як раптом знайдено було щире золото в рвучких потоках льодовикових гір, отже років шістдесят тому, Гокітіка мала п'ятдесят тисяч мешканців і з неї сміло могло б вирости Сан-Франціско. Були роки, коли з цього західнього узбережжя Нової Зеландії відправляли золота на два мільйони фунтів стерлінгів. Ще й нині добувають тут золото, але з великими труднощами й не романтично, а та провінція, що колись, здавалося, стане найгустіше заселеною провінцією Нової Зеландії, дивно запустила, хоч її надри ховають в собі ще інші метали, крім золота, й багато чудового

вугілля. Тепер Гокітіка безлюдна й занепала. По тих маленьких містечках західнього краю, що колись були великі, хитається все, дерев'яні будинки мають вигляд сірих, старий, німичний, і в кожній другій хаті шинкують віскі, бо від старої величи нічого не лишилось, крім патентів старих шинків шукачів золота; а навколо ростуть кущі над напіввикористаними копальнями.

До Гокітіка приїхав я одною з тих особливо немотивованих залізниць, що в цій запущеній країні раптом десь починаються, а в другому місці перериваються, хто й зна чому. Найбільший тунель британської світової держави, Отірський тунель, вісім кілометрів завдовжки, має рельсовий шлях, що в одному місці раптом закінчується якимось безглуздо. Ці шляхи розпочато будувати саме тоді, як раптом з'явилось там золото. Ця лінія не йде далі від Гокітіка, а що я хочу їхати до великих льодовиків, то мушу користуватися з поштових авто, що їх можна всюди знайти в Новій Зеландії, хоч і нема там доріг, придатних для авто. Це солідні омнібуси з відкритим сидінням; клунки пасажирів складається у величезні полотняні мішки, прив'язані зовні над підніжкаки, а над ними висить на кілках рядами безліч худих поштових пакетів для селищ у Кущі. Але

шофер сидить на справжній горі газет, скручених примірників сьгоднішнього „Гокітіка Таймс“. Коли ми їдемо через цю маєстатично-самотню країну, шофер зграбним акробатичним рухом викидає тут газету, там пакет на край дороги, де вони й лежать, поки їх адресат не забере, або спиняється віз перед маленькою хаткою в диких кущах — це, виявляється, поштова контора, а візник, мов цирковий атлет, перекидає мішки з пакунками й передає один із них, або стоїть цілком на самоті дерев'яний пал, заввишки так, щоб не вискочив на нього собака або кабан, на ньому прибита дошка, а на дошці стоїть три жбани, повні молока; шофер бере їх на віз і передає їх десь в іншому місці, в одному з тих більших сіл, зрідка порозкиданих по відкритих річних долинах, недалеко від морського берега. Бо океан тут недалеко, цілий день відчуваю я його дихання, хоч тільки зрідка вилискують його хвилі. А що мета моєї подорожи — славнозвісний льодовик, то я раз - у - раз гадаю собі, що тепер ми поїдемо вглиб, звільна підіймаючись. Та куди там! Одинока дорога звивається на підшві безмежно пошматованого гірського масиву, що тут опадає до моря, але не цілком; численні гірські потоки залили коло свого гирла врожайну рівнину.

Раз - у - раз наближаємось до широкої й неглибокої ріки, що несеться з таємничої гірської долини, цілком заросла й неспоганена ніякою дорогою; далеко в долині мигають чудові гори, льодом і снігом вкриті; на багатьох з них не було ще людської ноги і, що діється в тих споконвічних лісах, — ніхто й не знає. Там, де ріка дуже широка, покладено дерев'яний міст; на звичайних струмках і малих потоках мостів нема, авто їде просто бродом. Вже кілька днів були дощі й нашому вазові доводиться раз - у - раз вельми уважно проїздити крізь рвучкі потоки, а в одному потоці, зрештою цілком незначному, ми так і застрягли й мусили вертатися назад на щойно залишений берег. Минають години, поки ми пускаємось у дальшу дорогу. Маорійський пастух, чепурно стилізований, мов ковбой, їде верхи за своєю чередою по дорозі, наближаючись до нас. Побачивши наше скрутне становище, весело зіскакує він з коня, лізе в ріку й помагає нашому шоферові, на самій середині рвучкої ріки, відкочувати найбільші камінці вниз. Обидва вони стоять вище пояса в холодній воді і впоринають цілком, щоб схопити камінь. Нарешті зважуємось на очайдушну штуку, і авто їде, хитаючись від незвичної їзди, далі у водою залиту й сумрачну глушину диких лісів.

Жодний ліс на землі не може рівнятися з новозеляндським лісом, тим „кущем“, як вони його називають. Ми їдемо нині тільки узліссям цього величезного куща, там, де він межує з луками й рівним узбережжям. Тільки слабо уторована дорога то тут, то там перетинає останній висунутий наперед остень найнижчого узгір'я, підіймаючись трішки вгору, щоб зараз таки знову спуститися вниз. А проте, навіть це крайнє узлісся виглядає вже як стіна майже непрохідної гущавини. Іноді відкривається раптом проспект; ми об'їздимо лісове озеро, що блищить під нами, або бачимо перед собою гірську галяву, за якою білють гори. То тут, то там бачимо шматок викорчованого лісу, брутално спаленого на пні, або по-діловому вирубаного, коло самотного тартаку або кількох вкритих бляхою хат. А далі ліворуч і праворуч безмежна гущавина пралісу, що може бути страшний, сірий і брунатний і цілком темний, або раптом зеленіє листям і яскравими квітками. Тут в'ється повитиця над блискучим болотом, там, на просторі цілих миль, не видно ґрунту, вкритого безліччю різноманітних папоротників. Цей „кущ“ — справжній високий ліс з білої сосни, що просто, як свічка, жене вгору, і з дерев міро, з блискучим, мов міртовим, листям, і з новозеляндського

дерева риму, і з червоної сосни, схожої на нашу смереку, але смутне місцеве ново-зеляндське дерево насправді не схоже на яке-небудь дерево європейське. Риму має чудовий вигляд. Його довге гілляччя цілком заросле мохом, обрісниками, папороттю, пензликами. Пень немов зодягнено в кудлатий зелений кожух, утворений з зелених батогів паразитної рослини кієкіє, що з неї маорійці виробляють найтоншу матерію. Це виглядає так, наче трава росте на деревах. Між цими високими деревами, дужими й величними стовпами, тиснуть тонші, делікатніші, на пальми схожі папоротники, двоголові і триголові „капустні пальми“, високі пальмові лілії, і ті пікуваті дерева, що їхні молоді паростки стріляють вгору, мов довгі списи. Над самою дорогою, де сокирою вирубано споконвічний ліс, вироста молодша порода — квітоносні фуксії, наші вазонові фуксії, але не кущі, а справжні високі дерева, густо обвішані яскравочервоними маленькими квітами, та друге дерево, теж з червоними квітками, що його вони називають „порічкове дерево“, рожевий і зелений перечник і ясна, сріблиста сосна. Або на краю болота розкинулись джунглі з вузького велетенського листя, цілком схожого на рив'єрську алое із стеблом з людину заввишки,

по середині кола, утвореного з листя. Це новозеляндський льон (*Rhogmium tepax*), шляхетна лілія, неоцінна рослина, що з неї маорійці виробляють гарні свої плащі, а білі все, що тільки можна зробити з льону або з конопель.

Цей новозеляндський куш завжди трохи моторошний; важко повірити, щоб тут не було ніяких страхіть або потвор, що чату-ють на вас. Ті лісові нетрі мають такий глибокий і таємничий вигляд, що фантазія їх легко заселює великими й дикими звірюками. В таких болотах, мабуть, водяться крокодили й велетенські гадюки, на тих кривих, зарослих гілляках, може, чигають ягуари, або чи не слонові ото сліди глибоко в хащах? Насправді ж у тім субтропічному чагарнику не знайдете ви жодного ссавця, жодної гадини. Навіть москити й муравлі не докучають у цій щасливій країні. Зате новозеляндський куш — царство птахів, підхмарне царство на землі. Дзвін-пташка, юрка, вся з пурпурового й оливкового пір'я, плавко виводить свої золоті передзвони; пастор-пташка, завбільшки як шпак, з білим, як у пастора, жабо на темному й металевому й пурпуровому вбранні, раз-у-раз виспіває п'ять пречудних нот — тутутітутутіта. Лісові

голуби, більші за наших і яскравіші, злітають угору, а в шелесті їхніх крил чути мов музику. Дрозди чикотять, а маленькі зелені папуги раз-у-раз снують. І все це стрілою летить, підскакує, цвірінькає, те маленьке привабливе багатокольорове царство, хто знає їм плем'я і рід.

А може, коли я скажу їхні назви... Не ті безпорадні європейські назви або педантичні вчені слівця; ні, місцеві маорійські назви новозеляндських птахів...

Я хотів би сказати, як це звучить, як воно свище й співає. Гадаю, я міг би це сказати людськими словами, коли б я вмів вимовляти ті багаті на голосівки чудові слова маорійської мови. Кожне отаке слово називає птаха в кущі, а zarazом змальовує його й наслідує його голос:

— Піпіпі!

Піпіпі — це ж маленький брунатний дереволаз, а кокако — ворона.

— Туї, коко, пітуї! — виспіває пастор-пташка своє ім'я.

— Мако, комако, тітімако, макомако, корімако, какорімако! — дзвонить дзвін-пташка.

— Руру, — рекомендують себе інші птахи, — матугітугі, патараї, попотаї, нгірунгіру!

— Тоїтої, гігі! Піопіо! Ріроріро, матата, піріпірі!

— Токепіріпірі, пігіпігі, таратіті!

— Пігойгой, какарікі, короатіто, тото-кіпію!

Так вони називаються, і так виглядають, і так співають — усе зразу.

Великий кущ західнього краю злегка підіймається від плаского узбережжя до високих гір, довго їх своїм серпанком закриваючи. Сную думки, довгі години сидячи в авто: коли ж будуть гори? Їздимо великими зигзагами по підгір'ю, а в гори не посуваємося. Перетинаємо гірські ріки з гучними назвами: Ваїтого, Ваторога, Матаїнуї. Вони ще цілком задихані від стрімкого спаду, ці молочно-білі льодовикові потоки, але ми зустрічаємо їх глибоко внизу, коло гирла. Тричотири рази з лагідним захопленням милуюсь дзеркалом води, що вилискує на самотніх озерах. Перше має — трохи дивно! — еллінську назву: озеро Янте. (Вони вимовляють Аянті). Тут, з розлогої долини озера, бачу я вперше на далекому обрії лінію льодовикового пасма. Але аж тоді, коли сонце сідає, над берегом озера Матуріка, виступає переді мною ця лісиста країна в усій своїй фантастичній красі. Озеро Матуріка, завбільшки з більше озеро Зальцкамергуту⁴¹⁾, лежить на дні лісової улоговини, глибоко, заледве трішечки вище

від недалекого дзеркала океану. Не видно на воді човна, не видно на березі жодного будинку, лише ліс стрімко опускається до нього вниз, місцями темний, аж чорний, місцями золотими й смарагдовими вогниками вечірнього сонця мережаний.

Тепер я раптом бачу в оцій чистій, мов сльоза, цілком нерухомій воді глибокий відбивок — велетенські маси перлисто-білого льоду, що їх чарівна рука закинула на дно озера. Казково-блакитний птах, полюючи на пестрюг, літає над цією дзеркальною картиною, гарний блакитний зимородок над перлисто-білими льодовиками, що так чарують своїм відбитком, і, стежачи очима за його високим летом, я бачу тепер у ніжному повітрі неземно гарний обрис тих гір, таких близьких, здається, що от-от рукою можна дістати. З-за велетенських хребтів виглядає два, мов брати, один на одного схожі, льодовики; Маунт Тасман, майже чотири тисячі метрів заввишки, а поруч нього другий, вищий, щось наче місцевий Монблан чи, краще, Юнгфрау, бо тільки з нею можна порівняти цю рівномірну шляхетну льодову піраміду. Це Маунт-Кук, що до нього моляться маорійці й із страхом називають його Небодряпом, своєю дзвінкою мовою — Аорангі.

Пізно ввечері спиняється наше авто перед охайним альпійським заїздом — це готель Вайго. І уві сні ввижається мені чудовий спогад про твердий, холодний, кришталевий зоряний вечір і магічне сяйво чародійно білого льодовикового драпування сусідніх вершин.

Аорангі (гора Кук)

Вранці приносить мені господар, він же й провідник по горах, пару цвяхованих черевиків і альпійську палицю й нав'язує їх мені, хоч я йому сказав, що не дуже високо піду в гори, яких - небудь сто метрів або двісті...

Поки хазяїн наповняє свою наплічну торбу, я придивляюсь до мапи, що висить у кори-

дорі, і знаходжу тут привід до здивовання. Всі назви місцевостей на Новій Зеландії, скільки вони, зрідка, не англійські — старі маорійські назви. Розглядаючи цю мапу ново-зеландських Альп, я примічаю, цілком мимохідь, як називаються ті гори, льодовики - пасма. Є тут такі назви: Кайзер Фріц або Кант Пік (шпиль), Маунт (гора), Цербріджен, льодовик Вердер, Зільбергорн, льодовик Блюменталь, Маунт Брунер, Маунт Ферчельмен, Ленденфельд Сідло і пасмо Цариця Вікторія, Бісмарк Пік, льодовик Рудольф, гора Маунт Мюлер. Отой високий гірський масив, що його льодовик зсувається сюди в долину, це — Маунт Рон; льодовик називається Франц Йозеф.

Австрійцеві Фердінандові фон-Гохштеттерові, геологові фрегати „Новара“, завдячує Нова Зеландія, що вперше досліджено її Альпи. Інші німецькі дослідники гір, як от Юліус фон-Гаст з Райнського краю, Андреас Райшек з Лінцу та багато ще після них провадили далі цю роботу. Їх і потентатів їхньої батьківщини вшановано назвами цих гір: є там Гохштеттерів водопад, є льодовик Райшека. З того часу, як німецькі дослідники природи й альпіністи перестали їздити до Нової Зеландії, застигла дослідницька справа в Альпах на півдні й на заході. Є й

досі такі місцевості, де не була ще нога білої людини, а скільки там ще непереможених, навіть неназваних вершин!

Нарешті прийшов провідник. Пускаємось у дорогу. Я знаю, що треба спинатися на льодовик і сподіваюся, що зараз буде стрімкий спад. Не пригадую собі, щоб хто сюди возом їздив. Дивуюся, звідки тут оце морозне повітря, звідки пливе ця молочна льодовикова ріка, що вздовж неї я посуваюся тепер вгору. Вгору? Я йду собі спокійнісінько якимсь зачарованим лісом, навіть не лісом, а парником, повним папоротей і пальм! Ніде ще не бачив я гарнішого субтропічного велетня - лісу, ніжніших папоротників; велику восково - жовту й зелену орхідею знаходжу я, ей - ей, орхідею, над берегом льодовикового потоку. В міру того, як я посувався вперед, підіймаючись непомітно вгору, моє неймовірне здиворання росте. Це ж бо, хто й сумнівається, справжня льодовикова морена, і там, де раз - у - раз відкривається ліс, бачу я величезну льодову струю, але що ближче надходжу, то величніший стає екзотичний ліс, то більше скидається він на парник, то дужче кишить од чарівного птаства...

Тутуті — тутутіта!

А потім зразу починаю рачкувати якимось через наметні та голі земляні піраміди льодо-

викових морен, маючи лише очі для цієї картини: льодовий потік, так із три чверті кілометра завширшки, з висоти в дві тисячі п'ятсот метрів спливаючи, котить лісом, бо до половини висоти гори стрімкі береги льодовика скуті велетенським лісом залізного дерева; а тепер, коли саме наближається найбільша спека, антиподичне різдвяне літо, цвіте залізне дерево, мов полум'я, мов кармін. Квітки мов маленькі міртові квіти, але хто їх відрізнити? Ціле узбіччя палає, неймовірно, нечувано, і лід пливе серед безмежного моря квітів униз...

Я й не зчувся, як опинився на блакитнувато-му хребті льодовика, пройшовши сходами, що їх мій провідник видовбав своєю кіркою. Мені приходить на думку Пастерценгледер⁴²⁾ на Гросглокнері; адже цей льодовик, коли розглядати його тільки, як льодовик, цілком схожий на нього.

Я підіймаюся вслід за провідником. То спинаючись по твердому спаді, то проходячи льодовиті рівнини, що позначають один ступінь, я опинився на краю глибоких щілин. Великий зелений птах літає над льодом з верескливим криком, що нагадує м'явкання кішки. Це кеа — злюча гірська папуга, що падає на вівці, як коршун. Провідник спляється, щоб показати мені на одній скелі

сарну, одну з тих тирольських сарн, що їх прислав Франц Йозеф новозеляндцям заради більшої слави їхніх Альп. На якій я висоті? Мені так здається, наче я видряпався на половину Гаврісанкора⁴⁹).

Провідник усміхається. Я тут на висоті так із п'ятсот метрів над дзеркалом Тихого океану, що до нього звідси яких-небудь сім миль. Те місце, де цей льодовик раптом губиться в майже тропічно-буйному пралісі, лежить не вище, як двісті п'ятдесят метрів над поверхнею моря!

На цій великій демаркаційній лінії сідаю на спочинок, добре втопившись від довгого спинання, а вже з полудня. Провідник заварив чаю в маленькій будці для туристів, і ми їмо бутерброди та пироги з його наплечної торби. Настав час витягти змордовані ноги та закурити люльку. А далі треба знов мандрувати, я мушу ще побачити одно велике чудо — гарячі джерела, що ключем б'ють з льодовика.

А тимчасом я не спускаю з ока того льодовика, що котиться з червоного лісу в тропічний парник. Птахи кричать, оглушають своїм криком. На дереві сидить голуб з кривавочервоним дзюбом і кокетливо повертає свою шию, що сяє опалом. І раптом, коли я довго був цілком тихо й заслужив на на-

городу, вискакує з найглибшої гущавини щось наче казковий чудесний птах, завбільшки з індюка, ніби брунатний, ніби чорний, з блискучими цятками. Цей великий птах, що виходить з гущавини на своїх довгих червоних ногах, не має крил, або, принаймні, так здається. Це не ківі, малий новозеляндський струсь, а маорійська курка, века, *Gallirallus hectori*, з породи деркачів. Як усі безкрилі або слабокрилі птахи новозеляндського лісу, що бігають по землі, як безборонний ківі або какапо, або кульгава місцева папуга, так і века, коли прийшли сюди білі, не змогла уникнути нових ворогів — ласок, і свиней, і куніць, і кішок і майже всюди стала вона жертвою цих страхіть з далекої Європи. Тут, на березі того льодовика, що з горілого лісу котиться в оброслий папоротниками парник, бачу я щасливими очима цього великого товстого довірливого птаха, що, проте, здається мені трішки демонічним, як безборонна душа новозеляндського куша, що не знає ніяких поривань, того куша, що дає себе брутально палити й викорчовувати заради безглузвих вовнистих овець, цих чужинців, та проте в своїх останніх гірських закутках зберігає свої таємниці й темну магію таємничого, цю серпанком невідомого вповиту мету останньої романтичної туги.

ЗОРІ ПІД ЗЕМЛЕЮ

Я у Ваїтомо, на північному острові Нової Зеландії, в самотньому урядовому готелі, що його конче треба було відвідати заради славнозвісних печер. Перед полуднем провадять мене з цілою гурмою австралійських місес до печери Руакурі, де я нудьгую; а з полудня печера Арануї вгонить мене прямо таки в розпач. Це польові, лісові, лугові печери, умебльовані сталактитами й сталагмітами; як і раніш можна було сподіватися, є тут і „катедральна“ і „тронна заля“ і „завіса“, усе це викапане з вапнистого каменя. Хіба була де-небудь печера без „завіси“ або без „катедральної“? Далі є тут заля фей, органи, не забудьмо за органи, є тут дві маорійські жінки, що звисають із стелі, з маленькими дітьми за плечима, і одна одній витирають носи, є тут два голуби, що цілуються, а на одному місці на стіні навіть ім'я пана Сміта з Денедін⁴⁴), що навіть тут увіковічив себе олівцем. Я маю таке вражіння,

що на протязі найближчих двадцятьох років не треба мені оглядати жодної печери із сталагмітами й сталактитами, бо всі вони однакові.

Але коли я повечеряв у готелі, розуміється, молоду баранину з капустно-перечним совсом, приходить знову мій провідник і ставить перед мене рішуче чорні цвяховані черевики, що з них я щойно роззувся. Треба ще оглянути третю печеру, а її оглядають тепер увечері, отже, прошу...

Начеб-то треба йти, і зараз таки я спішу за своїм провідником, за австралійськими місес (панночками) крізь вечірню темряву, з важкою шахтарською лямпою в руці і в душі сам себе зневажаю.

Спускаємось стежкою вниз серед кущів манука, вкритих білим квітом, і приходимо просто до входу в печеру, де стоїть надпис, чого в цій печері не можна робити, а далі проходимо мокрими з товщевим полиском ходами або крізь склеплені залі з подвір'ями; вони були б досить гарні, коли б не ціла череда місес, що раз-у-раз спиняються й скрикують „Wonderful!“ (чудово), як тільки провідник скаже їм: ця викапана кам'яна формація схожа на завісу. Оця на орган. Ось заля фей...

А потім, а потім... Раптом, як у магії...

Ми заходимо у велику, суху печеру, де в глибині лежить густіша темрява, наче шовкова завіса. Провідник, глянувши на нас з усмішкою, повною обіцянки, просить нас поставити наші лампи на землю і проголошує коротку промову: „Мої дами й панове! Ви побачите тепер одно з великих чудес світу! Ви побачите його, коли не говоритимете ні слова, коли ви не будете ні перешіптуватися, ні кашляти, ні робити галасу руками та ногами. Це чудо зникне, коли хоч один з вас скаже: чудесно!.. Прошу за мною. Сюди, вниз. Увага, кілька східців. Я не можу вам ближче присвітити. Це моє останнє слово, що я вам кажу...“

Він зникає в печерному коридорі, що провадить униз. Ми за ним, східцями. Якесь чуття підказує мені, що коридор не йде глибоко, потім чую, як лагідно, спокійно дзюрчить вода й бачу перед собою густочорний блиск, щось наче гладко одшліхтовану ніч. Усі ми стоїмо, затаївши дух; це вроді тієї глибокої підземної тишини, де нічий ще звук не пролунав. А тепер, коли очі знову пробують дивитися, схоплюють вони легесеньке сяйво мигтячого світла. Я бачу вже, що не тільки стою на березі підземної річки, де, вимигуючи тихесенько, пливе вода, але що тут навіть є човен, хмурий, мов човен Харона.

Провідник, поруч мене, торкається моєї руки й помагає сісти в човен. Його пальці кажуть: тільки тихесенько! Потім сідаємо всі. Провідник стоїть. Його руки, що якимось особливо вилискують, простягаються в глибоку темряву над його головою. Ах! Там, над човном, натягнуто дротяну линву, провідник тягне човен далі, намацуючи руками линву; так їдемо ми цілком тихо, навіть весло не плескає по воді.

Тепер з тієї глибокої темної портової затоки, де був човен, виїздимо ми у велику печеру підземної ріки — і, ей-ей, не можна стриматися, щоб раптом не скрикнути. Випадково бачу я нечуване чудо насамперед у воді. Ця оксамитно чорна, густа, мов смола, з її таємничим шепотом вода геть уся засіяна зорями! Дивлюсь угору і бачу над самою головою молочний шлях з міріадами зір, що мигтять блакитними й зеленуватими відтінками, мов місяць, або червонявими, мов Марс. Коли я кажу: небо, молочний шлях, то я тут не маю на увазі поетичного образу або порівняння—це справді нічне небо в тій глибокій печері, але так густо засіяне зорями, яким ми неба ніколи ще не бачили. Місцями воно темне, немов хмаркою вкрите, місцями схоже на різдвяну ялинку, верхівкою звернену вниз, з неба у воду, нечувано яскраву ялинку, прикрашену тільки зорями.

Коли провідник, мов привид великий у блакитнозеленому сьйві цих зоряних вогнів, тягне помалу вперед наш чорний тихий човен, мені здається, що я божеволію, що я вже збожеволів і залишусь таким. Я вже не знаю, чи небо вгорі, чи підо мною, бо з таємничої глибини води вилискують такі самісінькі зорі. Помалу втихомирюється шалений танок вражінь, і я можу вже спостерігати. Ні, ми справді не на вільному просторі, а в глибокій печері. Ті ялинки, що звисають із стелі — це, звичайно, сталактити, ілюміновані чудовими зорями цього підземелля...

А потім бачу над собою інше світло крізь фантастичні гострі вуса велетенських папоротників, що загородили вхід до печери. Тут пливе ріка Ваїтомо під землю. Ваїтомо означає: вода, що зникає. Коли гляну назад себе — бачу зорі в глибині, магічно у воді відбиті, а гляну вперед, угору — бачу справжнє нічне небо, справжні зорі вселенної і, присягаюсь вам, в них менше краси, менше таємниці та й менше їх взагалі, ніж цих підземних сузір'я...

Тут дві австралійські місес просто таки не можуть уже витримати. Одна, та що в пенсне, каже: „Delightful!“ (розкішно:) — „Wonderful!“ (чудово) — відповідає її приятелька. І раптом...

Слухайте, слухайте - бо: як тільки ці банальні голоси назвали це чудо його йменням, воно зникло. Сяйво цих підземних зір раптом гасне, наче хтось покрутив електричного гудзика, тільки слабе мигтіння залишається, світить, мов порохня. Ці зорі під землею не виносять людського голосу, не виносять жодної банальності туристів. Вистачить тихенько сказати: чудесно!—і зникає чудо, втрачають свою силу чари. Ах, яка велична боязкість і непорочність цієї переливчастої ночі! Ах, які чудові спогади про ту оксамитно - чорну, зорями мережану тишу...

В цій печері Ваїтомо, над тихою річкою, що крізь мальовничо зарослі кам'яні ворота під землю ховається, живе таємнича істота, що її ніде більше на світі нема: *Volitophila luminosa*. Це світляк, але не те, що наш світляк, він з нашими червоними світляками навіть не споріднений. Пізніш я освітив звичайною лампою шматок цього підземного неба й побачив, що на вапнистих скелях осіла липка маса, безформний шматок желатини. Це лялечка маленької комахи, що сама трохи світить, але не дуже. Сотні тисяч таких лялечок болітофілі налипло на цій скелі, над підземною рікою або на кам'яних бурульбашках, і з кожної такої лялечки звисають просто вниз довгі сірі нитки. Вони не мають

вигляду павутиння — це міцні, важкі шнури, що звисають униз. Деякі зоологи кажуть, що комаха цими нитками ловить маленькі водянні мушки, приваблені світлом малого аморфного тіла. Інші кажуть, що ніколи ще не знайдено трупа такої мушки в цих шнурах і що справді ніхто не знає, як ці лялечки живуть, хоч і відомий дальший їхній розвиток від хробачка до мухи. Певно лише те, що висячі нитки ловлять вібрацію кожного звуку та що ця чудова мала живуча лампа гасне, коли в печері пролунає інший звук, ніж тихе мелодичне дзюрчання краплин води, що капають із стелі. Пізніше, провадячи самотужки свої експерименти, я міг, швидко сказавши якесь слово в даному напрямку, погасити світло на цьому місці цілком, в іншому місці послабити, ще в іншому залишити, утворюючи чудові майже візерунки в цьому небі своїм голосом. Здається, що тільки людським голосом можна викликати ці тіні, майже писати. Коли потім знову замовчати, тисячі зірок помалу знову яснішають. Світло лампи майже цілком перемагає мигтіння зір, склепіння печери виглядає тоді як білявий вапнистий камінь, цілком обвішаний правильно рівнобіжними маленькими шнурами.

Ця печера підземного неба, навіть коли б нічого більше не довелось побачити, крім

неї, варта того, щоб зробити маленьку подорож до антиподів. Це один з тих небагатьох, справді великих спогадів, що їх так мало виносить мандрівник із своєї кругосвітньої подорожі; порівняти її можна хіба з тими небагатьма чудесами світу, як от Тадж Магаль⁴⁵), Омарова мечеть, Партенон, великий кеніон Колорадський...

Ніколи не забуду я цього повороту крізь нічні кущі, де то тут, то там заспана пташка виводить свою скалю. А над усім цим небо, справжнє небо, з тими зорями, що на них я ніколи не можу глянути, не згадавши печери Ваїтомо. А, може, й ці зорі, ці таємничі зорі безмежної вселенної є не що інше, як гарні страхіття, що чигають, глибоко закинувши свої невидимі полапки в космос, щоб спіймати й поглинути, що тільки може злетіти вгору з глибини, до того блакитного світла, що, здається, обіцяє блаженство й красу, а насправді є не що інше, як по-зрадницьки насторожена остання смерть?

ЛАСТІВКИ

Коли англійські колоністи приїхали до Нової Зеландії, той край, що вони його побачили, прийшовся їм до вподоби, але все це було щось дуже несхоже на англійське. Одному поселенцеві на Південному острові захотілося добрих ожин, що з них в Англії приготують солодкий соковитий пиріг, тимчасом виявилось, що тут їх нема. Він виписав собі трохи ожинного насіння, і нині на Південному острові є цілі місцевини, з англійські графства завбільшки, майже неможливі до заселення, бо як його пробратися в густий-густісінський ожинник? Робили спроби випалити ожинник, але спалено тільки боже-ський праліс; нині знову ожинник на чорних згарищах лісу.

Інший колоніст, шкот Мекензі, не міг жити в такій країні, де не співає жайворонок. Є в Новій Зеландії місцевий жайворонок, але він не співає, його маорійська назва вже сама вказує на небагатий тон його голосу:

піпіт. Той містер Мекензі був суворий пуританець. Я зустрівся із старою людиною, сином того давнього піонера, і дізнався від нього, як кохався його батько в деревині йптастві. Одним словом, Мекензі велів собі прислати з Шотляндії пару жайворонків у клітці і випустив ці пташки на своїй свіжо протеребленій фермі. Решта фермерів пішли, мабуть, за його прикладом, бо коли тепер новозеляндський фермер іде своїм полем серед зеленої рівнини Кентербері, він бачить, як на межі його ріллі не тільки деревина старої Англії простягає своє гіляччя до весняного неба з його трішки іншою блакиттю, але він бачить і чує ще й європейського жайворонка, співака найвищих гірських вершин.

Я знаю про іншого піонера, що заклав свою ферму десь у кущі, десь на березі Вангануї чи на Південному острові, між горами й західнім морем. Звичайно, випалив папоротник і високі пальмові лілії, що їх він з огидою називав капусним деревом; маленький сад геть чисто обсадив англійськими квітками, гераніями, червоними, мов сурдут Томі Аtkінса⁴⁶). А за тим садом був будинок, малесенький, дерев'яний будиночок, але „комфортабельний“, критий червоною кучерявою бляхою, випущеною спереду мов піддашся так, що під ним можна було мати від-

криту веранду з двома кріслами - гойдалками. Мешкали тут ці фермери, годували овець і жили собі не кепсько. Але, коли фермер сідав по обіді на крісло - гойдалку із своєю короткою дерев'яною трубкою, чогось йому бракувало, чогось затишного, чогось невимовно свого, чого ще тут не було й що він мав завжди у себе в Есекс⁴⁷), він і сам не знав, чого саме. Аж одного дня встав фермер із свого крісла - гойдалки з радісним обличчям, пішов зараз таки в свою кімнату й написав листа до свого брата в Есекс. Він відкрив те, чого ще бракувало цьому новому пристановищу британців.

Через кілька місяців надійшли до Зеландії перші ластівки. Надійшли вони в самий раз, на весні, цеб - то, звичайно, в листопаді. Цілий куш був золото - жовтий від квіток коваї. Це була справжня лагідна й пахуча весна, що її тут застали англійські ластівки. Вони, звичайно, не прилетіли сюди, як на весні до нас прилітають ластівки, вони приїхали сюди в мерзенних клітках. Фермер згадав, що в Європі можна купити все, навіть ластівок, і замовив собі їх цілу колонію. Я гадаю, що він розумівся на ластівках і добре знав, як це зробити, щоб вони поселилися під залізним дахом; одним словом, вони звили справді свої кубелечка під дахом цієї веранди, влітали й

вилітали, поводитись цілком, як ластівки, снували низько над землею, коли мав бути дощ. Це мушили вони робити в Новій Зеландії дуже часто. Вони неслися, висиджували й годували своїх писклят, тих перших ластівок, що взагалі вилупилися з яйця в Новій Зеландії, і щебетали й були собі цілком нормальні англійські ластівки, так що тепер фермерові та його дружині вже нічого більше не бракувало.

Тимчасом, звичайно, настало літо й померк у лісі золотий полиск коваї, зате яскраво-червоними квітками спалахнули рата, а потім прийшла осінь, і фермер гордів, що англійські кущі в його саду встановленим порядком обсипаються, як це годиться солідним англійським кущам, хоч, звичайно, цей чужоземний і через те трішки підозрілий новозеляндський праліс зеленів собі й далі. Та проте надходила таки зима; в травні вже добре кидалося у вічі, що настала глибока осінь, та пора року, коли європейські ластівки летять у вирій.

А потім полетіли й ті ластівки, що гніздилися під червоним піддашшям фермеровим. Фермер бачив, як вони летять собі геть, усі, старі ластівки, ті, що їх він виписав з Есекс, і молоді, перші місцеві новозеляндські ластівки. Фермер дивився на цю гурму й усміхався: „до побачення на весні!“ Але його жінка перелякалася:

— Ластівки не вернуться. Хіба не бачиш, куди вони летять?

Він не розумів.

— Вони летять на південь!—і пустила сльозу.

Це була правда, і так скінчилася та ново-зеландська історія з ластівками. Ластівки з Есекса досконально зрозуміли, що в антиподів на різдво велика спека та що в травні надходить зима; але вони не знали, що на південь від Нової Зеландії нема нічого, крім вічного антарктичного льоду. Вони полетіли, консервативно, як справжні британські ластівки, на південь і не вернулися ніколи.

Ще не раз робили спроби акліматизувати ластівок у Новій Зеландії. Та як тільки надходила осінь, вони кожного разу летіли на південь, на певну загибель.

Тому тепер у Новій Зеландії можна побачити всіляку рослину й тварину старої Англії, тільки не ластівок. Не цілком пощастило зробити ці антиподичні острови британськими.

ПАПУГА КЕА

Коли Нова Зеландія була ще Аотеароа, країною маорійців, жили там тубільні птахи мов у справжнім раю. Може, в цьому раю маорійці, в усій своїй первородній невинності, один одного залюбки їли, а навіть пили, бо іноді випивали вони геть усю кров із свого ворога, відкривши йому жилу на шії. Але в глибоких кущах на обидвох великих островах, коли в них не заходила людська нога, не було жодного хижого звіра. В цьому зачарованому лісі багато птахів літати відвикли, бо не знали вони, що таке страх. Велетенський кущ Моа, чотири метри заввишки й трішки недоречний, був справді занадто великий і м'ясистий для цього світу і його брунатні люди вже об'їли, коли з'явилися білі з новими апетитами. Зате карликовий кущ Ківі пережив маорійські часи й у ньому врятувався не один птах, що не вміє літати або літає неохоче. Тут є жайворонок піпіт, що скаче й пурхає, і какапо,

місцева папуга, розумний птах, але з млявими безсилими крилами, і века, маорійська курка з її рештками крил на брунатному хребті, спокійна піхота, що ніколи не квапиться,— навіщо - бо ?

Потім якось припливло з моря незвичне велике кану; а в ньому приїхав білий „пакега“, цеб-то бурякове обличчя. Він оглянув країну й подумав собі, що це чудовий край, хоч і небагатий на м'ясисту тварину. Була б цілком природна річ, коли б тоді білі почали їсти маорійців; так ні, вони їх, що - правда, винищували, але іншими способами. Цей перший білий „пакега“, капітан Кук (той, що його очі пізніше з'їдено на острові Оагу), ще й кількох годин не пробувши на березі, випустив тут своїх свиней, щоб попасти їх на папоротниках куща; і зараз таки, ей-ей, чудовий рідкий ківі побачив огидне рило, загрозу для мирного безкрилого птаства. Він досі не знав ніякого ворога, він не тікав і, зацікавившись, підходив ближче.

Треба вам сказати, що ці білі розпочали цікаву гру з новозеляндською природою. Їхні свині, вівці, корови наситили маорійців так, що тепер вони могли один одного вбивати вже з інших причин, а не лише на те, щоб з'їсти; а ще ж білі дали їм рушницю і тепер це все пішло дуже хутко.

Але коли овець стало багато, безліч, тоді прийшов „пакега“ з маленьким сірничком, у січні, коли літня спека висушує навіть болото, і з димом пустив ліс, такий великий, мов спадщина якого князя, чудесний, чарівний куш, зарослий мохом і папороттю і повний птаства; а потім на тому місці виросла трава для овець.

Але один „пакега“ сказав: „У моїй батьківщині їдять паштети з кріликів; напишу я до Сідней, щоб вислали мені пару добрих порсдистих кріликів“.

І милувався він, як вискакували його породисті крілики з саду, а що не було тут хижого звіра їх розплодилося безліч, що й дівати нікуди...

Коли кріликів стало дуже багато, перестали білі в Новій Зеландії любити паштети з кріликів, перестали любити все, що хоча б здалека схоже було на кріликів. Бо крілики общіпували траву, ту, що на ній мали пастися вівці, та й справді трішки за багато розвелось тих кріликів у країні ясних хмар, сказати б, так на кілька десятків мільйонів штук більше, ніж треба.

Сказав один білий „пакега“: „Тут уже, мабуть, не допоможуть ні рушниці, ні пастки. Ця країна винна в тому, що нема тут хижого звіра, що нема гадюк“.

Вихваляйте, о вихваляйте премудрість тих „пакега“, що вони не виписали з сіднейського звіринця пару ягуарів, щоб винищити кріликів, або так з п'ять - шість дебелих велетенських боа: вони чудесно розплодились би в нетрях споконвічного куща. Прийшли тільки ласочки й куни, запаковані в ящиках, поштовим кораблем, і багато кішок.

Тоді ківі в темній гушавині пізнав, що таке жах, що таке постійна тривога. Добра довірлива века весело підійшла до першого котяти . .

Навіть каже хронограф, що новозеляндські куни не люблять крілячого м'яса, воно таке звичайнісіньке. Вони воліють краще вночі забратися у вівчарню якого-небудь поселенця, а молода баранина приходитьсь їм вельми до смаку.

Та все це не те, про що я хочу сповідати, те безглузде звіряче винищування й випалювання святого споконвічного лісу або жахлива загибель беспорядного місцевого птаства, тих пацифістів, що вірили в мир і тепер опинилися в дуже прикрому становищі, не вмючи літати, із своїми безсилими дзюбами й безборонними пазурами . . .

Це не пісня про того доброго, милого, сердечного потішного ківі, що вмирає тут . . .

Про бунтівника моя повість, того мстивого птаха, про кеа, що проти білих війською іде.

Треба вам знати, що той птах кеа, по-латинськи *Nestor notabilis*, був собі звичайною папугою, як і всі інші папуги з родини *Psittaci*, і зовсім не зазіхав бути орлом, могутнім шулікою, що хапає малих ягнят.

Простісінька собі папуга. Сорок сантиметрів заввишки, або ще так, гарна сіро-зелена папуга з жовто-червоним коміром і крилами з багряними краями. Воно, правда, його дзюб уже давно міцний і кривий. Але споконвіку їв він тільки ягоди й товстів і старів, бо новозеляндський кущ має багато ягід, і добрих ягід, і таких, що велику мудрість дають...

А коли білі спалили кущ заради вовнистих овець, і коли не було більше ягід, що ж тоді мав робити птах кеа?

Розпочинати вимирати, як його родич стрибун-папуга какапо?

Цей птах кеа — дуже розумний птах, ще за мирних часів про всякий випадок не покидав літати, він вправляв свої крила, не так, як його родич какапо, що якимось спробував було літати, так собі, жартуючи, і завважив, що він занадто довго скакав по траві та що його крила не в силах носити його.

Так саме не був птах кеа таким лояльним підданим, як птах гуя, що, мабуть, з великої пошани, мабуть, вимираючи, зник із списку новозеляндських гатунків птахів, коли нинішня його величність король Георг V з'явився в Новій Зеландії. А що чорно-біле пір'я птаха гуя служить за прикрасу найвищим вождям, то останні маорійці винищили тоді останніх гуя, і, певно, його величність принц (він тоді не був ще королем) ласкаво зрадів, діставши те пір'я,— хто знає, в якому музеї воно тепер гниє. З того чусу нема вже королівського птаха в Новій Зеландії...

Що до папуги кеа, то треба завважити, що вона була зовсім не така лояльна, як гуя, що поклала свою голову за британську королівську родину, або така лагідна, як ківі, що дав себе знищити, навіть не сказавши пік, або меланхолійна, як какапо, місцева папуга стрибунка...

Проте, кеа й думки не має в тугу вдаватися або смерті собі шукати...

Треба (обуреним тоном) сказати: коли кеа, що любить жити в горах високих, захотілось одного ранку поснідати добрими ягодами в кущі, і коли вона не застала тут ні ягід, ні куща, тільки чорні обсмалені пні, жахливі, мов примари які з простягнутими до неба руками, коли кеа, злетівши з крайнього

льодовика, побачила, як склалися для неї обставини,— скорилася вона? Пішла собі геть і покійно з голоду вмерла? Ні!

Коли б папуга кеа мала деякі відомості з біології, вона б, без сумніву, знала, що їй нічого більше не лишилося, як вимерти, бачивши, як куц перетворюється в пасовисько для овець і ягоди зникають. Пристосовання до середовища, про яке говорять вчені, не може статися зразу, на протязі яких-небудь двох генерацій,— це ми знаємо. Та кеа цього не знала.

Це так неймовірно, що раз-у-раз сумніваються в тому природознавці ще й нині; але новозеляндські фермери-вівчарі знають це краще, і я сам на власні очі бачив фотографії, що розбивають усякі сумніви.

Коли кеа, дуже розумна папуга з дуже міцним дзюбом, прийшла одного ранку до того куца, що з нього вона ягоди їла, вона й перед нею її найдальші предки...

І не застала на тьому місці ягідного куца, а лише попелу купу під травою та вівцю, що мекала й паслася на цій траві...

Тоді сіла папуга кеа на того чужого звіра з якогось іншого світу. Я ніколи цього не зрозумію, як вивчила вона анатомію овець, одно тільки певно:

Вона сіла на вівцю там, де треба. Цупко вп'ялася в руно. Пробила своїм могутнім

дзюбом діру у вівці, на тому місці, де заокругляються нирки, і жерла ароматичний товщ над нирками. Нічого більше, тільки товщ. Перелетіла на найближчу вівцю й у неї вижерла товщ над нирками. Її скривавлені жертви лютою смертю конали. Вона не їсть овець, тільки товщ їхніх нирок.

Отака історія про кеа - птаха й заразом повітряного пірата. Я бачив кеа на великому льодовикові. Вона скакала собі недалеко цілком приязно, на краю морени, і цікаво дивилася на мене. О, коли б я тоді мав із собою рушницю й убив того ворога людства або, що те саме, ворога новозеляндської вовняної продукції, найближча новозеляндська урядова установа радо сплатила б мені за голову кеа з її жорстоким дзюбом пів фунта стерлінгів, бо таку ціну накладено на ту криваву голову бунтаря, розбійника. Той птах, що мордує ягнят, має справді буйну волю в тім краю, що нічого іншого на світі не хоче, крім вовни.

Тільки дві живі істоти на двоострові Нової Зеландії боронилися проти білих, проти їхньої цивілізації, їхньої вовни, всього їхнього безглузлого богозневажливого господарювання.

З маорійцями білі впоралися. Вони їх перемогли, а потім побілили, так що тепер

вони сами вже майже білі, ходять у кіно, в церкву, носять штани й глибоко - щиро вірять у велику користь вовни для життя.

Але кеа — ні, кеа сіро - зелено - червона папуга південних Альп, вона не скорилася. Вона живе високо - високо в льодовикових горах своїм вільним розбійницьким життям, та шуліка *hopogis causa*, овечі пасовиська добре знають її. Найстарші барани здригаються від її крику, схожого на м'явкання злої кішки. Я не знаю, чи той хижий крик був їй властивий уже споконвіку, чи, може, вона навчилася його тоді, як обрала собі професію шуліки, а не було там орла, щоб його крик можна було перейняти. Бо, кінець - кінцем, це ж таки папуга, а папуги добре вміють наслідувати; вона чудесно перейняла м'явкання від кішок, що їх сюди привезли білі.

Так само стежила вона. ця надзвичайно розумна папуга, до певної пори за методами цивілізованої економії, а потім, добре перейнявши науку, вирішила робити так, як роблять господарі в колоніальних країнах, що їх знає кеа:

Сідає на безборонне ягня, спокійнісінько шматує єдиний добрий нирковий товщ того ягняти й летить собі далі, а жертва її конає.

Так робить кеа, що, кінець - кінцем, таки залишається папугою.

ПЕЛОРУС ДЖЕК

З тих часів, як римський сенат обрав коня Калігули Інцітатуса на консула, тільки один раз у світовій історії парламент однієї держави присвятив звірові, одному конкретному звірові, спеціальний закон.

Обидва великі острови, що з них складається домініон Нової Зеландії, відділяє один від одного морська протока, Куків шлях, і день - у - день покидають пароплави порт столиці Велінгтон, щоб перевезти пасажирів на гористий південний острів. Ця подорож за доброї погоди чудова: спочатку видно, як з'являються над обрієм найвищі льодовикові гори південного краю, а потім, наближаючись до берега, потрапляє пароплав у дико романтичну країну фіордів з глибокими бухтами, романтичними скелями та неймовірними лісами папоротей, що своєю буйною, заплутаною гушавиною облямовують блискуче дзеркало води. Затока Пелоруса, що глибоко врізується в узбережні гори,

п'ятдесят п'ять кілометрів завдовжки, з її численними бухтами, зубцями, півостровами, підгір'ями, батьківщина чайки й могутнього альбатроса, особливо чарівна.

Вже кількадесять років тому почали пасажири, що регулярно подорожували з Велінгтону до південного острова, розказувати про якогось морського звіра, що вони його бачили по дорозі. Одна історична версія каже, що це був собі звичайнісінький дельфін. Але я знаю від таких людей, які його бачили, що це був кит, але з породи не більшої за великого дельфіна. Кити коло берегів Нової Зеландії, особливо у водах Кукового шляху,— цілком звичайна річ, усюди може морський пасажир побачити їхнє велетенське тіло, що виринає над водою, або величезний промінь води, що грає й міниться високо над дзеркалом моря. Але той кит з рогу Пелоруса був особливої, білявої, дрібної породи, що, здається, походить з такої неймовірно далекої Гренляндії і називається білуга. Той білий кит був не більш як вісім метрів завдовжки, справжній карлик. Пасажири могли його бачити цілком виразно, бо він був дивно ручний і кружляв завжди навколо корабля, мов веселий собака виграє й біжить за возом, де їдуть приятні йому люди. Кожен новозеляндець, що прожив на світі певний

вік, пригадує собі ті історії, що тоді були загально відомі: як той одинокий білий кит що - раз більше привикав до кораблів, як наближався він до них, а нарешті навіть терся об них і лестився, мов кішка об ногу свого хазяїна; як цілком певно можна було сподіватися його появи, що майже планом передбачалося, і як помалу в моду ввійшло робити прогулки в затоку Пелоруса виключно на те, щоб побачити промінь води над веселим білим китом. Цей звір мав назву, відому по всій Новій Зеландії: Пелорус Джек.

І новозеляндці так пишалися Пелорусом Джеком, як своїм знаменитим маслом, безмежним Тасмановим льодовиком, гейзером Роторуа та печерою блискучих хробачків Ваїтомо.

Кожен говорив про білого кита, а найбільше ввечері на сільському вигоні темнооці маорійці. О, вони знали Пелоруса Джека, вони завжди його знали. Хіба не відомо, що в ньому сидів великий і добрий Атуа, могутній і приятний маорійському народові дух? В старі часи, оповідають бувало шановні діди з татуйованими спіралями на обвітраних обличчях, останні люди, що пережили романтичні маорійські війни, в старі часи, давно - давно, дуже давно, коли воєнний кану північних маорійців підпливав до

південного острова, щоб вивезти звідти зелені самоцвіти або чоловіків південних племен списами й клинами вбивати на велике вро-чисте свято...

Коли воєнний маорійський кану, видовбаний з велетенського пня тотара, їхав протокою, сто гребців на лавах, добрих вояків, майже голих, але зодягнених у чудову сітку татуйованих ліній, коли наближався кану з надутими вітрилами і страшна фігура на носі човна вишкіряла свій примарний язик проти ворога свого племені, захланний язик, що хотів жерти...

Коли канібальський Наполеон Нової Зеландії, коли страшний вождь Те Раупарага їхав на південь, щоб ловити ворогів і з їхніх живих жил кров випивати; коли який-небудь великий Арікі північних племен направляв свою зброю на холодний південний острів...

Тоді, оповідають маорійці, тоді вони з жагою виглядали малого білого кита, що завжди з'являвся, виграючи навколо човна, коли воєнний похід був щасливий і мав скінчитися радістю, коли з походу мали вони привезти зелених самоцвітів на наушники, і широких пласких клинів вождів, і звязаних невольників, і м'яса на велике свято; коли це мало статися, тоді певно з'являлася чарівна риба, щастя віщуючи, коло човнів.

Але лихо тоді, коли кита не було видно, лихо човнам і воякам у них!

Іноді, оповідають діди, що пам'ятають ще часи Аотеароа, „Острова ясних хмар“, що тепер називається Новою Зеландією, іноді зникав білий кит і не з'являвся у водах маорійського краю; тоді знав увесь народ на островах, що буде лихо, нечуване, страшне.

Ніхто не може сказати, чи старі маорійські легенди дійсно щось знали про рідкого білого кита, що на Куковім шляху провадив своє веселе життя, чи, може, за своєю забобною звичкою, тубільці тільки сплутали модерну історію про кита Пелоруса Джека із старшими традиціями свого племені; певно те, що Пелоруса Джека шанували маорійці, як якусь вищу істоту, і певно жодний член цього, колись такого дикого канібальського племені не допустився б такого суворого вчинку, як один білий турист 1893 р.: він узяв з собою на борт пароплава „Пінгвін“, що ним він їхав з Нельсону до Велінгтону, рушницю і, коли Пелорус Джек виринув із води по-своєму приязно привітати корабель, всадив той безсердий чоловік китові свій набій у його товсте м'ясо так, що хвилі з червоною кров'ю змішались, і покалічений велетень, болуче скорчившись, зник. Треба на честь добрих новозеляндців сказати,

що вони були невимовно обурені, геть усі, як тільки газети рознесли звістку про цей ганебний вчинок.

Далі йде політично - праводавча частина цієї справи. Коли, може, хтось гадає, що цю історію про Пелоруса Джека вигадано, хай пошукає в кодексі законів новозеляндського домініону під роком 1893, і він знайде, що генерал - губернатор і його рада від імени королеви Вікторії врочисто санкціонували тоді закон, внесений під натиском морально обуреної демократії, обміркований і прийнятий новозеляндським народнім представництвом у Велінгтоні, закон, ще й нині не скасований, що забороняє, загрожуючи в'язницею, смертовбивчою зброєю чи будь-яким іншим способом полювати, рибалити, стріляти або гарпунувати відомого білого кита, на ім'я Пелорус Джек, в околицях рогу Пелоруса на південному острові Нової Зеландії.

Подробиці цієї історії маю я від сера Томаса, великої старої людини, що тоді ще не був міністром і прем'єром Нової Зеландії, але був депутатом і гарячим заступником китового біля.

З дальшої біографії кита Пелоруса Джека розповів мені сер Томас ще кілька документально потверджених фактів, що їх важко зрозуміти, але й неможливо заперечувати, бо ж їх бачила вся Нова Зеландія.

Білий кит видужав із своєї рани. Тепер, під цілковитою обороною свого власного права, щось так, як тільки королі або такі диктатори, як Муссоліні, почав Пелорус Джек незабаром знову з'являтися коло кораблів, що пливли на південь, і гратися коло них і тертися об них, як за часів перед огидним замахом; про нього писали, складали вірші, його фотографували, а навіть кінематографічні фільми з нього знімали, як винайдено кіно; ще й нині є цей фільм. Тільки до одного - однісінького корабля — до пароплава „Пінгвіна“, скільки він не плавав по воді, Пелорус Джек ніколи не підходив близько.

Той пароплав „Пінгвін“, що з нього колись залунав постріл на Пелоруса Джека, загинув у перших роках двадцятого століття недалеко від рогу Пелоруса. Це була жахна аварія, немало людей тоді загинуло з ним.

Пізніше можна було так само бачити білого кита що - дня, аж нарешті він несподівано зник на завжди. Це було одної зими, цеб - то тоді, коли в європейських антиподів було саме гаряче літо.

Трохи пізніше знайдено зогнилий, акулками пошматований труп малого кита в одній бухті південного острова. Багато дехто гадає, що це був труп Пелоруса Джека.

Новозеляндські маорійці знають це краще. Їм зразу стало ясно, що мало означати зникнення цього божеського кита.

Зауважмо мимохідь, що та зима, коли так раптом зник білий кит у Пелорусовій затоці, принесла Європі багато подій — там було літо 1914 року.

ГІНЕМОА

— Сідайте сюди, Рангі, і розкажіть мені...

— Ми прогавимо вибух великого гейзера Погуті, — каже брунатна маорійська дівчина Рангі. — Зараз заграє гейзер Погуті; стовп його води дев'яносто футів заввишки і...

— Рангі, — кажу я, — гаряча вода гарячою водою, хай вона собі вариться і грає. Сядьте отут, Рангі, так, на траву, щоб перед нашими очима був Різьблений Будинок, фігури маорійських богів і ваших предків, і не думаймо про кипучу воду, Рангі!

Але я знаю, що ми мусимо думати про кипучу воду. Сидимо ми тут, на замковому горбкові, над вулканічною улоговиною Бакарарева, і куші манука, з білими квітками, напівмірти, напівтернини, застилають собою трішки сірий, імлюю вповитий краєвид; проте, куди не повернусь, бачу, як білі стовпи до неба стріляють, і ясно помітно запах гарячої води й сірки. Але над нами блідо-блакитне весняне небо Нової Зеландії, а там

далеко — блискуче дзеркало великого моря і на середині високий скелястий острів. А навколо чути сотні голосів захованих пташок, що ніде так не співають, як тут, у Новій Зеландії. Це все втішає мене; я чую, що я втік з цієї страшної долини кипучого потоку, від жаху клекітливих грязьких вулканів, раптових вибухів гейзерів; між мною і клекотом цього пекла простягалась подвійна огорожа з гострокінчастих палів, і старовинні боги стоять на варті цієї огорожі, татуйоване дерев'яне обличчя з великими блискучими черепаховими очима повернувши в безодню. Я відчуваю справжній спокій цього священного замку. Бо ми сидимо тут, в укріпленій маорійській „па“, на великому вигоні старинного села, де ніхто вже не мешкає, того села, що його показують тільки туристам, які приходять сюди відвідати гарячі джерела Роторуа; а переді мною підіймається у величній своїй красі Варе Вакаїро, Різьблений Будинок, з майже елінським святинним портиком, з різьбленими стоянами, стовпами та балками.

— Рангі,— кажу я,— будьте людиною. Забудьте, що ви маєте білому туристові показувати оцей вулканічний водяний цирк тільки тому, що ви провідник. Я не хочу дивитися, як скаче великий гейзер, мені байдуже

те болото, що хлюпається, мов свиня, і те інше, що його бульки схожі на квітки лілії арум.

— Ви заплатили за вхід,— каже провідниця Рангі. Стоїть вона переді мною, велика й трішки худа. Вона зодягнена по-європейськи, в дуже яскраву, шкотськими зразками розмальовану матерію, на голові капелюш, мов горнець; вона навіть не ходить босоніж. Але своєвільне, сильно зформоване обличчя не прикрашене; ця жінка занадто шляхетна, щоб бути „гарною“. Жодної муринської риси в цьому аристократичному обличчі, але ж і ні краплини мішаної білої крові нема в цих полінезійських жилах.

— Добре,— кажу я,— добре, міс Рангі. Ви не хочете ніякої приватної розмови, я— чужа людина, що запросила вас пояснити деякі славні пам'ятки. Будь ласка, поясняйте! Але гейзера мені не потрібно, саме тепер не хочеться мені ніякого гейзера, він завтра кипітиме знову! Отже, я, могутній турист і гість у курорті Роторуа, бажаю, щоб моя вірна свому зобов'язанню провідниця дала мені деякі пояснення про оцей Різьблений Будинок. Я хотів би знати, що означають ці образи. Отже, починайте!

Витягаю з кешені записну книжечку. Брунатна маорійка Рангі всміхається трішки м'якше. Я ще не цілком переміг її, але вона

дуже добре знає, чому ото я вже три дні раз - у - раз ходжу до Вакареварева, вона знає, що ціль цих прогулок — жива людина на ім'я Рангі, а не чудеса гарячої води.

— Міс Рангі, — кажу я цілком серйозно, — тепер ви мені за ті два шілінги і шість пенсів, що я їх вам заплатив, а, крім цього, за те, що я вас гарно прошу, цілком докладно поясните, що означає ця різьба на фасаді будинку. Тільки, будь ласка, ніяких вивчених нісенітниць, що їх так люблять провідники! Не так, як там, унизу, коло гейзерів. Вчора й позавчора ви не домовили мені найважливіших фактів...

Нарешті таки дошкулив їй. Її очі вилискують. Ще трішки розгнівається, гадаю собі, і вона витягне язик, по маорійському, тим рухом, що означає: „Я тебе з'їм. Я вип'ю твою кров“. Рангі дуже пишається своїми функціями провідниці в районі гарячих джерел Вакареварева, і цю смішну професію оцінює вона цілком поважно.

— Ви кажете неправду, — починає вона войовниче. — Я вам уже двічі все пояснювала...

— Еге ж, — кажу я, — ви водили мене між гарячими фонтанами доти, поки я, нарешті, не вирішив навіть не заглядати в звичайний кухенний горнець. Я бачив великий

гейзер Вайракай і їхав кипучим озером, що на його дні лежить затоплене маорійське село. Ви ганяли мене через міст, що його треба проходити бігцем, бо і що-три хвилини бризкає на нього промінь води з середини печери. Я бачив пащу потворного змія і закам'яніле гніздо шулік. Я з захопленням оглядав те місце, де колись були славні білі й червоні сталактитові тераси, що їх засипав вулкан Таравера. Я з повним довір'ям ішов, спотикаючись, за вами, вузькими стежками, під якими земля хитається, і ви мені докладно пояснювали, яке гаряче джерело має в собі силікати, яке йод, а яке залізо, ви мені розказували, що одну грязь називають горшком кави, а другу — казаном каші. Рангі, Рангі, і вам не сором? Ви розказуєте мені тільки такі речі, що в них ми нічого не розуміємо, а що ви справді знаєте, те ховаєте від мене!

— Я вам усе пояснила, — в'їлася в мене своїми канібальськими очима.

— Віддайте мені назад п'ять шілінгів, шановна міс Рангі. Яке з кипучих сірчаних джерел було те, що через нього скакав Гатупату? Адже ви знаєте, та страхітна жінка, що вганялася за ним, гадала, що вода холодна, і, скочивши за ним, упала. Ви знаєте, та лісова жінка із страшної пташиної печери?

Як називалась? Кура? „Кура з кігтями“, здається?

— Ах,—скрикує вона, трішки зніяковівши,—це ж маорійські справи, а...

— А я — „пакега“, що, я тільки насміхаюся з цього? Рангі, ви не знаєте мене! Я вважаю силікати за безглузді міти й ніколи не міг вірити в сполуки йоду, але що в глибоких папоротникових лісах Нової Зеландії мусять перебувати дивоглядні потвори — цього я безперечно певен. Розуміється, в новозеландському кущі живе кудлата велетень-жінка, з кігтями й дзюбом, таким гострим, що ним вона птахів пробиває! Звичайно, вона чатує на гарних маорійських юнаків. А що вона впала в гарячі джерела — це ж кожен може носом перевірити. Від них дхне тим страхіттям!

— Ви глузуєте! — каже маорійська дівчина Рангі.

— Зовсім ні, — запевняю я. — Тільки ви, з вашим книжками зіпсутим розумом, перестали вірити в кудлату птах-жінку кура. Рангі, Рангі, навіщо вас примусили ходити до вищої дівочої школи в Нап'є! Тепер вірите ви тільки в силікати та в інші такі забобони. Рангі, покладіть руку на серце й скажіть мені, хто в ті дні, як творено світ, відділив небо від землі?

— Лісовий бог Тане Могута, — відповідає вона зразу.

Рангі робить кілька кроків до Різьбленого Будинку й стає у відкритому присінкові під елінським фронтоном.

— Оце, — каже вона, — Тане, — показуючи на середній стовп, що підтримує сволок. Скривлений велетень, мов страхіття яке, замість очей—блискучі перламутрові черепашки, простягає руки вгору, до балки де з роззявленим ротом закостеніле обличчя...

— Це Тане, — каже маорійка. — А ото над ним, те обличчя, що плаче, це небо, Рангі. Еге, мене теж так називають, але він—чоловік. Папа, цеб-то мати, земля, тут унизу. Треба вам знати, що вони люблять один одного: вони з'єдналися так щільно, що між ними не лишається місця для світла, тоді їхні діти-боги, хочуть вбити їх. Ні,— каже Тане Магута, бог дерев,— ні, не так, краще ми роз'єднаймо їх так, щоб небо було високо над нами, а земля під нашими ногами... Наш батько-небо може стати нам чужим, але з нашою матір'ю, що кормить нас, ми не розлучимось. Ось бачите, тут відриває Тане свого батька-небо з обіймів своєї матери-землі, а небо плаче, плаче дощовими сльозами...

Слухаю мовчки. Це полінезійський міт про створення світу, той міт, що його я чув

уже на Гаваї, тільки в маорійській версії, зміненій і чудово поглибленій. А коли я нічого не кажу, брунатна дівчина поглядає на мене з ока, чи не засміюсь я. Я не сміюсь.

— Хіба це не правда? — кажу їй. — Хіба лісовий бог, дерево, не став між небом і землею? Ви ж вірите в цю історію, Рангі?

— Не більш, як ви в історію про Адама й Еву, — бунтівливо відповідає Рангі. — І я не бачу причини, чому б мені в неї вірити менше.

З цього боку подобається мені Рангі: вона мислить, як доросла людина, а відчуває по-дитячому.

— Рангі, ви полінезійська поганка.

— Ні, — каже вона, гордо закинувши свою голову з напівдовгим волоссям, — я ходжу в неділю до англіканської церкви, але я маорійська дівчина, „Арава“, із старовинного роду і я не хочу просто відрікатися своїх предків. Пояснювати вам дальші картини, докторе?

— Рангі, — питаю я, — чому носите ви оце європейське вбрання? Обіцяйте мені, що я побачу вас хоч раз такою, якою ви є, у льняному плащі, з яскравою вишиваною пов'язкою на чолі, уквітчану пір'ям птаха гуя...

Маорійка має такий вигляд, що вона почервоніла б, коли б не була брунатна. Вона

зодягнена в наймодерніший туалет і не до вподоби їй мої проти цього зауваження.

— Ви побачите мене в національному вбранні,— відповідає вона коротенько.— В середу, на танках.

Вона вже повідомила мене, що роторуанська молодь танцюватиме в середу тут, перед оцим Різьбленим Будинком, вояки танцюватимуть войовничий гака, танок голої верхньої половини тіла, грізних і чудернацьких рухів, відривчастих ритмічних вигуків, а жінки підуть у свій славнозвісний танок пої, тримаючи в кожній руці маленький, з рогозу плетений м'ячик, на мотузці, що дає змогу гойдати ним під такт старих пісень так, що ця гра м'ячиком підсилює міміку, акцентуючи зміст танкової пісні.

Але Рангі не хоче говорити заздалегідь про цей великий урочистий танок. Хоч такі танки демонструється туристам, але ж вони все-таки „жабу“, немаловажна й навіть свята річ, над якою шуткувати не можна. Щоб повернути нашу розмову в інший бік, пригадує собі моя провідниця своє завдання і починає знову пояснювати мені візерунки Різьбленого Будинку.

— Отут, — каже вона, — на цьому стовпі, це наш герой Мауї, він тягне з води величезну рибу своєю зачарованою вудкою. Ви

знаєте „Те Јка а Мауї“, рибу того Мауї, північний острів Нової Зеландії. Південний острів — це закам'янілий човен, що з нього Мауї рибалив. Оцей візерунок з червоного дерева тотара — це Мауї з рибою на мотузці.

— А що це за людина на другому стовпі? — питаю я.

Вона дивиться на мене, як учителька на нерозумного хлопця, що завдає безглузде запитання.

— Хіба ви не бачите, що це обличчя має тільки на бороді й коло губ татуйовані лінії, а не має їх на чолі і на лиці? Оця велика голова, геть уся вкрита гарними спіралями, це чоловік і вождь. А обличчя татуйоване тільки коло вуст, це — жіноче обличчя, ви, мабуть, знаєте вже. Заміжні жінки, там, унизу на селі, ще й досі татуюють себе так, хоч чоловіки цього давно вже не роблять. Це основоположниця мого роду, плавиця Гінемоа.

— Та невже ви, Рангі, теж татуюватимете колись свій гарний міцний рот блакиттю?

— А чому б ні? — скрикнула вона.

— Це ж бо огидно.

— То ви так кажете. Але я не хочу подібатися вам. Той маорієць, що, може, я колись вийду за нього... — Вона міняє тон,

переходить безпосередньо на ширість. — Якщо я колись вийду заміж, то мій чоловік буде „рангатіра“, шляхетної крові маорієць, нащадок полінезійських вождів, що на пам'ять знатиме всіх своїх предків аж до весляра в тому великому воєнному кану, що перевезло наших перших предків з гарячих островів до Аотеароа, цього краю Довгих Білих Хмар.

— Я переконаний в тому, панно Рангі, що ваші найстарші предки були зразкові людодіди... Ні, ви не ображайтесь, адже ви дуже добре знаєте, що вони їли людей і хіба ви гадаєте, що я щось маю проти?

Вона перебиває мене. Тема таки досить болюча.

— Встаньте, ходімо, я вам покажу найцікавішу різьбу.

Тепер вона цілком провідниця і навіть не дає сісти туристові там, де йому хотілось би. В мені пробуджується гемонський інстинкт оглядати знамениті речі, слухняно йду я за нею, недалеко, тільки до огорожі, що нею обведено кільканадцять будинків па і розкішно різьблені запасні комори старих і мертвих маорійських князів.

Огорожу па, з високих гострокінчастих палів, майстерно прив'язаних до вздовж покладених балків міцним прядивом з листя

форміюм, ту подвійну огорожу, окопану ще ровом і на рогах — па — сполучену з планковими вежами, плетеними мов ліска, — те справжнє чудо військової штуки, та й не такої примітивної, як нові, дротом обведені окопи, — цю огорожу оточено звідусіль живим гарнізоном дебелих стовпів, що мають зображати богів і героїв, які тут сторожують. Вони повернули свої злющі обличчя назовні і виставили свої зажерливі язики ніби-то проти ворога, що стоїть облогою. Всередині палисади — високі й вузькі ворота з гарним подвійним склепінням зверху. З ребер цього склепіння вирізьблено картину так, що світло просвічує крізь діри. Я виходжу з Рангі з цих воріт і бачу, що ця дерев'яна пластика зображає якогось чоловіка, що сидить і в обіймах тримає жінку. Еге, це жінка з татуйованими губами, а його обличчя розмальоване спіралями, схожими на кучеряву папороть новозеляндського куща.

В одній руці, на стегні зігнутої жінки, тримає він вождівську булаву у формі римського меча. Обидва обличчя, з великими черепашними очима, не такі чудернацькі й перекривлені, як усюди передає маорійський різьбяр людське обличчя. Ні, мені здається, що з них світиться лагідне світло великої любови.

— Це мої предки,— каже маорійська дівчина Рангі, і я чую в її голосі не гордість, а свідому скромність. Так, трішки апологетично, яка - небудь принцеса європейська сказала б перед образом Марії Стюарт, що вона походить від неї. („Але ж прошу, це нічого не значить, хіба я тут що, я тільки розмовляю з вами!“).

— Це мої предки,— каже Рангі,— предки покоління Арава—Гінемоа та її улюблений Тутанекай...

— Оцю історію!—скрикнув я.—Рангі, мені треба знати цю історію! Адже ця Гінемоа, цей Тутанекай, мабуть, не так просто створили славне покоління Арава—тут була якась пригода; Хіба цього не видно з отого чудесного склепіння на воротах? Розкажіть мені цю історію, Рангі!

— Я буду потрібна там, унизу, у Вака,— каже Рангі.

— Не кажіть Вака, як австралійські туристи, Рангі... І нікому ви непотрібні у Вакареварева. Ваша солодка кумара - картопля і солоне м'ясо звариться само в гарячому джерелі, куди ви поставили горнець, і жоден турист не прийшов, ще ж бо не сезон, а як і прийшов, то хай провадить його яка-небудь інша маорійка, не вганяйтеся за заробітком, Рангі! Я мушу знати цю історію!“.

— Добре,— каже Рангі,— але дайте мені насамперед цигарку!

Сідаємо, назовні від різьбленої брами, на краю глибокого закрута дороги, під вкритим білими квітками кущем манука, що його білі називають чайним деревом, хоч це не дерево і хоч на ньому не росте чай. В кущі повно птахів і ні на хвилину не припиняється їхній спів, свист, туркіт і дзвінке щебетання тоненьких голосів.

Отак сидимо ми тут, Рангі і я, за плечима па, а перед нами мрякою вповита пекельна долина гейзерів і сірчаних боліт. Саме південь, у листопаді, цеб-то в новозеляндському травні; там, далеко, глибоко під нами бачимо озеро Роторуа, а всередині величезної блискучої улоговини підіймається темний скелястий острів Мокоя.

— На цьому острові,— каже маорійська дівчина Рангі й кидає геть свою цигарку і зразу стає якась цілком чужа, якась поганка,— на цьому острові мешкав Тутанекай. Його мати була Рангі-Уру: її перший чоловік був Вакауе-Каїпапа, предок покоління Нгатівакауе; але вона втекла від нього з вождем Туваретао, що від нього походять Те Геукеу і Нгатітуваретао...

— Годі бо,— стримую я,— перестаньте вже з тими довгими назвами!

— Ми, маорійці,— каже Рангі тремтячими губами,— були сліпими поганями та людоїдами і в своїй простоті не вважаємо за маловажну річ, від яких чоловіків і жінок ми походимо. . . .

„Ну, добре, я ж оповідаю вам цю історію по-англійськи, а англійська мова не має на те слів. Коли щось чорне, вони кажуть „black“ (блек) та й годі, а слова „white“ (уайт) вистачає їм, щоб визначити все біле; в моїй неосвіченій мові є аж десять різних слів на означення „чорний“ і чотирнадцять для поняття „білий“; я можу тринадцять різних відтінків червоного кольору назвати кожен окремим словом. Власне, мовою пакега не можна навіть передати маорійських оповідань. Хіба я можу говорити про своїх людей і живати таких слів „як зрада дружини“ ?

„Ну, добре, я говоритиму так, як ваші газети,— каже Рангі, підобравши свої трішки повні губи.— Добре, про мене: зрада дружини. Зрада дружини в домі Вакауо-Кайпапа, на острові Моккійя, розумієте? Трьох синів мала жінка вождя Рангі-Уру, моя прабаба Рангі, поки... Отже хлопець Тутанкай є те, що називають дитиною любови. Потім, після пригоди з тим спокусником, що його довгого імени ви не хочете чути, живе Рангі-Уру знову із своїм чоловіком,

обдаровуючи його ще двома дітьми; таким чином усього шість, але хлопець Тутанекай, ви ж сами розумієте, байстрия: але з ним добре поводяться в домі того чоловіка, що не є його батьком...

„В селі Овгата, на березі озера, живе Гінемоа. Гіне значить жінка, пане докторе, а моа—це величезний куш, якого тепер вже нема й мати його ім'я Сіе-Моа, Жінка-Моа—це велика почесть, це свідчить про велику шляхетність Гінемоа. Ясна річ, хто цю князівну здобуде, той не може бути байстриюком... Що-вечора сідає Гінемоа на березі озера й слухає звуків флейти, що несуться з далекого, далекого острова... Тутанекай сидить на ганку під піддашшям, різьбленим гарними картинами, а поруч його Тікі, його приятель, і грають тужних пісень; Тікі любить дерев'яну сопілку; але Тутанекай майстер грати на костяній гугнявій флейті...— Рангі гостро повертається до мене.— З людської кістки!— каже вона одчайдушно, немов грізно.— З гомілки вбитого ворога племені!

— Я аж нічого, — відповідаю, — нічогісінько не маю проти військової музики, дорога міс Рангі!

— Гінемоа знає, що ця музика пливе від Тутанекай,— оповідає далі Рангі.

— А вона знає його, Тутанекай?

— О, на великих жалібних святах вони зустрічалися, як умре, бувало, який вождь, вона бачила, як він танцював гака, звичайно, з іншими хлопцями, в дні загальних зборів племен. Бачите, її люди запримітили, як вони один на одного скинули оком, як вони перешіптувалися,— а вони цього не можуть стерпіти, її люди.

— Ми, маорійці, дуже великі аристократи,— каже Рангі.— Тутанекай є тільки Тутанекай і не має ще — як це сказати? — престижу, не має того, що ми називаємо „мана“ від своїх давніх геройських вчинків. Гінемоа — велика леді, мусите знати, і Мудрі Чоловіки, тогунга, знають напам'ять усіх її предків аж до того предка, що у великому кану арава морем приплив до цього нашого острова. Ні, ніколи не зможе Тутанекай ввести Гінемоа в дім свій, і його флейта сумно ридає ввечері...

Рангі провадить далі своє оповідання, довірливо присідає поруч мене на почіпках, не як молода англійська міс, а як маорійська дівчина.

— А знаєте ви, що маорієць може своєю флейтою говорити? Я маю на думці: говорити словами, цілими віршами, що їх виразно можна зрозуміти. Чекайте!

Вона підіймає з землі гіллячку і прикладає до своїх губ, немов флейту.

— Е уру, — починає вона, наслідуючи флейту:

„Е уру е уру кі куракурурангі
Е уру кі вараурангі, каріа ау е на - ту,
Каріа ау е пату кіа таріа ату
Те хау - тауа і а Мару, ка пату зі ау:
Кіа оті, кіа оті то коекое ахоруа...“

— Ні, цього перекласти не можна, докторе. Але тут є своє значіння, це не безглузде сполучення слів; це повний текст, що його виспіває маорійська флейта, слово за словом. І сміло може Тутанекай кликати своєю флейтою: Гінемоа! Може хочете послухати пісні, що її нині знає ще кожен маорієць? Це пісня про Гінемоа, як вона сидить уночі під зоряним небом і через озеро, від Мокойя, викликає флейту Тутанекай...

„Гінемоа“ починає співати Рангі, спочатку не цілком поважно, але пізніше з захопленням:

Гінемоа! Гінемоа!
О, флейто, над водою!
Ах, флейта кличе, кличе знову,
А серце тужить за тобою,
Тутанекаї мене зве
Любов свою зве над водою,
Я чую — звуки пливуть у піні,
Коли зростають вечірні тіні.

Гінемоа! Гінемоа! —
Флейта квилить над водою.
Гінемоа! Гінемоа! —
Лунає ехо давніх снів,
Тутанекаї зве мене
І серце самігне стогне
Гінемоа! Гінемоа! —
Лунає снів минулих ехо *).

— Оце та пісня, — каже Рангі. — Що-вечора сидить молодий Тутанекай на високому

*) В перекладі М. Йогансена.

помості, що його він спорудив з дерева великої сосни каурі, вирізьбив демонами й ящірками та великими птахами моа, що називаються так як його мила, а поруч нього сидить його приятель, Тікі; і Тутанекай грає на флейті з людської кістки. Приходять до нього його старші брати й насміхаються: „Виграєш ім'я Гінемоа? Пам'ятай, що ти нижчий, що ти не з такого незаплямованого шляхетного роду як ми!“

„Лише той, що не є батько Тутанекай, Вакауе, ласкаво поводитьсь з байстрюком. Каже йому одного разу Тутанекай: „Адже вона стискала мою руку. Еге! І коли-небудь уночі на заклик моєї флейти вона приїде озером на човні“...“

„Одної ночі підходить Гінемоа потайцем до берега великого озера; вона хоче взяти різьблений човен і, щоб ніхто не знав, втекти туди, де кличе флейта. Але давно вже знає рідня Гінемоа, що якийсь хлопець з низького роду залицяється до Гінемоа; і вже не один вечір витягають вони великі кану на високий беріг. Даремно шарпає Гінемоа своїми руками то один човен, то другий; ніколи вона не скотить важких пнів у воду. А флейта кличе: Гінемоа! Гінемоа! Тоді бере Гінемоа шість порожніх тиков, зв'язує їх мотузкою з льону з кожного боку по три. На скелі, що

називається Ірі-Ірікапуа, стоїть вона, скида своє вбрання, дорогий цинівковий плащ, обшитий пір'ям сорокатих голубів, скаче в холодну воду, а тикви допомагають їй пливти. Ах, як холодно й темно, яке велике, велике озеро! Дерев'яний пень сторчить над водою, мертве дерево Гіневгата. Вчепившись цього пня, спочиває Гінемоа, поки її немічні руки наберуть нових сил. І далі пливе, в темноті. Вона вже не бачить острова, тільки флейта тужить, вказуючи їй дорогу: Гінемоа! Гінемоа! Озеро велике,— каже Рангі й показує на сонцем золочену поверхню.— Гінемоа пливе й пливе, а вода холодна. Вийшовши, нарешті, на берег, там, коло скель, вона вся тремтить. Там, недалеко від лігва Тутанекая, є тепле джерело, джерело Вайкімігія. Гінемоа, врятувавшись на берег з озера, кидається задихана в теплу купіль, що її дає саме джерело. Вона хоче зогрітися, а ще ж їй так страшенно соромно. Ніколи не зважиться вона піти до того Тутанекая, що його флейта тепер цілком близько кличе її— „Гінемоа!“ Аж тут,— оповідає далі Рангі,— Тутанекай від довгого грання на флейті дуже захотілося пити. „Принеси мені води!“— приказує він своєму невільникові. Невільник бере тикву й іде до озера, коло самого теплого джерела. Гінемоа в купелі перелякалася. Грубим

чоловічим голосом спитала вона: „Кому ти воду береш, невільнику?“ — „Тутанекаю“ — каже він. — „Давай сюди“ — чути грізний голос з купели, вона бере тикву і п'є, а потім розбиває її, розбиває цю тикву на камені. Злякався невільник, не хоче він, щоб його вбив і з'їв войовничий чужинець, що з'явився на острові. Він тікає до Тутанекаю.

„Тутанекаю сидить на помості із своїм приятелем Тікі. „Гінемоа, — виспіває він на флейті, — Гінемоа!“ Раптом з'являється невільник і передає йому страшну звістку. „Гіне...“ — так і не скінчила флейта. Встає розгніваний Тутанекаю. „Принеси мені зброю, невільнику! Принеси дерев'яний меч - клин. Принеси спису!“

„Тікі хоче йти за ним. „Ні!“ — каже Тутанекаю. — „Візьми свою сопілку і грай пісню Гінемоа. Може вона вже в дорозі, в човні...“

„Тутанекаю, величний у своєму лляному плащі, із смугами з собачої шерсти, в повному озброєнні, грізно стає на березі теплого джерела. А згори, з острова плывуть звуки сопілки Тікі. Забилося серце, як почувла Гінемоа, що перестала грати флейта.

„Виходь сюди, щоб я твої очі поїв!“ — гукає Тутанекаю чужинцеві, тому ворогові, що розбив його тикву й зневажив його честь. Але Гінемоа не відповідає; вона соромно

притаїлася в темноті. Тутанекай подається вперед і схоплює милу руку. „Го-го! Хто тут такий?“ — „Це я, Тутанекай! Я, Гінемоа!“

„Го!“ — викрикує він і танцює на radoшах. „Го! Го! Го! Невже це правда? Тоді ходімо до мого дому, Гінемоа!“

„Вона виходить із води, ясна й приваблива, мов білий журавель, тоді закидає він на неї свій плащ, а це робить її його жінкою за старими звичаями брунатного народу. І коли вранці брати, шукаючи Тутанекаю, відчиняють висувне дерев'яне віконце з вирізьбленим на ньому Мауї, рибалкою,— вони бачать, що з-під теплої цинівки виглядає чотири голі ноги. „Го!“ — кричать вони.— „Го! Це Гінемоа! Гінемоа і Тутанекай! Тутанекай і Гінемоа!“

— Оце та історія,— каже Рангі.— І коли ми, маорійські дівчата, сядемо на почіпки вкупі, ми так і кажемо своїм подругам: „Будь красива, як Гінемоа; будь мужна, як Гінемоа“.

Рангі встає й дивиться на мене, що сиджу на траві, згори, поважно й гордо, і каже:

— Від цих двох маорійців походимо ми, мої люди і я. Тогунга знають цілу низку предків...

Я роблю глибокий поклін перед королівською дочкою:

— Це найкращі предки, які тільки могли вам дати життя, міс Рангі!— вона дивиться на мене з деяким сумнівом, чи не шуткую я часом.

— Я дикунка! — каже вона раптом, з ноткою гніву в голосі.— Мій прадід їв ще людські трупи!

— Так що ж із цього? — потішаю я.— Мій рідний брат усього кілька років тому кидав ручні гранати на живих людей!

ЮНАК У НОВІЙ ЗЕЛЯНДІЇ

З усіх міст південної половини земної кулі місто Крістчерч⁴⁸⁾ має найбільше європейський вигляд. Це місто перенесено 1850 року із справжнісінької Англії до Нової Зеландії: один з великих мужів, що збудували велику британську державу, Джібон Векфільд, розмишляв одного дня, що повинно мати справжнє англійське місто, отже: англіканського єпископа з катедральною церквою, норманський замок, професорів і коледж, майдан для крокета з муравою, — і він навантажив це все на чотири кораблі, цеб-то він послав потрібних людей і потрібні гроші, і в долині Кентербері на Південному острові Нової Зеландії виростало місто, таке, як Оксфорд, тільки трішки більше англійське: місто, де кожна вулиця має назву одної дієцезії англіканської церкви, за винятком „High Street“ (висока вулиця), без якої, розуміється, теж не обійдеться; місто з парками, орошеними рікою, що називається Евон⁴⁹⁾, місто, де в'ється повитиця навколо чудесних

фасад, де дебелі поліціанти командують: держи праворуч! де о п'ятій годині п'ють чай з булочками,— місто з усіма манерами, забобонами, життєвими формами вікторіанської Англії. Та найцікавіше те, що Джібон Векфільд сам зовсім не був статечним вікторіанцем, це був собі циган і бунтар; він збудував цей Крістчерч так, як дитина за виграшку буде місто з колодочок. Столиця сусідньої провінції, Денедін, стала так само шкотською і пресбітеріанською, як Кістчерч—англійським і щиро церковним; навіть англійське єврейське місто, славнозвісне Вайтчепель, хотів Векфільд закласти в Новій Зеландії; до цього не дійшло. Але Крістчерч цілком таке, яким хотів його мати його забавний творець: місто викоханих садів, місто, що пахне трояндами й милом, місто красивих котеджів, охайних скверів і зеленню зарослих спортових майданів. Норманська катедраль має дуже старовинний, поважний вигляд, хоч вона цілком нова, університет має стільки традицій, як і Оксфордський музей (що його заклали два німці—Юліус фон-Гаст і отой геніяльний колись пекарський учень з Лінцу⁵⁰), а пізніше маорійський вождь Андреас Райшек), цей музей ще більше британський, ніж Брітіш-Музеум у Лондоні.

Тут, у Крістчерч, є навіть чудернацькі двоколки, що їх у Лондоні вже цілком вилучили

з вжитку авто, а така двоколка тільки й годиться на те, щоб виїздити в ній на прогулку парковими доріжками на березі Евону, а такі береги мають такий самісінький вигляд, як береги другого Евону — в Стретфорді. Але в той день, коли я хотів зробити більшу прогулку, я винайняв авто. Я пішов простісінько на те місце, де стояли авто на катедральному сквері, і зайшов у розмову з одним із тих шоферів, що тут чекали. Це був юнак з типічним квадратним черепом, що якимсь чудом виростає в усіх синів новозеляндських поселенців, звідки б не походили їхні батьки. Він був, як і годиться цьому новому типові, масивний і трішки вайлуватий, мав темне волосся й густі брови; під шкіряною курткою був на ньому міщанський важний одяг, хоч трішки старомодний і провінціяльний; це був собі справді простісінький молодий робітник з Нової Зеландії і називався він Джім. Те, що я знаю ім'я цього шофера і він знає моє, саме й є та історія, що я хочу розповісти.

Джим їздив звичайним фордівським автомобілем, що так чудесно пристосовується до кепських доріг Нової Зеландії. Я не сів у середину, але назовні, на сидінні поруч шофера, щоб по дорозі вивідати в нього, як називаються гори та місцевості. Я хотів зазнайомитися із славнозвісною гірською доро-

гою від Крістчерч до Акароа. Крістчерч лежить на великій рівнині, недалеко від моря, а Акароа над величним фіордом, що вривається в гористий півострів. Мені вихваляли красу цієї гірської дороги, що нею доводиться їхати до Акароа, мені вихваляли чарівний вид на зубчастий скелястий берег океану, милу зелень лугів, де нема жодної деревини, і особливу красу малого портового міста Акароа, що його заснували не англійці, а французи, та що завдяки своїм буйним овочевим садам скидається на норманське місто.

Я сторгувався з шофером Джімом про ціну; ціна була солідна, і Джім уперто стояв на своєму, енергійно обстоюючи інтереси підприємця, свого хазяїна. Але коли я, зідхнувши, погодився, здавалось, що всякі комерційні взаємини між нами скінчилися. Той юнак, що весело піднявся на шоферське місце поруч мене, не міг би інакше поводитися, коли б він мене, свого старого приятеля запросив скористати вкупі з ним з його приватного авто. Хоч, з одного боку, потрібна була певна увага до мене, як до старшого й до чужинця, зате, з другого боку, цьому молодому шоферові (на його думку) давало певну соціальну перевагу те, що він був брит, а хоча б ново-зелянець. Навіть моя професія була невідома, отже й трішки підозріла, коли тимчасом

Джим — це була цілком важна й солідна людина, це був зареєстрований член товариства транспортних робітників. Ні на одну хвилину не прийшло йому до голови почувати себе підлеглим мені чимсь наче слугою, і він вважав би мене за божевільного, коли б моя поведінка мала якийсь натяк та те, що я так розумію наші стосунки, що я бажаю, щоб зі мною поводитись, як з яким паном, а не із старшим товаришем і супутником.

Ми пустилися в дорогу і вже після кількох кілометрів пізнав я в Джимі твердої руки моториста, що з ним можна було бути певним і за стерно і за життя пасажира. Потрібні рухи робив він так, між іншим, немов вони далі не мають ніякого значіння; завжди рухи його були вільні, коли він хотів закурити цигарку або щось мені показати. Під час їзди він міг говорити й уважно стежити за моїми відповідями; проте бачив він усі камінці на дорозі й виконував карколомні повороти спокійно й елегантно. Він міг бути по-юнацькому веселим, проте не могло бути сумніву, що він цілком зріла людина. Це був водночас робітник за своєю професійною роботою і веселий хлоп'яга на прогулці. Може, цей сміх був трішки твердий, може, дещо завчасу закріпилася спокійна самовпевненість. Справді бо не який же небудь молодий лорд, а зви-

чайний фермерський син з куща, проворний шофер, із здоровими мускулами й здоровими ідеями: треба було святкувати неділю і щодня о п'ятій годині з полудня пити чай; між п'ятою і шостою годилося чоловікові приймати віскі. Світ належав до англійського короля, та взагалі це був лише провінціяльний додаток до властивого краю, Нової Зеландії. Звичайно п'ять раз на день споживалося м'ясо і ніхто ніколи не скаже перед дамами: „damned!“ (проклятий ⁵¹).

Ми їхали помалу передмістями Евону, захоплюючись малою крученою рікою, з її багатьма мостами, дикими луками на схилах берегів і гарними садами, де стояли малі будиночки, кожен з відкритим ганком і кріслом-гайдалкою в ньому та з яскраво одягненими дітьми перед ним, і в кожному шматок міщанського щастя з трояндами й гліциніями, із скляними кулями й фонтанами, з ванною, з електричним світлом і електричним чистильником, з газовою піччю, і телефоном, і антеною, з усяким причандаллям середнього добробуту. „А хто мешкає в тих садах?“ — питаю я шофера Джіма. Я знав це, я вже завдавав таке саме питання коло передміських садів по інших новозеляндських містах і на це чув я ту саму щасливу відповідь, що й тепер бажав почути: тут мешкає пролетарський народ. Джім

глянув на мене з якимсь сумнівом: чи не зневажаю я часом новозеляндців, що в них так бідно живе простий народ? Він почав зразу звертати мені увагу на поодинокі вілли багатих людей; були й такі, сади там більші, веранди за склом, і принаймні ще один поверх, це були панські помешкання, а не оті п'ятихатки, де мешкають прикажчики й трамвайні кондуктори.

Ми виїхали в поле, і Джим скерував своє авто до високої гори, що її цілком обглодали вівці, а внизу видно було зелену рівнину, місто й далеко на обрії вкриті льодовиками Альпи. Було вже коло полудня, і якийсь робітник, що бив каміння і чинив дорогу—а дорога цього потребувала—сів на краю дороги на відпочинок; це був собі звичайний запо-рошений каменяр у синій блузі, такий самий каменяр, як європейський, і так само, як в Європі, його жінка винесла йому обід у бляшаному посуді, що вона його тримала за ушко. Це була дама, у великому, мов горнець, капелюсі з шкіряними квітами, зодягнена політньому за останньою модою в Крістчерч, що була передостанньою в Сідней. Вона ховала своє обличчя від сонця під червоною шовковою парасолькою та й взагалі мала вигляд буржуазний, так само як її каменяр, коли б він умився, певне мусив би стати

буржуа з золотим ланцюжком від годинника на животі. Ці люди мешкали, звичайно, в одній з тих малих вілл, що я бачив, чоловік мав гарний заробіток, обидва могли сподіватися, що їх буде цілком забезпечено на старість, бо це були новозеляндські робітники. Я знав, чим найдужче захоплювався цей каменярь: розуміється, кінними перегонами.

Ми піднялися вище, аж на хребет гори, і побачили чудову картину: вулканічні контури гір і плодючі лавові яри півострова, між відкритим океаном і глибоким фіордом, що над ним лежить Акароа, тим фіордом, схожим на північно-італійські озера і так само гарним, як і вони. На високім пересмику, в гостиниці „Під ківі“, хотів я пообідати. Джим спинив авто. Настав той момент, коли європейський турист з висока добротливо каже до свого шофера: „Може, ви теж що - небудь перекусите“ — і гордо, не звертаючи уваги на подяку цієї людини, йде до свого панського стола.

Коли я зліз, шофер Джим сказав:

— Адже ви вживаєте перед їдою коктейль, чи не так? Джек, два Мартіні - коктейль⁵²!

Офіціант Джек відповів:

— Right o' (Добре), Джим!

Все було гаразд; а що я, чужинець, був Джимів гість, то цілком природна була річ, що він приймав мене з почестями

свого краю. І незабаром сиділи ми за столом під голим небом і їли холодне м'ясо. Офіціант Джек після коктейля приніс австралійське пляшкове пиво і, зацікавлений, спинився біля нашого стола. Це був лондонський кухар, тільки дванадцять років замешкалий тут, він не вимовляв літери „г“ і не міг ще цілком перебороти деякої зневаги, говорячи про мешканців колоній, про тих провінціалів з Нової Зеландії. „Але, сер“, казав він, „це таки добра країна. Тут добре працювати, тут кожен все одно, що сам собі хазяїн! Чеддерського сиру, сер? Зараз сер!“

А тимчасом я мусив відповідати шоферові Джімові. Отже, яка моя думка про домініон Нової Зеландії?

— Найкраща країна в світі!— сказав я.— І найбагатіша країна в світі. А чи найщасливіше країна в світі—це мусите ви мені сказати, Джіме. Мені здається, що вам усім тут начеб-то трішки нудно. Нема у вас ніяких мистецтв, ні театру, ні музики...

Джім перебив мої слова. Адже в кожній новозеляндській місцевості є вже кіно з найновішими американськими ковбойськими фільмами. Що-правда, картини і таке... Але музика! Я говорив би цілком инакше, коли б тільки оглянув цьогорічну краєву виставку в Денедін! Новозеляндці їздили туди сотнями

тисяч, майже всі. І головню заради тієї чудесної музики, що її там можна було послухати: капела з кіз (волинок) шкотських гірських полків. Аж дві сразу, прошу вас!

— Джентльмен має цілком рацію, сказав Джек, принісши сир.— Нова Зеландія — це добра країна, але повільна, неправда?

Обидва почали сперечатися, чи Нова Зеландія „slow чи „fast“, чи повільна чи швидка. Їхня суперечка не була гостра, а приятельська й жартівлива; провадили вони свою дискусію кількома й не дуже коректними слівцями, і жоден з них не діставав своєї зброї з якогось особливо багатого арсеналу думок. Я сидів при цьому, як чужинець, що не може взяти участі в розмові, і, милуючись чудовим краєвидом, думав про те, що цій небогій країні мабуть тільки й цього бракує—трішки більше духовного життя й мистецтва, що це справді нова Елада, тільки без невольництва і без мистецтв, що тут можна або досягти нового, вищого ступеня людства, або якраз тут програти великий рішучий бій. Коли Новій Зеландії не пощастить, гадав собі я, тоді можна буде сказати, що нічого вганятися за життям у визволеному від соціального гнету світі...

Коли ми скінчили свій обід, Джим сплатив рахунок, мов який вельможа; перед тим він примусив мене згодитися на його ціну, що

Йому самому забезпечувала добрий заробіток, але тепер, за межами своєї професійної праці, він був гойний і гостинний.

Ми сіли знову в наше авто й поїхали далі, згори, в напрямкові до берегових скель. Краєвид ставав що - раз гарніший і багатіший. Навколо напівіталійський весняний пейзаж з південно - європейськими квітами й овочами. Оливкові дерева та горішина, що їх принесли сюди перші французькі поселенці, ростуть і досі там, широко розмножившись. Ростуть акації і мігдалі, цитрини й помаранчі, а по старих садах нащадки винограду з Бордо.

На одному місці, звідки видно було шовковисту блакитну воду фіорду, а на другому боці червоні дахи Акароа й білі квіти по садах, я попросив Джіма спинитися, і ми викурили з ним цигару, раніш ніж поїхали далі. Я випитував у Джіма про подробиці одної жахливої історії, що сталася на цьому гарному півострові: про напад маорійського Наполеона — Те Раупарага — на тубільне плем'я, що колись тут жило, та про те, як це плем'я переможено й поїдено. Виявилося, що Джім мав добру шкільну освіту й розумівся на історії своєї батьківщини. Він знав і історію того першого французького поселення в Акароа, історію про шістдесят п'ять емігрантів на парусному кораблі „Le comte de Paris“ (Граф Паризький), що

1835 року мало не захопило південного острова Нової Зеландії на французьку власність. Він гордо говорив про те, що до цього не допущено, і був радий, що я згоден з його поглядами. На нашу з ним думку, британська демократія в Новій Зеландії — це був найкращий колонізаційний спосіб дев'ятнадцятого століття і ще в двадцятому велика надія білого людства. Які досягнення! 1830 року Те Раупарага із своїми людьми поїдає населення Акароа, а 1853 року має Нова Зеландія парламентський устрій — це тоді, коли його ще не має багато німецьких країн. Минає сорок років, і мала демократія створює собі цілу низку прекрасних соціальних законів, яких ще досі й світ не знав: новозеландський робітник і службовець бере участь у національному добробуті, дістає високу плату, має розумні умови праці, забезпечення на старі літа, охорону жіноцтва, дітей, хорих. Минуло всього тридцять років з того часу, як ці тягарі звалено на народне господарство — і Нова Зеландія є та країна, що має відносно найбільший вивіз у світі; це не лише країна, що не знає убогства, це навіть найбагатша країна в світі.

— Джіме, — сказав я, — чого ще більше може бажати новозеляндський робітник?

Джим зрозумів це запитання так, наче воно стосується особисто його.

— О, — сказав він, — багато ще дечого хотілося б. Мені хотілося б мандрівки, Європа мусить бути гарна...

— Вам хотілось би побачити Італію, Джіме? Або Париж?

— Ні, — відповів Джім, — я хотів би побачити Радянську Росію. Ах, це мабуть чудесна країна. Робітнича країна! Ви, часом, Леніна не знали?

Не можу обійти мовчанкою, що я чув потім од цього молодого новозеляндського робітника; а почув я те, що він, хоч і користує з усіх переваг доброї буржуазної соціальної реформи, з якимсь мрійницьким і релігійним захопленням вірить у Володимира Ілліча Леніна, вірить в соціальну перебудову всього світу, в ту перебудову, що його, Джіма, ледве чи зможе зробити заможнішим, проте він і багато його товаришів прагнуть її, як щастя, вищого над їхнє щастя, як неба над їхнім земним раєм.

ПІТКЕРН ⁵⁸⁾

Європеєць, що знає тільки ті моря старих частин світу, що по них часто плавають кораблі, не уявляє собі, який пустий і самотній Тихий океан. Як нічне небо південної півкулі коло Південного Хреста ⁵⁴⁾ і недалеко від найяскравіших зоряних архіпелагів має своє жахливе чорне й пусте місце, що його там називають „Вугільним Мішком“, так і велике море антиподів між Чіле й тисячею полінезійських островів має своє мертве місце, ту величезну порожнечу, звідки сторчать тільки жахливі самотні скелі Salas y Gomez (Салас і Гомес ⁵⁵⁾) і кам'яна тайна Великодного острова ⁵⁶⁾.

Наш пароплав, по дорозі з Нової Зеландії до Панами, вже вісім днів не бачив ні шматка землі, жодного корабля; вже п'ять днів коло нашої самотньої шогли не літають навіть останні вістуні материка, великокрилі альбатроси. І раптом, цілком безпосередньо, бачимо високу скелю, червону, вкриту

зеленою рослинністю. Цей гострокінчастий і костистий острів — це острів Піткерн. Я знаю, що це одно з великих романтичних місць на людській землі, таке святе, як острів Робінзона або як Стівенсонів острів Скарбів, однакові з ним. Пожадливо дивлюсь я туди. Я знаю, що наш корабель стоятиме кілька годин перед Піткерн, щоб прийняти на борт овочі, і прошу, щоб мене на цей час було перевезено на сушу. Капітан дивиться на мене своїми, мов скло, ясними очима моряка й сміється.

— Звичайно, докторе я вам зараз дам човен, воно тепер цілком легко дістатися на берег. Ви побачите гарні помаранчові дерева, багато кокосових горіхів, навіть кількадесят мізерних хат. Але вам треба б забрати з собою в човен свої клунки, так, про всякий випадок; я знаю, що я вас можу висадити на берег, але чи буде змога через дві години привезти вас назад—це в божих руках. Людина, виходячи на берег Піткерн,—щоб йому добра не було, тому осоружному берегові,—мусить цілком приготувитися на те, що його корабель раптом зникне йому з очей. Пусте, за яких-небудь два тижні може знову спинитися перед островом якийсь пароплав, але може вітер і кепська погода не дозволить і цього, і мине чверть року... Отже, ви ладні на якийсь час замешкати на Піткерн?

Скляні очі дивляться на мене, а мені соромно, я й сам не знаю, що робити. Ні, я не згоден. Я ще ніяк не можу зважитись висісти й замешкати на острові Піткерн!

Цей острів Піткерн, що його велику й надзвичайну історію так виразно пригадую собі я в цей момент, має свою назву від одного молодого мічмана експедиції Картре, що 1767 року вперше побачив цю скелю із своєї щогли. Минуло ще двадцять три роки до того часу, як 23 січня 1790 року європейський корабель став на якорі перед островом. Дев'ять білих моряків на борті, потім шість канаків з Таїті й одинадцять брунатних жінок. З великим напруженням виносять люди запаси через воду, дошки, знаряддя, все, що можуть вони використати з підмостків і наряддя корабля. Потім підпалюють вони корабель. Вогненні язики вилискують у золочених буквах на носі корабля; His Majesty's Ship „Bounty“ (Корабель його величності „Баунті“).

Військова шлюпа „Баунті“ виїхала на різдво 1787 року із Спітхеда⁵⁷⁾ під команду лейтенанта Блай — офіцера, що вже брав участь в експедиціях Кука на Південне море.

Маленький корабель, хоч він і військовий і підлягає суворій флотській дисципліні, має мирне й економічне призначення: з тих щасливих островів, що їх бачив капітан Кук, з Таїті має він перевезти зразки коштовного хлібного дерева непошкодженими й живими до колоній його величності в Західній Індії, щоб їх там можна було насадити.

„Баунті“ доходить до Таїті і вантажить на борт хлібне дерево, тисячу п'ятнадцять штук у вазонках. Усе йде гаразд, уже плывуть назад, уже минули вулканічний острів Тофуа. Капітан Блай дуже задоволений з себе. Але що він такого заподіяв своїм матросам? Чому вони так ненавидять його? Вранці 28 квітня вони несподівано нападають на нього й витягають його з ліжка. Дежурний підштурман, Флечер Крістіян, керує бунтом. Взявши силою капітана, перемагають вони тих офіцерів, що не були з ними. Повстанці не проливають крові, але вони змушують своїх полонених пересісти на відкритий човен, вісьмох офіцерів і підофіцерів, крім капітана, — на борті „Баунті“ залишається двадцять п'ять чоловіка, між ними чотири офіцери королівської флоти. Мандрівка цих вісімнадцятьох людей у відкритому човні — це одна з великих морських пригод: сорок один день, три з половиною тисячі морських миль,

голод, спрага, буря і стріли дикунів... Капітан Блай переносить усі небезпеки й щасливо висідає на берег на острові Тімор⁶⁸) в голянській Індії. Його перша думка така: на шибеницю бунтарів з „Баунті“! Як тільки повернувся до Англії, цей мстивий капітан спричиняється до того, що звідти висилають фрегат „Пандора“, щоб спіймати матросів з „Баунті“. „Пандора“, прибувши до Таїті, знаходить там і заарештовує чотирнадцятьох бунтарів. Їх заковують у кайдани, і тепер починається другий великий морський роман — поворот „Пандори“ з бідолашними полоненими, прив'язаними на палубі в жахливій темній стайні... У цьому правдивому романі маємо теж велику корабельну катастрофу: „Пандора“ розбивається на коралових скелях великого рифу — бар'єра, недалеко від берегів Австралії. Капітан Едвардс рятується в човні, навіть не велівши відв'язати полонених від розбитого корабля, тільки милосердя каптенармуса рятує сердег: він ніби випадково упускає ключі від кайдан в темний отвір, що його вони називають „пушкою Пандори“. З цих бунтарів „Баунті“, що їх спіймано на Таїті, потрапляє, кінець-кінцем, десять до Англії, де військовий суд п'ятьох із них виправдує, а п'ятьох засуджує. З цих п'ятьох трьох повішено.

Але „архібунтар“ Флечер Крістіян не дав себе зловити. Даремно шукала „Пандора“ його і знищеного „Баунті“, перенишпоривши половину Південного моря. Тільки частина бунтівників з „Баунті“ чекала на Таїті своєї

Кам'яні фігури на узбережжі Великодного острова

долі. Флечер Крістіян, хитріший чи з багатішою фантазією, ніж решта його товаришів, поїхав на „Баунті“ далі, далеко-далеко, в безлюдну тишину, у Вугільний Мішок Південного океану, поїхав у той світ, де ще не полюють британські фрегати. Може, і чув Флечер Крістіян про якийсь малий скелястий

острів, що його бачив з щогли один мічман двадцять три роки тому...

Люди з „Баунті“ висаджуються на Піткерн і палять за собою корабель, щоб його ніхто не знайшов. Недалеко від трудної пристани знаходять втікачі скелю з тим старовинним і таємничим образним письмом, що становить велику загадку Південного моря. На давно залишених поганських жертівниках сторчать німі кам'яні фігури, схожі на фігури Великодного острова; недалеко від цього місця валяються людські черепи. Але той старий народ, що їв тут м'ясо жертв, вимер, на острові нічого не живе, крім лісу й мізерної фауни маленьких тварин, що складається з однієї-однісінької тубільної пташки.

Дев'ять англійських моряків, ставши бунтарями, піратами, висідають на берег цього острова. З ними люди Південного моря, чоловіки й жінки, мов безневинні діти, якщо з ними поводитися як слід, проте це кровожадні й суворі люди, коли між тих чоловіків і тих жінок з Таїті замішається жадова, брутальність і пиятика бунтарів-моряків. Цього роману про бунтарів на Піткерні не встиг написати епік Південного моря — Стівенсон. Тільки він міг би розказати цю історію, історію про криваві злочини й наївні гріхи,

історію війни всіх проти всіх у цій примітивній малій громаді, починаючи з того дня, як матроси несподівано підслухали застережливу пісню темних канакських жінок :

„Навіщо гострить чорна людина сокиру свою ?
Бо хоче він убити білу людину !“

І розпочалася на Піткерні громадянська війна — чорний проти білого, жінка проти чоловіка. За якийсь час вимордувано всіх канакських чоловіків, а з дев'ятох бунтарів тільки чотири лишилося живих ; Віл'ям Мек Кой, Метт'ю Кінталь, Едвард Юнг і один чоловік, що тоді називався Александер Сміт ; усі — прості матроси аж до флотського кадета Юнга. Решта, небіжчики, залишили деяких темношкірих нащадків.

Із чогирьох останніх матросів „Баунті“ вмирає Мек Кой від *delirium tremens*. Він зробив з залізного казанка самогонний апарат і навчився гнати напитек з якогось коріння. Одного дня прив'язує він камінь до себе й скаче з найвищої скелі в море. Його приятеля Кінтала, охочого до суперечок, вбивають гуртом Юнг і Сміт.

З бунтарів „Баунті“ живуть на Піткерні вже тільки Александер Сміт і Едвард Юнг. Хто кого з світу зжене ? Кому захочеться

мати жінку другого, хто підстерігатиме його сон, хто вночі з піднесеною сокирою підкрадатиметься до хати свого ворога?

Року 1800 обидва ці чоловіки були ще живі. І ростуть діти, їх аж двадцять трое, нащадки п'яниці Мек Коя і ватажка бунтарів Крістіяна й озвірілого рубаки Кінталя, нащадки їх і диких жінок, що заради них вони один одного вбивали. Яке з цього пекло вийде на цьому острові Піткерн?

В лютому 1808 року з'являється раптом корабель перед островом Піткерн, уперше з того часу, як спалено „Баунті“. Капітан американського вітрильного судна „Топаз“, Мею Фольджер з Бостону, відкриває сліди людського селища, виходить на берег і знаходить— що? Пекло?

Ні, капітан Фольджер знаходить малу старохристиянську недільну школу серед океану, під чесногливою зверхністю шановного старого острівного патріярха.

Це --- як би його сказати? 1800 року на острові Піткерні сталося чудо. Обидва останні бунтарі не зігнали один одного з світу, але один одного „напутили“, вони постановили жити по-християнськи. Едвард Юнг вмер, покаявшись, не уві сні від сокири, а по буржуазному, від астми. Александер Сміт врочисто

зрікся свого грішного минулого, навіть свого старого прізвища. Цей новий Адам, що його він зробив з себе, називається тепер Адамс, Джон Адамс. День - у - день читає він свою book of Common Prayers (молитовник), що її, дивна річ, перенесено на берег з „Баунті“; він виховав двадцять трое дітей у дусі науки англійської церкви, скільки він її собі пригадує, і нема на всьому світі такого набожного острова й такого суворого острівного короля, як острів Піткern і його монарх Джон Адамс. Коли капітан „Топаз“ розніс дивну звістку про останню долю „Баунті“ по цивілізованому світі, цей острів наверне-них грішників став улюбленою темою для англо - саксонських промовців. Найближчими десятиліттями раз - у - раз вертаються капітани кораблів і пасажири з Південного моря і розповідають цілі трактати про неймовірну чистоту й сувору моральність цієї маленької колонії. Коли патріарх Джон Адамс, доживши глибокої старости, вмирає, посилає британський уряд мармуровий пам'ятник на могилу цього непокараного бунтаря. У зворушливому вікторіянському періоді і пізніше, аж донині, обдаровує й панькає англо - саксонський світ тих малих дітей Південного моря, тих набожних зразкових хлопців і зразкових дівчат, що співають гімни . . .

Двічі вимандрують з переповненого острова нащадки бунтарів — раз на Таїті, а раз на острів Норфольк⁶⁹). На острові Норфольк живе ще багато родин з Піткерна. Але дехто знову вернувся на свій старий острів і тепер живе там сто шістдесят п'ять людей, що переважно називаються Крістіян або Мек Кой. З 1838 року ріє англійський прапор над скелею. Тепер острів підпорядковано номінально губернаторові, що має свою резиденцію на Фіджі. Але фактично має тут маленька демократія своє самоврядування, і Піткерн була перша країна в світі, що своїм жінкам надала виборче право.

Є там свій виборний урядовець, що називається „магістрат“, і парламент із сімох послів. Один з найголовніших писаних законів на острові забороняє вбивати кішок, бо вони винищують пацюків.

У Велінгтоні в Новій Зеландії живе, якщо він ще досі не вмер, дуже старий чоловік — Давід Нільд, пастор „Божої церкви“. Це не яка-небудь божа церква, а саме та, що, на думку реверенда (попа) Нільда, є єдина правовірна церква. Його небіжка жінка, Розалінда Амелія Нільд, з роду Юнг, була внучка Едварда Юнга, морського кадета з „Баунті“.

Вона була трохи поетка й написала книжку про свою батьківщину—Піткерн. У післямові до цієї книжки оповідає пастор Нільд, чому він, коли його дружина вмерла на острові, не міг там залишитися. Причина була теологічна. Ці люди з Піткерна не кепські, проте вони таки еретики.

Що-правда, від англікансько-прататських ересей, що їх Джон Адамс прищепив на Піткерні, вони вже давно відійшли. Місіонер з Америки 1886 року на вернув піткернійців майже на правдиву віру, на віру секти „адвентистів сьомого дня“. З того часу святкують вони вже не неділю, а суботу. Коли в неділю приходить який корабель — з того часу, як відчинено Панамський канал, курсує тут багато кораблів — йдуть вони спокійнісінько на борт і продають пам'ятки туристам. Але коли якийсь корабель прийде в суботу, то, хоч теж заходять вони на борт і несуть свій крам, але тоді вони говорять з пасажирами так: „Приятелю, я дарую тобі оцю мальовану миску з кокосового горіха. Коли ти хочеш мені подарувати один шілінг, то зроби це, але ти не мусиш“ ...

Та в цьому ще міг би реверенд Нільд погодитися з їхньою релігією. Навіть не перечив би він проти того, що вони так суворо розуміють десятину. Треба вам знати,

що на Піткерні живуть люди комуною, і ті гроші, що вторгують на кораблях, за помаранчі та кокосові горіхи, за пам'ятки й квіти, повертають на громадські потреби, закупаючи з Америки й Нової Зеландії товари, але на пні кожного десятого кокосового дерева можна побачити висмалене тавро LX, що означає: Tenth of the Lord (Десятина богові). І кожен десятий ряд у банановім гаю, кожне десяте помаранчове дерево належить до бога; тих овочів не продають на те, щоб купити за ці гроші муки, чи крісел, чи дахового заліза, а всю виручку від цієї десятини посилають до Америки „адвентистам сьомого дня“ на їхню набожну місіонерську справу.

Оце вже не до вподоби реверенду Нільдові. Він прийшов до висновку, що адвентисти сьомого дня теж єретики. Вони святкують суботу—добре. На схід від інтернаціональної демаркаційної лінії, отже в Європі, Америці, навіть на Піткерні, треба святкувати суботу. Цілком инша річ на заході від 180-ого меридіану. Реверенд Нільд свято переконаний у тому, що кожен піде до пекла, хто на захід від 180 меридіану, от як у Новій Зеландії, за „сьомий день“ вважає суботу, а не неділю.

Перший піткернієць, з ким мені довелось увійти в розмову, був Крістіян з покоління капітана бунтарів. Він перший прийшов на борт „Роторуа“ з повною корзиною ананасів, кокосових горіхів і чудових бананів. Крім цього продавав він пам'ятки—торбинки з пальмової соломи, жахливо прикрашені квітками, і ящики з кокосового дерева й яскраві ланцюжки з черепашок. За ним вийшло з трьох великих човнів ще сто із його 164 земляків, чоловіки, жінки та хлопці, усі босоніж, але зрештою важно зодягнені в надзвичайно англійські артикули вбрання, хто в матроських шапках, хто в солом'яних капелюхах.

Ці обличчя, напіванглійські, напівканакські— не гарні. Адже ці люди вже ціле століття множаться від одних предків. Дивно, що ці люди такі чеснотливі, а на острові не виводяться пранці: пояснити це можна хіба тим, щоб не стало занадто великим населення для цього скелястого острова, що має всього вісім кілометрів в обводі. Якось, так з одно покоління тому, раптом вибухла на Піткерні епідемія божевілля. На протязі двох років майже всі мешканці острова один по одному переживали цю хворобу. Потім ця пошесть зникла безслідно. Але є щось таке в їхніх очах...

Молодий Крістіян, що в нього купую я овочі, має великі уха й в роті бракує йому

найголовніших зубів. Він знає чисту шкільну англійську мову, хоч ці люди вживають між собою важко зрозумілої мішанини з англосаксонських і полінезійських слів.

Як скінчилася наша ділова торговельна розмова, завдає мені піткернієць дивне запитання:

— Скажіть, чи тепер де-небудь воюють, чи, може, Європа живе в мирі?

Я вказую жартівливо на британського офіцера, що стоїть поруч мене.

— Я його колишній ворог, австрієць, але ж ви сами бачите, що цей капітан нічого мені не робить.

— О, — каже піткернієць, — ми простили теж своїм ворогам. Недавно жив між нами один австрієць, ми його дуже любили, але тепер він вже помер.

На жаль, я забув спитати, як називають на ім'я цього австрійця. Його прізвище було Leffler чи Löffler. Після війни прибув він на острів Піткерн з Таїті. Це був дідусь понад сімдесят. На острові токарював він „не за гроші, а з приязни“; я маю навіть тепер гарну палицю з пальмового дерева, що її він зробив, з ручкою в формі жагуче простягнутої руки. Він навчив тубільців виробляти ті гарні дерев'яні ящики, що з них, здається, так і

віє останнім віденським художнім смаком серед того мізерного, позбавленого всякого смаку мотлоху, що ним вони торгують.

Більше й не знаю нічого про Лефлера. Він жив біля двох років на острові. Останніми часами був він дуже хорий, і вони не раз носили його на своїх плечах на борт кораблів стрімкими східцями.

Ах, ту гірлянду з сніжнобілих і пахучих квіток морінда, що її за гарним полінезійським звичаєм молочно-кавово-брунатна дівчина, в рожевому ситцеві, повісила мені на шию, ту гірлянду я радо поклав би на могилу цього незнайомого, що мабуть теж мав ту саму непереможно непосидючу й невтомну рису мандрівника, що лежить і в моєму характері.

Проте ні, я ще не можу зважитися жити й умирати на Піткерні.

Я міг би, коли б я цього схотів. Я можу стати піткернійцем, кожна людина може стати піткернійцем, обіцявши провадити християнське, ні, адвентистське життя: не курити, не вживати алкоголю й працювати для громади тільки з приязни, як каже молодий Крістіян, а не за гроші.

Тільки з приязни, а не за гроші „магістрат“ з Піткерна, людина з покоління п'яно-свинського розбійника Мек Коя, сів одного разу добровільно на охоплений полум'ям

корабель, щоб, як лоцман, провести його морем до пласкішого острова, бо на Піткерні не було порту. Одна з новел Південного моря Джека Лондона оповідає цю правдиву пригоду під геніяльним заголовком „Насіння Мек Коя“.

О ти, чоловіче чи жінко в мученицькій Європі, що не раз мрієш про мандрівку, про якийсь райський пальмовий острів,— тобі треба тільки взяти скриню книжок і кілька штук старого вбрання і чотири тижні їхати на захід від Савтгемптона на пароплаві Ново-Зеляндської Компанії,— це обійдеться дешевше, ніж тобі здається.

А потім, на Піткерні гроші тобі непотрібні.

Якщо ти тільки знаєш яке-небудь путяще ремесло, мешканці острова приймуть тебе дуже радо, і ти ділитимеш з ними їхню кривлю і їхній харч. Лікаря, особливо зубного лікаря, привітали б там дуже радісно, не менше й доброго музиканта. Не надто дикий художник міг би пам'яткову промисловість тих людей скерувати на кращі рейки.

Розуміється, грошей там ніхто не заробить, жодного пенні. Тільки прожиток і перспективу почесної могили на кам'яній скелі.

Я знаю, звичайно, що я міг би висісти й назавжди залишитися на Піткерні. Що власне стоїть тут мені на перешкоді? Невже

тільки буржуазна боязкість? О, я дуже добре знаю, що я бажаю собі такої старости, такого корисного й розумного життя на острові, яким жив Роберт Луїс Стівенсон або незнайомий австрієць Лефлер, життя тропічного ереміта, що може й нічого іншого не є, як лагідна й повільна смерть, як поступовне й передчасне злиття з тією милою рослинністю, а може й... може одинока можливість викрадене з цікавості яблуко знову потихенько повісити на дерево знання й жити в раю без пізнання, без гадюки...

Що стоїть мені на перешкоді? Обробляв би шматок землі, викохував би солодку та звичайну картоплю, цукрову тростину, тропічні овочі й хлібне дерево. Полював би на здичавілих кіз, як Робінзон Крузо, або шукав би яєць тих курей, що вільно гуляють собі по всьому острові!

Що не дає мені цього зробити? Може, осоружна, нестерпна чесність тих набожних мешканців острова, ця чесність недільних шкіл, що через неї їм з усього англо-саксонського світу раз-у-раз люб'язні подарунки посилають, та чесність, що за неї саме тепер моряки „Роторуа“ навантажують піткернійські човни безліччю ящиків, різдвяними подарунками добрих і сентиментальних людей з Нової Зеландії?

Ні, на берег я не піду. І коли ці три човна покидають корабель і відпливають до піни-стих берегів, до того острова, якого не торкнеться моя нога, затакують піткернійці бадьюру пісню, що її склала їхня поетка Розалінда Юнг:

„Тепер останню пісню заспіваймо — прощайте, прощайте!
Тікає кроком велетенським час — прощайте, прощайте!“

І я руками киваю їм услід, я журю потихеньку сам себе, що не сиджу тепер в одному з тих човнів, а в глибині радуюсь, що уникнув спокуси, справжньої небезпеки. Прощайте, прощайте!

ПАНАМСЬКИЙ ПЕРЕКАЗ

Це, звичайно, неправда, що модерний світ не знає ніякої романтики. На цьому пароплаві „Роторуа“ через таку пору року є лише вісімнадцять пасажирів першої класи, проте, які авантуристичні біографії, які цікаві пригоди розповіли вже вони мені! Розуміється, тут майже цілком нема жінок. Між нами тільки три дами, що про них багато говорити не доводиться; є й одна дитина, а решта чотирнадцять — чоловіки. Можна було б сказати, що це — корабель без жінок, коли б, звичайно, не було тут ще третьої класи: сорок одна особа, на верхній палубі ззаду, у великій тісноті, за залізним бар'єром і полотняною перегородкою, що відмежовує їх від нас — салон пасажирів. За цим бар'єром і цим полотном живуть чоловіки в білих сорочках, простіше, бо навіть у ці екваторіяльні вечори, де спека доходить до сорока ступенів, не одягаються вони в смокінги та в тверді сорочки, як ми це робимо: і там живуть молоді дівчата та жінки.

Я не знаю, хто перший вжив цього слова: той ідіотський бар'єр на палубі, де ми гуляємо, називаємо ми сексуальною лінією, „the sex line“. Можна бачити, як увечері під тропічними зорями постаті в смокінгах тихо або перешіптуючись наближаються до цієї лінії і відхиляють трішки завісу... Треба вам знати, що в нас на борту є три молоді кадети новозеляндської армії, чудові, зразкові кадети, що їх, здається, добрано з-поміж усіх їхніх товаришів для дальшої освіти в британській офіцерській школі в Сандгерст. Їх привели на борт у Велінгтоні їхні мужні дебелі новозеляндські матері, і ми бачили, як вони прощалися з ними, дуже зворушені, по-хлоп'ячому зніжковівши від цього зворушення. А тепер їдуть вони до Англії, де вони всі хочуть бути фельдмаршалами... Треба уявити собі, що це означає, яке це щастя, які сні золоті. Аж тут... корабель без жінок або майже без жінок — це ж жахливо! Цілий день грають бідолашні юнаки „квойт“, цеб-то вони кидають плетеним з шнурків перстеном до ціли, нарисованої крейдою на палубі коло самісінької сексуальної лінії. Іноді потрапить кільце за бар'єр, тоді яка-небудь із запертих дам третьої класи люб'язно простягає крізь бар'єр кільце, такою ручкою, що...

А тепер, щоб пояснити припущення якоїсь надзвичайної авантури, кілька слів про такі години в Панамі. Від острова Піткерна ми не бачили землі довго-довго, а тепер нас, кому обридло вже море, раптом випустили, хоч тільки на одно передполудне, та зате в якому місці! В мальовничому порті західнього світу, в Порт-Саїді Тихого океану, в місті великих брам, що має дві назви — Панама, як столиця маленької республіки, і Бальбоа, як столиця надканальної смуги, що нею правлять янкі; так само на другому Атлантицькому кінці каналу має це місто дві назви, а саме: Крістобаль, цеб-то Криштоф, і Колон, цеб-то Колумб. Треба знати, що в обидвох випадках маємо діло з тим самим містом, тільки розколотим невидимою дипломатичною лінією на дві частини; в одній вільні панамці (та салдати й громадяни Сполучених Штатів, що перейшли вулицю навпоперек і опинилися за кордоном) можуть пити скільки завгодно алкоголю, а в другій суворі закони примушують до тверезости. Отже, Панама й Бальбоа, Бальбоа й Панама — це багата мішанина з солідности янкі та твердої еспанської рутини, з індіців і індусів, з негрів, хінців, гідальго й американських інженерів — усе це причепурено, вкрито асфальтом, приведено в санітарний порядок, обставлено

дротяними сітками від москітів, усюди галас від ріжків авто й катедральних дзвонів; пахне бензиною й орхідеями і всюди млосно гаряче...

Треба собі уявити тепер тих трьох кадетів, що тільки й знали свою добру простудушну Нову Зеландію, найтверезішу країну на цій землі, тих трьох русявих юнаків, глибоко просякнутих британським патріотизмом, що раптом опинилися в цій зачарованій околиці. О, я бачив, як вони в авто їздили до руїн у джунглях, двадцять п'ять кілометрів за містом, до руїн тієї Старої Панамі, що її знищив Морган, сер Генрі Морган, старий пірат. Оця чотирикутна вежа, що на її камінні ростуть дерева мов у лісі, була колись катедральною церквою, золоченою всередині... Я бачу, як ці три юнаки, то з великим оживленням, мов діти, що бавляться, то штучно важно, ті офіцери й джентльмени, що їх не торкається романтика, мандрують по руїнах; а велетенські черепахи снують по траві, літають колібрі, пахне дикою ванілею та якимись незнайомими лісовими рослинами...

Це все кажу я на те, щоб зробити зрозумілим настрої Чарлі. Я не знаю цього докладно, але гадаю, що там, через сексуальну лінію, він дуже залицявся до місіс Тейлор. Треба знати, що місіс Тейлор, гарна молода

жінка з третьої класи, покинула раптом наш корабель у Панамі замість їхати далі до Савтгемптон на телеграму свого чоловіка; говорять на борту, що її чоловік з Нової Зеландії прислав їй таку телеграму: „Теща несподівано вмерла. Крапка. Вернись, помиримось. Крапка. Тепер ніщо не стоїть між нами“. Отже, хоч Чарлі закохався в місіс Тейлор і став на все життя нещасливим і ненависником жінок, проте бачив я, як він у Панамі купував панаму, дешевеньку, за два долари — панамських капелюхів взагалі не виробляють у Панамі, але в Еквадорі, тому купує кожен у Панамі справжнісіньку панаму... Отже з годину опісля сидів Чарлі в цій панамі поруч мене на передньому містку корабля; ми сиділи під пекучим промінням тропічного сонця, звисивши ноги з містка над палубою, і придивлялися до цього неймовірного, до цього неможливого чуда, Панамського каналу, що ним помалу плив наш пароплав.

Я пригадую собі, що Чарлі принаймні тричі болісно зідхнув через місіс Тейлор, але потім, знаєте, побачив він на березі каналу справжнього живого алігатора й тут уже не було часу для світового болю. Я оповідаю це все виключно з тією метою, щоб приготувати до великої, глибокої, поважної,

любовної авантури якраз цього русявого юнака Чарлі, що на неї прийде черга потім. Але саме тому мушу пояснити, в якій романтичній атмосфері жив він того дня. Романтичній? Хіба технічне спорудження, як от канал для кораблів, може бути романтичним? Я теж не вірив цьому, але тепер побожусь, що той канал янкі є таке дике фантастичне чудо, яке тільки могло зародитися в мозкові якого-небудь поета! Висока техніка! Стоять рядами у воді бетонні ліхтарі з електричними рефлекторами; на одному рефлекторі сидять пелікани, на другому — чаплі, журавлі; всюди літають орли, шуліки; від берега до берега хмарами носяться метелики. Хоч і будували цей канал інженери — янкі, проте мешкають у ньому крокодили; а де берегів не закуто в залізо й бетон, там дикі джунглі й темна тайна тропічного лісу.

Поруч русявого Чарлі сидячи на вузькому містку, починаю я, п'яний від сонячного проміння, говорити про той великий епос, про панамський переказ, про історію нового каналу, про ту велику боротьбу й поразку французьких піонерів, що їхніх трупів тут лежить багато-багато. І про американців: як вони насамперед створили непоказну уявну Панамську республіку, потім купили в неї цей ґрунт, десять миль завширшки, від одного

Моря до другого, а потім створили військо-
ву державу, військовий табір і майстерні;
потім як вони боролися з москитами, пере-
творюючи це світове вогнище зарази, вог-
нище жовтої гарячки й малярії в найздоро-
вішу тропічну країну на землі. Я оповідаю
про американського лікаря і тих салдатів, що
лягали в ліжко на простирадло, де раніш
лежали ті, що вмерли від гарячки, лягали
тільки на те, щоб, хто це міг знати, дати
доказ, що ця гарячка від дотику не переда-
ється. Далі оповідаю я, як вони потім, щоб
потвердити свої висновки науково, прожили
одну ніч у герметично замкненому просторі,
куди напущено комарів, тих заражених ко-
марів, що кусали хорих. Еге, тріумф, їм
пощастило довести, що комарі розносять
цю хворобу! Їм пощастило зробити велике
діло; ті люди, що добровільно взяли в свою
кров таку важку хворобу, тільки ті люди
знайшли можливість збудувати канал, бо від-
тоді ми знаємо причину лихоманки і вміємо
боротися з нею. Нині, кажу я кадетові Чарлі,
ця шийка не є вже країна лихоманки, бо ці
блакитно-зелені ліси там, на горі, можуть
бути повні хижих звірів, вода може кишіти
від алігаторів, але москитів нема, їх раз-у-
раз винищують спеціальні відділи, нафтою
поливаючи болото...

Своє оповідання про Панамський переказ я раз - у - раз перериваю: то бовтається у воді неживий алігатор, то велика чапля несе рибу в пазурах, то пливуть мимо кораблі, багато зворушливих кораблів. Жодного стовпа диму не бачили ми на пустинному Південному океані; але тут, на цій битій світовій дорозі, бачимо такий великий рух, що аж дух захоплює. Ось бельгійський корабель „Кельтієр“ пливе з Амстердаму до Ліма; „La Città di Bologna“ (Місто Болонья), з Генуї, везе емігрантів до Чіле, а „В. Ц. Сміт“, з Нью-Йорку, їде каналом до Сан - Франціско. Скільки прапорів, скільки багатства, скільки чужого народу! Один раз проїздить мимо нас ново-зеландський корабель з назвою великого кану з маорійського міту: „Арава“ йде до Велінгтону, а ми — з Велінгтону, яка радісна зустріч!

А потім, на великих потрійних шлюзах, сталася пригода.

Ті шлюзи, при виході велетенського штучного озера, лежать майже тридцять метрів над дзеркалом Атлантийського океану, що його ми бачимо вже звідси, глибоко під нами. Нашому кораблеві, що йде з півдня, золочений тропічним вечером, доведеться через три ступні спуститися вниз. Робить він це між величезними залізними брамами, в

глибоких басейнах, між рампами з ясного бетону, з чудовими гнутими лініями там, де він опускається в сусідній відділ. Електричні локомотиви, такі пласкі, що ми їх навіть називаємо каналовими блощицями, їдуть по обидві сторони і, як тільки досягнуто рівня, тягнуть корабель вперед до найближчого шлюзу, їдучи вниз стрімкою карколомною кривою. Довгий, довгий ряд чудових дорійських велетнів-колон з могутніми лампами прикрашує рампи з правого й з лівого боку. Спочатку ми високо над тими гігантськими кам'яними шоглами, потім, в міру того, як вода в шлюзах опускається, ми осідаємо що-раз глибше, і нарешті лампи світяться вже високо над нашими головами, а ми опиняємось на глибокому дні якоїсь непривітної шахти; потім дзвінко відчиняються залізні ворота, і нас тягнуть далі в сусідню сажавку цієї велетенської святині, ближче до моря, яке вже чекає на нас...

А тепер сталося ось що: коли наш корабель у найвищій шлюзовій сажавці почав опускатися разом з бурхливою водою, по той бік монументальної рампи в рівнобіжному каналі підіймався з глибини другий корабель, що минав нас, їдучи на південь, негарний, малий корабель, занадто глибоко вантажений, брудний і незграбний, з вели-

чезним югославським прапором на стерні і надписом на носі: „Міліца, Дубровнік“. А що я знаю, що Дубровнік це не яка-небудь марка на калошах, а хорватська назва Рагузи, то й кажу це кадетові; але хіба має яке-небудь поняття цей молодий антипод про славу Рагузи! Він тільки стоїть і дивиться, мов закам'янілий...

Дивиться на русяву в білому вбранні дівчину на капітанському містку поруч пілота; помалу підіймається вона перед нами з хвиль, мов Афродита, в пурпурі золотого сонця, що вже заходить...

Ми що-раз нижче опускаємось униз, не помітивши навіть, як зачинилися за нами залізні ворота глибшого шлюзу, а юнак стоїть остовпілий, мов від сонячного удару, і каже, що оце саме й є та дівчина, якої він шукає, що він любить її, що він у Колон покине корабель і пуститься шукати її по всьому Тихому океані...

(Він цього не зробить. Він мусить їхати до Сандгерст і стати зразковим кадетом).

Та я розумію його. Того романтичного дня все якось приготувало його до цієї зустрічі, до цього корабля, що проїхав мимо нас, до цього коротенького роману, золоченого вечірнім сонцем. Її, Мілицу з Дубровніка, — вона певно називається Міліца, — і його,

Чарлі з провінції Таранакі, з Нової Зеландії, звела до купи східньо-західня доля і розлучила на світовому перехресті! О, я знаю, що в цю гарячу ніч, яка тепер настане, вона мріятиме про русявого хлопця!..

Посутеніло якось раптом. Ми пройшли третій шлюз і пливемо до виходу каналу; вже дихає на нас морський вітер. За нами вогнями мигтить святиня, триступнева піраміда з терас з могутніми маяками. Такий самісінький вигляд мали в Мехіці ацтеків тераси святині бога Гуйцілопохтли у вечір врочистих жертв. Гаряча тропічна ніч запашними ваніліями дихає за нами з розпливчастих лісів, де тепер, гадаємо ми, зеленуваті очі ягуарів виблискують; і коли ми ту величезну, невимовно гарну святиню техніки залишаємо за собою, той модерний Акрополь, що світить тисячами вогнів, коли я, далеко за спиною лишивши Південний океан, що, мов сон, з'явився і зник, коли я помалу впливаю на море старого світу, гачинаю говорити з тугою якоюсь про брунатні кам'яні вулиці Рагузи, про сонцем золоченого великого проспекту — Страдоне, профасад палацу Ректорів, — він, що так жагуче випитував, навіть не слухає — він дивиться назад, туди, де вилискує найвища платформа водяної святині, туди, де корабель з Рагузи пливе на південь,

Його зір мандрує до міста великих брам, до
Панами, і несеться далі, в море тисячі остро-
вів, у безмежну даль, що розпливається, мов
сон, лагідними й сумними хмаринками впо-
вита.

ПРИМІТКИ

Стор. Прим.

- 13 1) Бенгалю (bungalow)—одноповерховий будинок (вілла, дача), пристосований до життя в тропічному кліматі в Індії і Далекому Сході взагалі. Слово походить від назви індійської провінції Бенгалія.
- 13 2) Канаками називають європейці тубільців в Сандвічевих островах (Гаваї), а не раз і взагалі всіх тубільців Полінезії.
- 14 3) Гонолулу — столиця республіки Гаваї (під $21^{\circ} 18'$ північної шир. і $157^{\circ} 50'$ західньої дов.) і портове місто на острові Оагу. З 1897 року Гавайська республіка є одна з територій Північно-Американських Сполучених Штатів. Подорожі на морські купання в Гаваї тепер у великій моді в Європі.
- 14 4) Маніла — головне місто на острові Люсон в архіпелазі Філіпінських островів (під $14^{\circ} 35'$ півн. шир. і $120^{\circ} 59'$ схід. дов.), відоме, між иншим, з виробництва цигар, що мають від нього свою назву.
- 19 5) Обсидіян — мінерал вулканічного походження, має колір пляшкового скла.
- 20 6) Джемс Кук (род. 1728, пом. 1779) — знаменитий англійський моряк і дослідник - мандрівник. З доручення англійського уряду провадив три морських експедицій по Океанії, відкрив багато островів. Підчас третьої експедиції (1776 — 1779) відкрив Гавайські острови, де й загинув з кількома матросами в сутичці з тубільцями.
- 20 7) Кілауеа — чинний вулкан на південно-східному березі острова Гаваї.

- 20 8) Камегамега (Камеаеа) і Великий — тубільний гавайський вождь (1789 — 1819), що об'єднав Гавайські острови в одну державу.
- 20 9) Гопліти — важкозбройна грецька піхота. Їхнє озброєння — довгий, важкий спис, меч, мідяний або шкіряний щит, мідяний або шкіряний шолом, мідяні наголінки.
- 22 10) Заборона (prohibition) алкоголю на всій території Північно-Американських Сполучених Штатів і їхніх колоній існує аж досі після світової війни.
- 22 11) Лао-Тсе (VI стол. до нашої ери) — основоположник хінської релігійно-філософської системи „Таоїзму“.
- 24 12) Потсдам — „пруський Версаль“, місто біля Берліну з родинним палацом Гогенцолернів і парком Сан-Сусі.
- 24 13) Фіджі (або Віті) — велика група островів в Океанії (між $15^{\circ} 48'$ — $21^{\circ} 4'$ півд. шир. і $176^{\circ} 51'$ — $181^{\circ} 38'$ схід. дов.), що складається з понад 200 островів.
- 24 14) Сува — головне місто островів Фіджі. Лежить на острові Віті-Леву, має добрий порт.
- 25 15) Еліс - Айленд — Елісові острови — на північ від групи Фіджі (між $5^{\circ} 4'$ — 11° півд. шир. і 176° — 180° східн. дов.).
- 30 16) Фобур - Сен - Жермен — аристократичний квартал у Парижі.
- 32 17) Тонга — група островів Полінезії на південний схід від Фіджі.
- 33 18) Секта методистів або веслеян, що її заснував англійський теолог — проповідник Джон Весселі (1703 — 1791).
- 34 19) Марш Радельського — австрійський військовий марш на честь переможця сардинських повстанців 1848 — 1849 р.
- 36 20) Гібіскус (Hibiscus L.) — рід рослини з родини мальвових, поширений переважно в тропіках на обидвох півкулях.
- 36 21) Таро (Calocasia antiquorum) має грубий м'ясистий корінь, що відіграє в Полінезії роль нашої картоплі.

- 41 22) Самоа — полінезійська група островів на північний схід од Фіджі.
- 42 23) Каве — це не „Кофе“, але рослина „Kawa“ (piper methisticum), що з її коріння готують тубільці питво „каве“.
- 46 24) Качик — титул вождів і правителів індійських селищ.
- 47 25) Торі — стара назва консервативної політичної партії в Англії, прихильників двору й сліпого послуху.
- 47 26) Бой (boy) — англійське: хлопець, хлопчик, служник, робітник.
- 50 27) Доктор на Заході визначає вчений ступінь (д - р філософії, права, медицини) і вживається як титул, але не є синонімом слова „лікар“.
- 51 28) Сагіб — східній (арабського походження) ввічливий титул, що ним величають європейців.
- 51 29) Нікуалофа або Нукуалофе — головне місто й резиденція на острові Тонга - табу.
- 66 30) Менгір — великий стовп з одної або кількох кам'яних брил на могилі або як пам'ятник важливої події або на означення, що дане місце святе. Слово menhir кельтського походження, зазначало такі могили в старій Галлії (сучасна Франція).
- 69 31) Копра — зерно з кокосових горіхів. Такі зерна розрізують, сушать на сонці або в сушарнях і вивозять до Європи, де з них б'ють кокосове масло, а жмихами годують худобу.
- 71 32) Готфрід Келлер (1819 — 1890) — відомий письменник, швейцарський німець.
- 71 33) Летучі лиси — так називають на Тонга великих тонгайських кажанів (Pteropus tonganus), схожих на наших шурів, тільки з крилами. Ця легенда про летучих лисів є характерний зразок поширення тубільних забобонів поміж європейцями.
- 79 34) Найсе — місто в Пруссії.
- 80 35) Альстер — ріка, що в Гамбурзі розширюється в красивий басейн і кількома каналами впадає в Ельбу.
- 80 36) Сідней — столиця Нового Південного Уельса (Австралія), один з найкращих портів на світі.
- 81 37) Ізергім (Isangrim, Eisenhelm, — залізний шолом) — назва вовка в німецькому тваринному епосі.
- 85 38) Апія — місто й пристань на острові Уполу (Ополу) в групі островів Самоа.

- 85 39) Роберт Луїс Стівенсон — англійський письменник, автор екзотично-авантурних оповідань (1850 — 1894).
- 117 40) Фердинанд фон-Гохштеттер (1829 — 1884) — віденський вчений. 1857 року взяв участь як геолог в експедиції австрійської фрегати „Новара“ й два роки провадив геологічні дослідження на островах Нової Зеландії.
- 125 41) Зальцкамергут — гірський гребінь у Горішній Австрії.
- 130 42) Пастерценглер — один з найбільших альпійських льодовиків на межі Тиролю й провінції Зальцбург (у сучасній Австрії). Цей льодовик починається з головного гребеня Східних Альп — Го-гентauern і гірським масивом Гросглокнер у південно-східному напрямкові простягається на 10 кілометрів.
- 131 43) Гаврісанкар — найвища гора (8840 метрів) в Гімалаях в Індії.
- 133 44) Денедін (Dunedin) — головне місто провінції Отаго в південній частині Південного острова Нової Зеландії.
- 140 45) Тадж Магаль — славетний пам'ятник мусульмансько-індійської архітектури (XVII століття) біля Агри в Індії.
- 142 46) Томмі Аткинс або Томмі Шутейне — прізвисько англійських салдатів.
- 143 47) Есекс — провінція в Англії.
- 186 48) Крістчерч (Christchurch) — головне місто провінції Кентербері на Південному острові Нової Зеландії.
- 186 49) Стратфорд (Stratford) — місто на річці Евон (Avon) в Ленкешірі (Англія), 3 кілометрів на півд. зах. від Манчестера. Місце народження геніяльного славетного поета — драматурга Вільяма Шекспіра (1564 — 1616).
- 187 50) Лінц — місто в Австрії.
- 191 51) Цей лайливий вираз вважають в Австрії за дуже нечемний.
- 193 52) Улюблений трюк англійців коктейль — мішанина віскі з водою, цукром, перцем, імбирем.
- 199 53) Піткертн (Pitcairn) — найдалі на південний схід (25° 3' півд. шир. і 130° 6' зах. дов.) висунутий острів з групи островів Туамоту в Південній Полінезії.

Стор. Прим.

- 199 54) Південний Хрест (Сгух) — маленьке сузір'я південної півкулі в найвужчій частині Чумацького Шляху, майже поруч темної ділянки, т. зв. Вугільного Мішка.
- 199 55) Салас і Гомес (Salas y Gomez) — малісінський (4 квадр. кілом.) скелястий острів, крайній східний пункт Полінезії (під $26^{\circ} 28'$ півд. шир. і $105^{\circ} 28'$ зах. дов.). Цій безлюдній скелі присвятив свою поему „Salas y Gomez“ відомий німецький поет Адальберт Шаміссо (1781 — 1838).
- 199 56) Великодний острів (Вайгу) — острів на Тихому океані (між $27^{\circ} 10'$ півд. шир. і $109^{\circ} 26'$ зах. дов.).
- 201 57) Спітхед — причал біля Портсмуту в Англії.
- 203 58) Тімор — один з більших у групі Малих Зондських островів в Індійському океані (між $8^{\circ} 20'$ — $10^{\circ} 22'$ півд. шир. і $123^{\circ} 37'$ — 127° схід. дов.).
- 209 59) Норфольк — британський острів на Тихому океані ($29^{\circ} 3'$ півд. шир. і $167^{\circ} 58'$ схід. дов.).

ЗМІСТ

Стор.

Передмова	7
Потсдам Південного моря	24
Принцеса з Тонга	50
Фаїлімська могила	85
Чаша кави	98
Куш	117
Зорі під землею	133
Ластівки	141
Папуга Кеа	146
Пелорус Джек	155
Гінемоя	163
Юнак у Новій Зеландії	186
Піткери	199
Панамський переказ	218
Примітки	231

